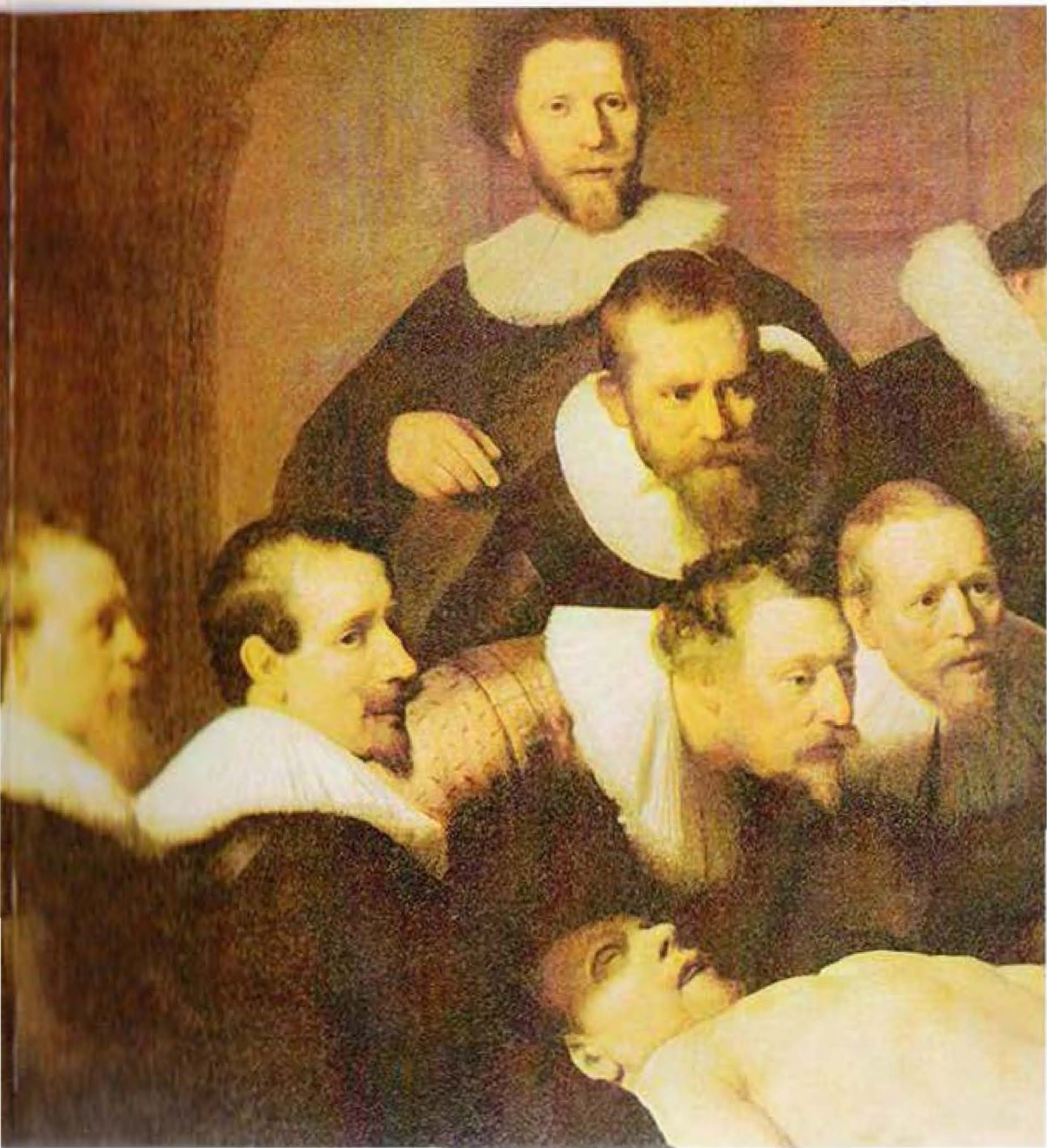
ÖLÜM ÜZERİNE

Çeviren: Gürsel Aytaç

ELİAS CANETTİ

PAYEL YAYINLARI : 170
Deneme Kitapları : 11

ISBN: 975-388-159-3

Kapak resmi: Rembrandt
"Anatomi Dersi"

Dizgi Operatörü: Filiz Koçer
Düzelti : H. Necmi Öztürk-Filiz Koçer
Baskı : Özal Matbaası
Kapak Filmleri : Ebru Grafik
Kapak Baskısı : İpomet Matbaası
Cilt : Yıldız Cilt

Elias Canetti, 25 Temmuz 1905'te Bulgaristan'ın Rusçuk kentinde doğdu. Daha altı yaşında babasını yitiren Canetti, liseyi bitirene dek annesi ve kardeşleriyle birlikte İngiltere, Avusturya, İsviçre ve Almanya gibi çeşitli ülkelere göç etmek zorunda kaldı. Sonunda Frankfurt'ta Köhler Lisesi'ni bitirdi. 1924 yılında Viyana Üniversitesi'ne girdi. 1929 ilkbaharında aynı üniversitede fen dalında doktorasını verdi. Geçimini sağlamak için bir süre çevirmenlik yaptı. 1931'de *Körleşme* adlı romanını tamamladı. Daha sonra *Hochzeit* (Düğün), *Komödie der Eitelkeit* (Kendini Beğenmişliğin Komedisi), *Die Befristeten* (Süresi Belli Olanlar) adındaki oyunlarını yazdı. 1960'da kendisinin çok önem verdiği büyük inceleme kitabı *Masse und Macht* (Kitle ve İktidar) yayımlandı. 1972'de yazara *Büchner Ödülü* verildi. 1977-1980 yılları arasında *Die Gerettete Zunge* (Kurtarılmış Dil), *Die Fackel im Ohr* (Kulaktaki Meşale) ve *Das Augenspiel* (Gözlerin Oyunu) adıyla özyaşamöyküleri yayımlandı. 1981 Eylül'ünde *Franz Kafka Ödülü*, Ekim'inde de *Nobel Edebiyat Ödülü* verildi. Elias Canetti 14 Ağustos 1994'te öldü. (Canetti hakkında daha ayrıntılı bilgileri *Körleşme* kitabının başında bulabilirsiniz.

Yapıtın özgün adı: *Über Den Tod*

❐

© Elias Canetti'nin Vârisleri. 2003

❐

Yayın hakları (Copyright) © Carl Hanser Verlag, Münih 2003

❐

Türkçe yayın hakları © Payel Yayınevi 2007

❐

Türkçe birinci basım: Haziran 2007

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Carl Hanser Verlag'tan
ONK Ajans aracılığıyla
satın alınmıştır.

ELİAS CANETTİ

ÖLÜM ÜZERİNE

SONSÖZ: THOMAS MACHO

ÇEVİREN: GÜRSEL AYTAÇ

payel

PAYEL YAYINEVİ

İstanbul

Elias Canetti'nin yayınlarımızdan çıkan öteki kitapları:

- KÖRLEŞME
- KURTARILMIŞ DİL
- KULAKTAKİ MEŞALE
- GÖZLERİN OYUNU
- SÖZCÜKLERİN BİLİNCİ
- KULAK MİSAFİRİ—Elli Karakter
- İNSANIN TAŞRASI
- SAATİN GİZLİ YÜREĞİ
- EDEBİYATÇILAR ÜZERİNE

İÇİNDEKİLER

Bugün Karar Verdim.....(15 Şubat 1942)..... 9
Babanın Ölümü (Son Versiyon)..... 11
Notlar (1942-1972)..... 19
Notlar (1973-1985)..... 53
Dr. Haşiya'nın Hiroşima Güncesi..... 69
Notlar..... 79
Notlar (1954-1971)..... 85
Notlar (1973-1984)..... 95
Notlar (1992-1993)..... 107
Mezarlık Duygusu Üzerine..... 113
Sonsöz: Ölümü Aşmak Üzerine
Canetti'nin Ölümlülük Eleştirisi..... 115
Eğer Günün Birinde Olacaksa..... 127

15 Şubat 1942

BUGÜN KARAR VERDİM: Ölüme karşı düşüncelerimi yazacağım, rasgele aklıma geldiği gibi, herhangi bir bağ kurmadan ve sıkı bir plana boyun eğmeden. Kalbimde ölümü zorlayan silahı bilemeden bu savaşın geçip gitmesine izin veremem. Bu silah acı verecek ve sinsi olacak, savaşa uygun olacak. Onu daha geniş bir zamanda, şakalarla ve cüretli tehditlerle atlatmak isterdim; ölümün yenilgisini bir maskeli balo gibi tasavvur ederdim; ve elli çeşit kıyafetle, bir sürü suikastçıyla ona yanaşmak isterdim. Günün peşpeşe zaferleriyle yetinmeyip o, sağdan soldan girişti bana. Havayı ve denizi görüyor, en küçük şey gibi en büyük şey de onun için tanıdık ve geçerli, her şeyin birden üstüne yürüyor, hiçbir şey için kendine zaman tanımıyor. Böylece, bana da zaman kalmıyor. Ben de elimden geldiği gibi yakalamalıyım onu ve nerde olursa olsun rasgele bir yere çivilemeliyim. Ona şimdi tabutlar hazırlayamam, bunları hiç de süsleyemem, en azından süslü olanları sert, parmaklıklı anıtmezarlara koyabilirim.

Pascal otuz dokuzuna kadar yaşadı, ben yakında otuz yediyim. Onun kaderiyle hesaplarsak benim temiz iki yılım daha var! Ne acele! O, Hıristiyanlığın savunması için düzensiz fikirler bıraktı arkasında. Bense, insanın ölüme karşı savunulması üzerine düşüncelerimi toparlamak istiyorum.

Babanın Ölümü
Son Versiyon

ANNEM HASTALANDIĞINDA hemen hemen bir yıldır İngiltere'deydik. İngiltere havasının ona iyi gelmediğini söylüyorlardı. Reichenhall Kaplıcalarında bir kür yazdı doktor ve yazın, galiba 1912 Ağustosundaydı, annem oraya gitti. Bunu pek önemsemedim, çünkü onu kaybetmiyordum, ama babam onu soruyordu, benim de bir şeyler söylemem gerekiyordu. Belki de onun yokluğunun biz çocuklar için iyi olmayacağından korkuyordu ve bizdeki bir değişikliğin ilk belirtilerini fark etmek istiyordu. Birkaç hafta sonra, annemin daha uzun süre ayrı kalmasının bence sakıncası olup olmadığını sordu. Sabredersek annemin durumu gittikçe iyileşecekti ve bize sağlığına kavuşmuş olarak dönecekti. İlk zamanlar annemi özlediğim numarasını yaptım, babamın benden bunu beklediğini seziyordum. Şimdi anneme daha uzun bir kürü uygun gördüğümü gayet samimi olarak itiraf ettim. Babam bazen elinde bir mektup, bizim odaya gelirdi, mektubu gösterip onun yazdığını söylerdi. Ama bu aralar farklıydı, aklı annemdeydi ve merak ediyordu. Yokluğunun son haftasında az konuşuyor ve onu benim yanımda anmıyordu. Beni eskisi kadar uzun dinlemiyor, gülmüyor ve şaka yapmıyordu. Bana verdiği son kitap Napolyon'un hayatı hakkında konuşmak istediğimde dalgındı ve sabırsızdı, sözümü kesti, ben aptalca bir şeyler söylediğimi düşünüp utandım. Hemen ertesi gün bize geldiğinde eskisi gibi neşeli ve keyifliydi ve yarın annemin geleceğini haber verdi. Babam sevindiği için ben de sevindim ve Bayan Bray, Edith'e anlayamadığım bir şey söyledi: Hanımın eve gelmesi *uygun düşer* dedi. "Neden uygun düşer?" diye sordum, ama o başını iki yana salladı: "Sen bunu anlamazsın. *Uygun düşer* işte!" dedi. Daha sonra

bunu anneme ayrıntılarıyla sorduğumda —beni huzursuzlandıran pek çok şey karanlıktı—, öğrendim ki altı hafta bizden uzak kalmış ve aslında daha uzun kalmak istiyormuş. Babamın sabrı tükenmişmiş ve telgraf çekerek onun hemen eve gelmesini istemiş.

Annemin geldiği gün babamı gönnedim, akşamları bizim odaya çocuklara gelmiyordu. Ama hemen ertesi sabah çıkageldi ve küçük kardeşimi konuşturdu. "Georgie" dedi, "Canetti" dedi küçük çocuk, babam "two," küçük "three," babam "four," "Burton" küçük, "Road" babam, "West" küçük, "Didsbury" babam, "Manchester" küçük, "England" babam ve sonunda ben çok gereksiz ve yüksek sesle "Europe!" Böylece adresimiz yeniden tamamlanmıştı. Daha iyi bellediğim sözler yoktur, bunlar babamın son sözleriydi.

Her zamanki gibi kahvaltıya aşağıya indi. Az sonra inleme sesleri duyduk. Dadı merdivenlere koştu, ben de peşinden. Yemek odasının açık kapısından babamın yerde yattığını gördüm. Boylu boyunca uzanmıştı, masayla şömine arasında, şöminenin hemen yanında, yüzü bembeyazdı, ağzının çevresinde köpük, annem onun yanına çökmüş bağırıyordu: "Jacques, konuş, bir şey söyle, Jacques konuş benimle!" Tekrar tekrar bağırdı, insanlar geldi, komşu Brockbank'lar, bir Quäkerci karı koca, sokaktan yabancılar. Ben kapının önünde duruyordum, annem saçını başını yoluyordu, gittikçe daha çok bağırıyordu. Ben çekinerek odaya adımımı attım, babama koştum, anlamıyordum, ona sormak istedim. O sırada birinin sözlerini işittim: "Çocuğun çekilmesi gerek!" Brockbank'lar beni usulca kolumdan tutup sokağa, ordan da kendi bahçelerine götürdüler.

Orada oğulları Alan beni karşıladı; benden çok daha büyüktü ve benimle hiçbir şey olmamış gibi konuştu. Bana okuldaki son kriket maçını sordu, ona cevap verdim, bu konuda her şeyi tam tamına bilmek istiyordu ve ben söyleyecek bir şey bulamayıncaya kadar sordu. Sonra, benim iyi tırmanıp tırmanamadığımı sordu, ben evet deyince, orada duran ve bizim ön bahçeye doğru eğilen bir ağacı gösterip "ama buna tırmanamazsın" dedi. "imkânsız ona tırmana-

mazsın." Bu kışkırtmaya kapıldım, ağaca bir göz atıp "Evet tabiî, tırmanırım!" dedim. Ağaca yaklaştım, kabuğuna tutundum ve yukarı zıplamak istedim, bu sırada bizim yemek odamızın bir penceresi açıldı. Annem iyice dışarı sarkıp beni Alan'la birlikte ağacın yanında görünce bağırdı: "Oğlum, sen oynayıp duruyorsun, babansa öldü! Sen oynayıp duruyorsun, babansa öldü! Baban öldü! Baban öldü! Sen oynuyorsun, baban öldü!"

Bunları söylerken sokağa doğru bağırıyordu, sesini gittikçe yükseltiyordu, onu zorla odaya geri çektiler, o direniyordu, bağırışını duyuyordum, onu artık görmediğim halde sesini hâlâ duyuyordum. Onun çığlığıyla içime işledi babamın ölümü ve beni hiç terk etmedi.

Beni artık anneme yaklaştırmadılar. Florentin'lere gittim, okul yolunun yarısındaydı evleri, Barlowmore Sokağı'nda. Oğulları Arthur benim dostum sayılırdı ve sonraki günlerde dostluğumuz kopmaz olmuştu. Bay Florentin ve karısı Nelly, çok temiz kalpli insanlardı, beni bir an bile gözden uzak tutmadılar, anneme kaçacağımdan korkuyorlardı. Onun çok hasta olduğunu söylüyorlardı bana, onu kimse göremiyormuş, yakında iyileşecekmiş, o zaman ben yanına gidecekmişim. Ama yanılıyorlardı, ben ona gitmek istemiyordum, ben babama gitmek istiyordum.

Babam hakkında az konuşuyorlardı. Benden gizlemek istemedikleri defnedilme günü, kararlı bir şekilde mezarlığa onlarla birlikte gitmek istediğimi söyledim. Arthur'un yabancı ülkelerin resimlerini gösteren kitapları vardı, mektup pulları ve birçok oyunları vardı. Gece gündüz benimle ilgileniyordu, geceleri onunla aynı odada yan tarafta yatıyordum ve o, öylesine candan, öylesine buluşları olan, ciddi ve neşeliydi ki bugün bile onu düşündüğümde içimi sıcak bir duygu doldurur. Ama mezarlığa gittiğimiz gün gömme sırasında beni uzak tutmaya çalıştığını anladığım anda birden öfkelenip onun üzerine yürüdüm. Bütün aile benim için çaba gösteriyordu, emin olmak için bütün kapılar kilitlendi. Ben tepiniyor, tehditler savuruyordum, kapıları kıracağımı söylüyordum,

buna o gün belki de gücüm yetebilirdi. Sonunda beni yavaş yavaş sakinleştirecek hoş bir şey buldular. Bana, gömme işini göreceğimi vaat ettiler. Çocuk odasından, pencereden eğilerek bakıldığında her şey görülebilirmiş, ama yalnızca uzaktan.

Onlara inandım ve uzaklığın ne kadar olacağını aklıma getirmedim. Tören başladığında çocuk odasının penceresinden dışarı öyle sarktım ki beni arkamdan tutmaları gerekti. Bana cenaze alayının az önce Burton Sokağı'nın köşesinden Barlowmore Sokağı'na geçtiğini, sonra da bizim karşı tarafımızdaki mezarlığa doğru hareket etmekte olduğunu söylediler. Gözlerimi dört açtım, ama hiçbir şey göremedim. Çünkü onlar bana görülecekleri öyle net anlatıyorlardı ki sonunda dedikleri yönde hafif bir karaltı görür gibi oldum. İşte o, dediler, işte o! Ben de bu uzun mücadeleden yorgun düşüp sonunda razı oldum.

Babam öldüğünde yedi yaşındaydım, o ise otuzbirinde bile değildi. Bu konuda çok konuşuldu, sapasağlam sayılıyordu, çok sigara içerdi, ama anî kalb krizine sebep diye gösterilebilecek tek şey buydu. Onu ölümünden sonra muayene eden İngiliz doktor, *hiçbir şey* bulamadı. Ama bizim ailede İngiliz doktorlara pek güvenilmezdi. Devir, Viyana tıbbı devriydi. Ve herkes bir yolunu bulup bir Viyanalı profesöre danışırdı. Ben bu konuşmalardan pek etkilenmedim, babamın ölümü için hiçbir neden kabul edemiyordum ve hiçbir neden bulamayışları benim için daha iyiydi.

Ama yıllar boyunca annemi bu konuda sorguya çektim. Ondan öğrendiğim şeyler, ben yavaş yavaş büyürken birkaç yılda değişip duruyordu, yeniler ekleniyor, ama eski anlatılanlar gibi bunlar da "çocukluğumu korumak" amaçlı oluyordu. Beni bu ölüm kadar çok hiçbir şey ilgilendirmediği için farklı aşamalarda inancımı koruyordum. Annemin son hikâyesinde oturup dikkat kesildim ve her bir ayrıntıda durdum, sanki bir İncil'denmiş gibi, ve çevremde olup biten her şeyi ama okuduğum, düşündüğüm her şeyi onunla ilişkilendiriyordum. İçinde bulunduğum her dünyanın merkezinde

babamın ölümü vardı. Birkaç yıl sonra yeni bir şey öğrendiğimde, önceki dünya, çevremdeki atıklar gibi toplanıyordu, hiçbir şey doğru değildi, bütün sonuçlar yanlıştı, sanki biri çıkmış beni bir inançtan aceleyle koparmış gibiydi, ama bu birinin kanıtlayıp sildiği yalanları o zaman gönül rahatlığıyla benim çocukluğumu korumak amacıyla söylemişti."O zaman sana böyle söyledim işte, çok küçüktün. Bunu anlayamazdın" diye aniden söylediğinde hep gülümserdi annem, bu gülümsemeden ürkerdim çünkü onun başka zamanki gülümsemelerinden çok farklı olduğu için bunları cesaretinden, ama aynı zamanda akıllı oluşundan dolayı severdim. Annem babamın ölümü hakkında yeni bir şey söylediğinde beni paramparça ettiğini biliyordu. Annem bana karşı acımasız davranıyor ve böylece onun yaşamım zorlaştıran kıskançlığımı frenlemekten hoşlanıyordu.

Bu anlatıların bütün versiyonlarını saklamıştır hafızam; daha güvenerek dinlediğim başka bir şey yoktu çünkü. Belki bunları günün birinde bütünüyle kaleme alabilirim. Bütün bir kitap çıkar bundan, şimdi ise izlediğim başka ipuçları var.

Ama daha o zamanlar duyduklarımı kaydetmek istiyorum, bugün bile inandığım o son versiyonu da.

Florentin'lerde, savaşın, Balkan Savaşı'nın patlak verdiğinden söz ediliyordu. İngilizler için bu pek önemli olmayabilirdi; ama ben hepsi Balkan ülkelerinden gelme insanlar arasında yaşıyordum, onlar için savaş, ülkelerinde olan bir savaştı. Bay Florentin, ciddi, düşünceli bir adamdı; o, benimle babam hakkında konuşmaktan kaçınıyordu, ama yalnız olduğumuzda bana bir şey söyledi. Bunu, çok önemli bir şeymiş gibi söyledi, bana bir sır veriyormuş duygusuna kapıldım. Çünkü birkaçı evinde çalışan kadınların hiçbiri yanımızda yoktu. Babam o son kahvaltıda gazeteyi okumuş ve manşette, Montenegro'nun Türkiye'ye savaş ilan ettiği haberi varmış; o, bunun Balkan Savaşı'nın başlangıcı anlamına geldiğini ve şimdi birçok insanın öleceğini biliyormuş, işte bu haber onun

ölümüne sebep olmuş. "*Manchester Guardian*"ı yerde babamın yanında gördüğümü hatırladım. Evde herhangi bir yerde bir gazete bulduğumda ona başlıkları okumama izin verirdi, ve şurada burada, çok güç değilse ne anlama geldiklerini bana açıklardı.

Bay Florentin; savaştan daha kötü bir şey olmadığını söyledi ve babam da kendisi gibi aynı fikirdeymiş, bu konuda sık sık konuşurlarmış. İngiltere'de herkes savaşa karşıymış ve burada asla bir daha savaş olmayacakmış.

Sözleri, içime işledi, sanki babam konuşuyordu. Bunları kendime sakladım, sanki yalnız ikimiz arasında söylenmiş gibi, sanki âdetâ bir tehlikeli sırmış gibi. İleriki yıllarda yine babamın çok genç, sapasağlamken birden bire yıldırım çarpmışçasına öldüğünden söz edildiğinde ben nedenini biliyordum artık ve bu yıldırımın işte o haber, yani savaşın patlak verdiği haberi olduğundan kimse beni vazgeçiremezdi. O zamandan beri dünyada hep savaşlar oldu ve nerede olursa olsun ölen her insan, çevremdekiler bilincinde olmasa bile, beni o ilk kaybın şiddetiyle yaraladı ve başıma gelebilecek *en kişisel* olay olarak ilgilendirdi.

Oysa annem için durum tamamiyle farklıydı ve yirmi üç yıl sonra, benim ilk kitabımın etkisi altında açıkladığı son ve nihai versiyondan anladım ki babam bir önceki günün akşamından beri onunla artık bir kelime bile konuşmamış. Annem Reichenhall'de, kendi gibi ciddi, düşünsel ilgileri olan insanların arasında yaşadığı için kendini çok iyi hissetmişti. Doktoru onunla Strindberg üzerine konuşuyordu ve annem onu orada okumaya başlamıştı ve o zamandan beri Strindberg okumaya son vermedi. Doktor ona okudukları hakkında soruyonmuş ve hep heyecanlı sohbetler oluyormuş, annem Manchester'da yarı aydın Sefaradlar arasında hayatın ona yetmediğini kavramaya başlamış, belki de hastalığı buymuş. Bunu doktora itiraf etmiş, ve doktor da ona olan aşkını. Babamdan ayrılıp karısı olmasını teklif etmiş. Aralarında kendini suçlayacağı sözlerden başka bir şey geçmemiş, ve bir an bile babamdan ayrılmayı

aklından geçinmemiş. Ama doktorla o sohbetler gittikçe önem kazanmış ve annem Reichenhall'de kalma süresini uzatmaya bakmış. Sağlığının nasıl hızla düzeldiğini hissediyormuş; bu nedenle de babamdan kür süresini uzatmayı rica etmek için gerçek bir nedeni yokmuş, ama çok gururlu olduğu ve ona yalan söylemeyeceği için mektuplarında doktorla yaptığı büyüleyici sohbetlerden söz etmiş. Sonunda babam onu telgrafla derhal dönmeye zorlayınca çok mutlu olmuş. Reichenhall'dan ayrılmak için kendisi belki de gerekli gücü bulamayacakmış. Manchester'a pırıl pırıl ve mutlu geldi; babamı barıştırmak için, belki de biraz kibirden olacak, doktorun yanında kalma teklifini nasıl geri çevirdiğini anlatmış. Babam, işin böyle bir teklife kadar geldiğini anlayamamış, annemi iyice sorguya çekip aldığı her cevapta kıskançlığı artmış: Annemin suç işlediğinde ısrar etmiş, ona inanmamış ve savunmalarını yalan saymış. Sonunda öyle öfkelenmiş ki tam hakikati itiraf edinceye kadar onunla hiç konuşmayacağı tehdidinde bulunmuş. Bütün akşamı ve geceyi susarak ve uykusuz geçirmiş. Anneme bununla acı verdiği halde annem ona üzülmüş; babamın aksine o eve dönmekle ona olan aşkını kanıtladığı inancındaymış ve suçunun bilincinde hiç değilmiş. Doktora ayrılırken öpmesine bile izin vermemiş. Babamı konuşturmak için her şeyi denemiş, ama saatler süren çabadan sonra bunu başaramayınca kızıp peşini bırakmış ve kendisi de sessizleşmiş.

Ertesi sabah babam kahvaltıya indiğinde, konuşmadan masaya geçip gazeteyi almış. Krizden devrilip düştüğünde anneme tek kelime söylememiş. Annem yere onun yanına çöktüğünde önce sanmış ki onu hâlâ cezalandırmak istiyor ve ona hep yalvararak, çaresizce bir şeyler söylemesini istemiş. Ölmüş olduğunu anladığında ise ona bu hayal kırıklığını yaşattığı için öldüğünü düşünmüş.

Biliyorum ki annem bana bu son hakikati, kendi gördüğü şekliyle anlattı. İkimiz arasında uzun, ağır savaşlar olmuştu ve annem sık sık beni ebediyen terk etmeye kalktı. Ama "şimdi

anlıyorum, özgürlüğüm için verdiğim savaşı, şimdi kabul ediyorum" demişti; bu özgürlüğe hakkı olduğunu, bu savaşın kendisinde yarattığı büyük mutsuzluğa rağmen hakkı olduğunu söylüyordu. Okumuş olduğu kitap onun etindenmiş, kendini bende, benim insanları anlatışımda görüyormuş, o da insanları hep böyle görmüş, aynen böyle yazmak istermiş kendisi de. Bağışlanması yetmezmiş, önümde eğiliyormuş, beni iki kere oğlu olarak görüyormuş, en çok arzu ettiği kişi olmuşum. O sıralar Paris'de yaşıyordu ve onu ziyaretimden önce benzer içerikli bir mektup yazmıştı bana Viyana'ya. Bu mektup beni çok korkutmuştu, en acı düşmanlık günlerimizde bile ona en çok gururundan dolayı hayrandım. Benim için çok önemli olsa da bu roman yüzünden önümde eğildiği düşüncesi benim için katlanılmaz bir şeydi (çünkü onun bendeki imgesi, hiçbir şey önünde eğilmemesinden oluşmuştu). Onu tekrar gördüğümde benim kırılganlığımı, utancımı ve hayal kırıklığımı hissetmiş olmalı ki, bu konuda ne kadar ciddi olduğuna beni inandırmak istemişti; babamın ölümü hakkındaki tüm hakikati öğrenmem için elinden geleni yaptı.

Daha önceki anlatılanlara rağmen bazen olanları tahmin etmiştim, ama sonra kendimi suçlamıştım, ondan miras aldığım güvensizlik beni yanıltmış olabilir mi diye. Bu konuda rahatlamak için babamın çocuk odamızdaki son sözlerini kendi kendime tekrarladım. Bu sözler öfkeli ya da çaresiz bir insanın sözleri değildi. Belki de onun kötü ve uykusuz bir gecenin ardından yumuşamak üzere olduğu sonucu çıkartılabilirdi ve belki de savaşın patlak verdiği haberi araya girip onu yere yıkmasaydı yemek odasında annemle konuşacaktı.

Notlar
1942-1972

BİR TEK İNSANI ölümden kurtarmaya, Tanrının gücü yetmemektedir. Bu, Tanrının tekliği ve biricikliğidir.

1942

Ölüler yargılarla, yaşayanlar sevgiyle beslenir.

1942

"Vurulanlar" — ne görkemli geliyor kulağa bu, ne açık, ne geniş ve cesur: "Boğulanlar," "Ezilenler," "Yutturulanlar," "Çatlatılanlar." Bunlar nasıl da cimrice tınlıyor, sanki bedavaymış gibi.

1942

Çok kolay ölünüyor. Aslında çok daha güç ölmeliydi insan.

1942

Ölümsüzlük vaadi yetiyor, bir dini kurmak için. Öldürme emri tek başına yetiyor, insanlığın dörtte üçünün kökünü kazımak için. İnsanlar ne istiyor? Yaşamak mı yoksa ölmek mi? Onlar yaşamak ve öldürmek istiyorlar, ve bunu istedikleri sürece, ölümsüzlük üzerine çeşitli vaadlerle yetinmek zorunda kalacaklar.

1942

Ölümü göze alanların hepsinden kurtar kendini. Sana geriye kim kalır?

1943

Ölüler, yaşayanlardan korkar. Bunu bilmeyen yaşayanlar ise ölülerden korkarlar.

1943

Ölülerin en berbat işlerini bile gizlememeli, ne türlü olursa olsun yaşamaya devam etmek onlar için önemli olduğuna göre.

1943

Hayatın en cesur yanı, ölümden nefret etmesidir, ve bu nefreti silen dinler hor görülmeye layık ve zavallıdırlar.

1943

"Kültür," onu destekleyenlerin kibirlerinden oluşmuştur. O, ölümden uzaklaştıran tehlikeli bir aşk iksiridir. Kültürün en saf ifadesi, alet, ziynet, yiyecek, resim, heykeller, dualar, her şeyin boş yere etrafta durduğu ve ölünün hayatta olmadığı bir Mısır mezarıdır.

1943

En azından şunları yapıncaya kadar yaşamalı: İnsanların bütün âdetlerini ve olaylarını öğrenmek, ilerisi yasak olduğu için bütün geçmiş hayatı telâfi etmek; kendini bırakmadan toparlanmak; dünyaya gelmiş olmayı hak etmek; her nefesimizi borçlu olduğumuz kurbanları hatırlamak; acıyı övmemek, her ne kadar onunla yaşıyorsak da; başkaları için olgunlaşıncaya kadar kendini teslim etmeyen ve sonra kendini teslim eden şeyi, yalnız onu kendimiz için korumak; her insanın ölümünden kendi ölümlerimizden olduğu gibi nefret etmeli, bir kez olsun herkesle barış yapmalı, ama ölümle asla.

1943

Savaşta insanlar, sanki her biri bütün atalarının ölümünden intikam alıyormuş gibi, sanki onlardan hiçbiri kendi yatağında ölmemiş gibi davranırlar.

1943

Yıllardan beri beni ölüm fikri kadar sarsan ve dolduran hiçbir şey yoktur. Hayatımın çok somut ve ciddi, kabul edilmiş hedefi, insanlar için ölümsüzlüğe ulaşmaktır. Bu hedefi, bir romanın kendimce "baş düşman" saydığım bir ana figürü için öngördüğüm zamanlar olmuştur. Bu savaş sırasında anladım ki bu denli önemli bir kanaati, aslında bir dinin ve bir şeylerin arkasına gizlemeksizin doğrudan söylemek gerek. Böylece ancak şimdi, ölümle ilgili her şeyi, başkalarına iletmek istediğim haliyle not ediyorum ve o "baş düşman"ı tamamen arka plana ittim. Bu eğilimde kalacağımı söylemek istemem; o, gelecek yıllarda, önceleri tasavvur ettiğimden farklı şekilde dirilebilir. Romanda ölçüsüz girişiminde başarısız olacaktı; şerefli bir ölüm düşünülmüştü ona; bir göktaşıyla ezilecekti. Ama bugün beni en çok üzen, onun başarısız olacak olması. Başarısız olmamalı o. Ama milyonlarca insan ölürken ona zafer kazandıramam. Her iki durumda da, son derece ciddi kastedilen şey, ironiden ibaret kalıyor. Ben artık kendimi gülünç yapmak zorundayım. Bir figürü korkakça öne sürmekle hiçbir şey yapılmaz. Bu şeref meydanında ölebilirim ve beni adsız bir kalıntı gibi gömseler, bir deli diye bağırsalar, acı, inatçı, ıslah olmaz bir dert diye benden kaçsalar bile.

1943

İnsanlar artık ölmediği zaman acaba kaç kişi için yaşamak zahmete değer olacak?

1943

Ölümü sanki yokmuş gibi işlemek. İçinde her şeyin sanki kimse ölümden haberdar değilmişçesine yürüdüğü bir topluluk. Bu insanların dilinde ölüm kelimesi yok; ama bilinçli bir tanımlama da yok. İçlerinden biri bile yasaları ve özellikle bu ilk yazısız ve ağza alınmamış yasağı çiğnemeye kalkarak ölümden söz edecek olsa, bunu başaramayacak, çünkü bunun için, başkalarının anlayacağı bir kelime bulamayacak. Hiç kimse gömülmüyor ve hiç kimse

yakılmıyor. Hiç kimse bir cenaze görmemiş. İnsanlar yok oluyor, kimse nereye gittiklerini bilmiyor, bir utanç duygusu onları ansızın uzaklaştırıyor; yalnız olmak günah sayıldığından, orada bulunmayan hiç kimsenin adı anılmıyor. Çoğu zaman geri geliyorlar, biri yeniden orada olduğunda seviniyorlar. O uzakta oluş ve yalnızlık zamanı, hesap vermek zorunda olunmayan kötü bir rüya olarak sayılıyor. Bu tür seyahatlerden, gebeler çocuk getiriyorlar, kendi kendilerine doğuruyorlar, doğum sırasında evde ölebilirlerdi. Çok küçük çocuklar bile ansızın yola çıkar kaybolurlar.

1943

Bir kez daha ortaya çıkıyor ki insanlar her ölümle birlikte daha kötü oluyorlar. *1943*

Sonra, uzatılmış hayatta bir kurtuluş olarak ölüm yok olacak mı?

1943

Bazen ben ölümü kabul eder etmez dünya hiçliğe gömülecek sanıyorum. *1943*

Ölümsüz bir dünyanın rasyonel sonuçları bile asla sonuna kadar düşünülmemiştir. *1943*

İnsanların, ölümü dünyadan siler silmez neye inanabileceklerini kestirmek mümkün değildir.

1943

Ölmek üzere olanların hepsi müstakbel bir dinin azizleridir.

1943

Ölümü sanki ezici bir üstün güce sahip değilmişcesine hoş karşılayan birini düşünelim! "En derin" düşünürler bile ölüme bir iskambil numarası gibi bakarlar.

1943

Bilmek, öldürücülüğünü ancak ölümü kabul etmeyen yeni bir din aracılığıyla kaybedebilir.

1943

Hıristiyanlık eski Mısırlıların inancına doğru bir geri adımdır. Bedenin çürümesine izin verir ve onu çürüme hakkındaki tasarımlar yoluyla küçültür. Mumyalama ölünün gerçek zaferidir, bir daha uyandırılmasına izin vermediği sürece.

1943

Bütün cümlelerin en korkunç olanı: "Biri 'vaktinde' öldü" dür.

1943

Artık ölmeyecek olan ilk insana, ölülerin sevinç gözyaşları.

1943

Her insan ölmeyecek kadar iyi midir? Bu söylenemez. Her insanın önce daha uzun yaşaması gerekirdi.

1943

Yine, şimdi ikinci ya da üçüncü kez ölümü kurtuluşum olarak düşündüm. Korkarım, daha çok değişebilirim. Belki yakında onu övenlerden biri olurum, yani ihtiyarlıkları boyunca ona dua edenlerden biri. Şimdi ise kesin olarak söylüyorum ki hayatımın gelecekteki o ikinci safhasının, eğer olursa, geçerliliği yoktur. Hayatta oluşumun nedenini ortadan kaldırmak için var olmuş olmak istemiyorum. Beni iki insan olarak alsınlar, bir güçlü, bir zayıf! Ve güçlünün sesini dinlesinler, çünkü zayıfı kimseye yaramaz. Birinin yaşlı sözlerinin gencinkileri mahvetmesini istemiyorum. Daha iyisi, orta yaşta gideyim. Daha iyisi yarısına kadar ulaşayım.

1943

Ölümü ciddi olarak istiyorum, ölümü korkunç istiyorum, ve hiçbir şeyden korkulmayacağı yerde onu en korkunç istiyorum.

1943

Bir insanın içini asıl şimdi ölümsüzlük düşüncesi kadar hiçbir şeyin doldurmayışı hiç ayıp değil, hiç bencilce değil, doğru ve iyi ve dürüstçe. İnsanların vagonlar dolusu ölüme gönderildiği görülmüyor mu? Karşılıklı olarak sahte cesaretlerini korumak için gülmüyorlar mı, şakalaşıp övünmüyorlar mı? Ve sonra yirmişer, otuzar, yüzer uçak kümeleri, insanın üzerinden uçarlar, bomba doludurlar, her çeyrek saatta, her birkaç dakikada bir, ve onların rahatça geri dönüşleri görülür bütün şehirleri yok ettikten sonra güneş ışığında parlayarak, balıklar gibi. Artık Tanrı kelimesi ağza alınmaz, o ebediyen damgalanmıştır, alnında savaşların Kabil damgası vardır, şimdi yalnızca bir şey düşünülebilir, tek kurtuluş ülkesi: Ölümsüzlük! Bizim olsa, açılsa, nasıl bambaşka olur her şey! Ölümsüzlük! O zaman kim öldürmek ister, kim öldürmeye meraklı olur, *hiçbir şey öldürülemez olsa*?

1944

Tanrıların ölmesi, ölümü daha arsız yapar.

1945

İnsanlara ilişkin dünyada olup biten her şey birbirine karşıt iki temel yargı arasında hareket ediyor bugün:

1. Her insan ölmeyecek kadar iyidir.
2. Her insan ölmeye uygundur.

Bu iki görüş arasında uzlaşma yoktur. Biri ya da öteki yenecektir. Hangisinin yeneceği asla kararlaştırılmamıştır.

1945

Hayatta kalmam için beni hiç kimse zorlamıyor. Bu nedenle onu böylesine seviyorum. Doğrudur, ölümü hor görecek olan sonraki-

ler bu en büyük gerilimi artık bilemeyecekler, ve bizi o seve seve vazgeçtiğimiz şey için kıskanacaklar.

1945

Ölülerin ruhları başkalarındadır, geride kalanlarda ve orada yavaş yavaş tamamiyle ölürler.

1945

Ölüm hakkında ne düşünmüş olursan ol, artık geçerliliği yok. Muazzam bir cümleyle şimdi hiç olmadığı kadar bulaşma gücüne erişti. Şimdi gerçekten her şeye kadir, şimdi o, hakikaten Tanrı.

1945

Daha yeni kırkındayım; ama gün geçmiyor ki tanıdığım bir insanın ölüm haberini almayayım. Yıllar geçtikçe bunlar her gün daha çoğalacak. Ölüm tek tek saatlere kadar sokulacak. Sonunda ona nasıl yakalanmayacağız!

1945

Ölümsüzlük heveslisi iki kişi arasındaki konuşma: Biri sürcklilik ister, ötcki belli aralıklarla tekrar tekrar dünyaya gelmek.

1946

Yararlı olan, bunca güvenilir ölçüde yararlı olmasaydı eğer, bunca tehlikeli de olmazdı. Aslında yararlı olanın çok sık teklemesi gerekirdi. Tıpkı canlı bir varlık gibi, ne yapacağı önceden kestirilememeliydi. Çok daha sık ve çok daha şiddetli biçimde insana karşı çıkmalıydı. İnsanlar, hâlâ ölmek zorunda olmalarına karşın, yararlı olan aracılığıyla kendilerini Tanrı atadılar. Bu gülünç zaaflarından yararlanan iktidar, onları yararlı olan hakkında yanıltmakta. Böylece insanlar, hayal dünyalarında gittikçe daha zayıf düşmekteler. Yararlı olan, çoğalıyor, ama insanlar, sinekler gibi düşüp ölüyorlar. Yararlı olan, daha ender yararlı olsaydı eğer; ne zaman

kesinlikle yararlı olacağını, ne zaman kesinlikle olmayacağını kestirebilme olanağı bulunmasaydı; sıçramalar, gelişi güzellikler, keyfilikler sergilemeseydi, o zaman kimse de onun kölesi olmazdı. İnsanlar daha çok düşünür, daha çok hazırlık yapar, daha çok şeyi göze almaya hazır olurdu. Ölümden gelip ölüme uzanan çizgiler silinmez, bizler de ölüme *körü körüne* yargılı olmazdık. Ölüm, kendimizi en güvende hissettiğimiz zamanlarda, sanki birer hayvanmışız gibi, bizi kötücül alaylarına hedef kılamazdı. Oysa bu durumda yararlı olan ve ona beslediğimiz inanç, bizleri birer hayvan olarak bıraktı; hayvanların sayısı çoğalıyor ve bizler de çok daha acizleşiyoruz.

1946

Ancak ölmüş olanlar birbirlerini tamamiyle kaybetmiş olurlar.

1946

Ölüme karşı olan nefretim sonsuza kadar onun bilincinde olmayı gerekli kılıyor; böyle nasıl yaşayabildiğime şaşıyorum.

1946

Denir ki ölüm birçokları için bir kurtuluştur ve onu bazen arzulamamış insan zor bulunur. O, başarısızlığın en üst sembolüdür: Büyük bir şey başaramayan daha çok şeyin başarılamayacağıyla teselli eder kendini, ve her şeyi eşit derecede örten o devasa kara paltoya el atar. Ama, eğer ölüm hiç olmasaydı insanın başarısızlığı diye bir şey de olmazdı; hep yeni yeni denemelerle zayıflıklar, yetersizlikler ve günahlar giderilebilirdi. Sınırsız zaman, insana sınırsız cesaret verirdi. Başından beri insana her şeyin, hiç olmazsa burada, bu bildik dünyada biteceği aşılanır dururdu. Her tarafta sınırlar ve darlıklar var ve öylesine iğrenç çirkin bir darlık ki onu kısa sürede genişletmek insanın elinde değil. Bu darlıkta herkes, arkadan ne geleceğine bakar, bu kaçınılmazdır; herkesin boyun eğmesi gerekir, planlarına ve hizmetine bakılmaksızın. Bir ruh, istediği kadar engin olsun; sıkıştırılacaktır, ta ki boğuluncaya kadar,

hem de kendisinin belirlemediği bir zamanda. O zaman kimin belirlediği, etkilenen ruha değil, raslantı sonucu egemen olan anlayışa kalmıştır. Ölüme kölelik, her çeşit köleciliğin çekirdeğidir ve bu kölecilik kabul görmemiş olsaydı, kimse onu benimseyemezdi.

1946

Çevremde gittikçe daha az insan bulundurmalıyım ki, kayıplarıyla acı çekmeyeyim.

1946

Hayatın kısa oluşu bizi kötü hale getiriyor. Acaba hayatın uzun olması da bizi kötü yapamaz mıydı diye de bir düşünmeli.

1946

Teselli edici dinlerden birine dahil olmadan ölümü hep hissetmek: Ne cesaret, ne korkunç cesaret!

1947

Ölmemek bugün fizyolojik olarak mümkün olacak olsa bile, belki de hiçbir insanın ölümden kaçmaya ahlâkî gücü olamazdı, ve bu sırf çok fazla ölüler olduğu için.

1947

Ölümün kendine özgü bir tarzı var, düşmanlarına sızmada, mücadele güçlerini kırmada, onların moralini bozmada: Çünkü o kendisini tekrar tekrar kökten çözüm olarak gösteriyor, kendisinin dışında başka hiçbir gerçek çözümün olmadığını hatırlatıyor. Ona karşı sert bir nefretle yaşayan kimse, ona tek sıfır noktası diye alışıyor. Ama bu sıfır nasıl artıyor! Artık hiçbir şeye güvenemediği için insan ona nasıl ansızın güveniyor! Kendi kendimize şöyle dediğimiz gibi: Aksi halde hiçbir şey kalmadığından yalnızca bu

kalıyor insana. İnsanın yakınında ne varsa deviriyor ve ağrıdan dolayı bir şey yapamadığı zaman gülümseyerek şöyle diyor: Sen hiç de sandığın kadar güçsüz değilsin, sen kendini de devirebilirsin ve kendinle birlikte ağrını da. O, insana sonradan onu kurtarabileceği ağrıları hazırlıyor. Hangi işkenceci yargıç işini ondan daha iyi kavramıştır?

1947

Kutsal şeyler üzerine okuduğumda, sırf kutsal oldukları için hatıraları beni sarıyor, ve bu, içimde yaşadığı sürece rahatım. Kocaman, sapsarı, kokulu ve yusyuvarlak elmalar, şüphe yokken nasıl da rahattılar kim bilir! Bütün kutsallıkları arıyorum ve içimi burkuyorlar, geçmişte oldukları için. Sonrası için, başka hiçbir şey bulamıyorum, ölüme çıplak dedim, ona çıplak diyenin vay haline. Kutsallıklar onun elbiseleriydi, giyinikken insanlar, o ebedî caniler bile rahatça yaşayabiliyordu ve eğer onun giysilerini yırtıp indirselerdi başlarına hiçbir şey gelmeyecekti, bu yağmacılar, bu haydutlar, cinayet işlemeye doymadılar. Ben kendim de bunların en beterlerinden biriydim. Cesur olmak istiyordum, bu yüzden dedim ki "Ölüm, ölüm, ötesi yok işte!" Nedir cesaret ya da sakınım? Ama biz güçlü olduk ve onu peşimizden sürükledik, her köşe bucaktan çıkardık ölümü, bilmediğimiz bir ölüm yok artık. Cehennemi hor görüyoruz, ama o en azından ölümden *sonra* değil miydi? Hangi acı hiçlikten daha iyi olmazdı? Cesaret, ah aptal cesaret, işte senin kibrinin kıskaçlarına düştük, hiçbir şey ama hiçbir şey kalmadı kesilip biçilmedik ve artık hiçbir ölüm yolcusu yolun nereye uzandığını bilmiyor.

1947

Keşişliğin en derin anlamı, merhamet bulmasıdır. Yemek yiyen insana, gittikçe daha az merhamet edilir, sonunda ise hiç.

Yemek zorunda olmayıp yine de büyüyen, asla yemediği halde zekâ ve duygu bakımından insan gibi davranan bir insan! Bu, akla

gelebilen en yüksek ahlâk dencyi olurdu ve bu deney ancak olumlu sonuçlandığında ölümün yenildiği ciddi olarak düşünülebilir.

1947

Bu hayattan sonra bir başka hayatın olduğu düşünülse, bizimki, henüz ötekinden olan herkesin dinlenebildiği huzur verici bir hayat olurdu!

1947

Budizm gibi bir dinde, yani ölümün kabul edildiği, her bakımdan tartışılıp dönüştürüldüğü, bir üst ölüm düzeyine yükseltildiği yerde, her şeyin sönmüş olması gerekirken, bu öğretiye *karşın* hayatın her kıpırtısından, kendiliğinden ortaya çıkan bir alevden daha derinden etkileyen bir şey yoktur. Burada, işte tam burada hayat söndürülmesi olanaksız bir nitelik kazanmaktadır. Seksen yaşındaki Buda, ağır bir hastalığı atlatmış olarak, gezdiği bölgelerin güzelliğinden söz eder; bunların hepsini adlarıyla anar; gizli umudu, öğrencisinin onu hayatta tutmaya çalışacağıdır. Sözünü üç kere tekrarlar, ama öğrencisi hiçbir şeyin farkına varmaz ve daha sonra Buda'nın hayatından vazgeçtiği sıradaki sessiz hüznü, her türlü vaazdan çok daha konuşkandır.

1948

Acıyı ve şüpheyi bastırmak için insanın böylesine cömertçe çevresine saçtığı ne kadar çok sayıda inanılabilir umut ve iyilik ifadeleri bulunabilir! En iyi nedenlerle de olsa, ölümün acıların tümünü artırdığını bildiği sürece kim kalkıp da ölümü düşünmeye cesaret edebilir? Hep susulmuş olsa, en azından ölünebilirdi: Ama insan işitilsin istiyor ve bağırıyor yüksek sesle: Şimdi başka şey söylenecek ve işitilecek deniyor, çünkü bu bağırarak söylenemiyor.

1948

Sana hep sorarlar, ölüme küfrettiğinde neyi *kastediyorsun*. Senden bekledikleri, dinlerde bıktırılıncaya kadar ortaya dökülenlerdir. Ama ben hiçbirşey bilmiyorum. Bu konuda söyleyecek sözüm yok. Karakterim, gururum, ölüme asla *yaltaklanmayışımdır*. Herkes gibi ben de onu kendime yalnızca bazen, çok ender, istemişimdir, ama hiçbir insan benden bir kere olsun ölüme övgü duymamıştır, hiç kimse onun önünde boyun eğdiğimi onu kabul edip akladığımı söyleyemez. Var olan her şeyin baş belâsı, çözülmemiş ve anlaşılmamış, ezelden beri her şeyin korunup esir edildiği ve hiç kimsenin ezmeye cesaret etmediği o düğüm, bana hiç olmadığı kadar yararsız ve kötü görünüyor.

1951

Herkese yazık. Aslında hiç kimse ölmemeliydi. En ağır suç bile ölümü hak etmemiştir ve ölüm *tanınmasaydı* o zaman en ağır suç diye bir şey de olmazdı.

1951

İçinde hiçbir cinayetin işlenmediği bir dünya tasavvur edilebilirdi. Böyle bir dünyada öbür bütün suçlar nasıl görünürdü?

1951

İnsan en önemli olanı söylemeye cesaret etmeden, kırk ya da elli yıl boyunca iç dünyasında taşır. Sırf bunun için tahmin bile edilemez, erken yaşta ölenlerle nelerin kaybolup gittiği. Her ölüm erkendir. *1951*

Azizlerin davranışını hiç kimse hor görmüyor, oysa onlar ne yaptılarsa *ebedî bir hayat* için yapmışlardır. Eğer, onlar için herhangi bir yerde değil *bu dünyada* ebedî hayat önemli olsaydı Hıristiyanlık yanlıları bu aynı azizleri ne kadar hor görürdü!

1951

Ruhların ölümden sonra beden değiştirmeleri düşüncesi bile öbür dünyada kalma inancından daha anlamlı görünüyor. Öbür dünya inancının savunucuları hiç fark etmiyorlar ki burada onlar için söz konusu olan şey, adını bile anmadıkları bir şeydir, yani: Öbür dünyada, asla dağılmayacak bir kitle içinde *birlikte kalmak*. Bir kere orada toplandılar mı bir daha hiç ayrılmak zorunda olmamak istiyorlar.

Ölenlerin birbirlerinin yüzlerini asla görmedikleri, herkesin birbirinden çok uzakta kendi başına bir tür keşiş gibi yaşadığı, bu nedenle kendilerine hiçbir sesin ulaşamadığı bir ebedî yalnızlık cenneti, bedensel sıkıntı, şikâyet yok; duvarsız, parmaklıksız ve bekçisiz bir hapishane; hiç ulaşılamayacağı için asla kaçılamayacak bir yer. — Orada her biri kendi kendine vaaz verir, kendi vaizi, öğretmeni, teselli edicisi olur, kendinden başka dinleyeni olmaz. Birçoklarının cehennem azabını yeğleyeceği bir kutsal hayat.

1951

Bilmem nedendir, bende bu hayatın kötü yanları hakkında net bir duygu, hayata karşı hep uyanık bir tutkuyla el ele gidiyor. Belki hayat keyfî olarak koparılıp kesilmese daha az kötü olacağını hissediyorum. Belki de cennetin *ebedî sakinlerinin* iyi olduğuna dair o eski tasavvura yenik düşüyorum. Ölüm o kadar haksızlık olmazdı eğer *başından beri* kesin olmasaydı. Her birimiz için, en kötüler için bile, şu özür kalıyor: İnsanın yaptığı her şey, bu önceden kararlaştırılmış hükmün kötülüğü yanında bir hiçtir. Öleceğimizi bildiğimiz için kötü olmak zorundayız. Ne zaman öleceğimizi bilsek daha da kötü olurduk.

1951

Dinlerin hepsi memnundur. Sürekli çaresizlik içinde olan bir din yok mudur? *Hiçbir* ölüme, kendininkine bile rahatça bakmayan, bu

memnuniyetsizliğinin kalıcı nehrine hep dolu bir yatak açan, uykusu sırasında bir daha uyanmayanlar var diye uyumayan; yerken bazıları yem olduğu için yemeyen, başkaları aşkları sırasında birbirinden koparıldığı için sevmeyen birini görmek isterim. Yalnızca şu duygudan, ama hep şu duygudan ibaret olan birini görmek isterim: Başkaları sevinirken onların sevinçleri için titreyeni; "ölümlülük" konusunda o hiçbir şey ifade etmeyen üzgünlüğü yeniden dert olarak, ölüm derdi olarak her yerde yakalayıp sırf bu dert içinde nefes alanı.

1951

"Süresi Belli Olanlar"ın ön koşulu olarak: İnsanların nasıl oluyor da ömürlerinin bu sırrıyla *artık* uğraşmadıklarını aklım almıyor. Kaderciliğin her türlüsü aslında şu soruya dayanıyor: İnsanın hayat süresi önceden belirlenmiş midir yoksa ancak onun hayatının akışına mı bağlıdır? İnsan belli bir süreyle mi dünyaya geliyor, meselâ 60 yıl, ya da bu süre belirli değildir de aynı insan, aynı gençlik döneminden sonra, hâlâ yetmişine ya da yalnızca kırkına kadar mı gelebiliyor? Ve o sınırlanmanın *belli* olduğu noktaya ne zaman ulaşılmış oluyor? İlk soruya inanan kimse doğal olarak kadercidir; inanmayansa, insana hayret verici ölçüde bir özgürlük tanımakta ve ona hayatının uzunluğuna etki etme hakkı vermektedir. İnsan, kesin bir görüş oluşturmadan, sanki bu ikinci ihtimal doğruymuş gibi yaşamakta, ölüm karşısında ise kendini ilk ihtimal doğruymuş gibi teselli etmektedir. Belki bunların ikisi de gereklidir ve cesaretsiz insanların ölüme katlanabilmeleri için bunların ikisinin de devreye sokulması gerekiyor.

1952

Çevresindekiler ard arda öldüğünde insanı korkunç bir sükunet sarıyor. İnsan tamamen pasifleşiyor ve artık karşı atakta bulunmuyor; ölüme karşı savaşta bir pasivist oluyor ve ölüme başka bir

lokmayı, bir sonraki insanı sunuyor. Dinler sermayelerini, bu bitkinlikten ve zayıflıktan sağlıyorlar.

1953

Bir kimse, en sevdiği insanın ölümüne sebep olan bir hastalık o kişinin ölümünden sonra tedavi edilebilen bir hastalık haline geldiğinde seri katil oluyor.

1953

Tasavvur et ki senin için olduğu gibi *herkes* için de umutlar kesilmiştir ve hiç kimse, ölüm anıyla birlikte her şeyin bittiğinden başka bir şey sezinlemiyor, insanlar yavaş yavaş, burada ve her yerde ve istikbalde de bu *dünyalık* olmuşlar! Böyle bir durumda birlikte yaşayışlarında ne değişirdi, hayatlarında tam olarak ne değişirdi?

İnsanlar daha mı az girişimci olurlardı yoksa daha mı çok? Daha mı kurnaz? Kötülüklerini son ana kadar gizlemeyi başarırlar mıydı? Üstelik onların tümünden zaten bir çırpıda kurtulacaklarını bilerek? Ya da o zaman da geride bıraktıkları anılar, ölümden sonraki hayatın yerini tam olarak alır mıydı?

Sanmıyorum! Bu, kesin olarak cevaplanacak bir şey değil, çünkü her insanda mevcut olan inanabilirliklerin geri kalanı bu konudaki görüşlerin belirlenmesinde rol oynar. Ama yalnızca şunu tasavvur edebilirim: İyilik yapma zevki, o inançsız kişilerin birinde gerçek bir tutkuya dönüşür, sanki o kendisi belli bir yüce güç için vardır ve bu güçten beklenen her şey için yaşamaktadır.

1953

O kadının ölümünün beni kıskançlıktan kurtarması mümkün olabilir miydi? Ben, sevdiğim insanlara karşı daha hoşgörülü oldum. Ona daha az bekçilik ediyorum, onlara daha çok özgürlük tanıyorum. Şöyle düşünüyorum: Ne yaparsanız yapın, bunlar sizi mutlu eden şeyler olsun, yeter ki yaşayın, eğer gerekiyorsa, bana karşı her şeyi yapın, beni kırın, beni aldatın, beni bir kenara atın,

benden nefret edin! Ben hiçbir şey beklemiyorum, hiçbir şey istemiyorum, istediğim tek şey: *Sizin yaşamanız.*

1953

Buda'nın babası ne kadar akıllıydı! Buda'nın ihtiyarlık, hastalık ve ölümle ilk karşılaşması hakkındaki o efsane ne kadar utanç vericidir!

Eğer babası ona küçüklüğünden itibaren bir yaşlıyı, bir hastayı, ölüm döşeğindeki bir insanı sanki oyun arkadaşları, sevdiği hayvanlar, dansözler, kadınlar ve çalgıcılarmış gibi gösterseydi her şey başka türlü mü olurdu?

1954

İyiliğin kalın paltosunu sırtına geçirmiş olarak insanların arasına karışır o, o zaman asla üşümez. Bu iyilik paltosunu vermektense üstündeki son gömleği verir. Bazen dehşet içinde tasavvur eder ki iyi sayılmak yasaklanmış! Alnına terler dolar, kovalanıyormuşçasına, kendini şükranla ve mutluluklar saçarak karşılayan kurbanlarına koşar. Birbirlerini tanımayan iki kişiye bir iyilik etmişse, bunların birbiriyle tanışmasını sağlar. Sonra, onların nasıl birarada oturup kendisi hakkında konuştuklarını gözünün önüne getirir. Sonra ne konuştuklarını her iki taraftan da öğrenir. Çünkü her şeyde kandırılmasına razıdır, ama asla iyiliği konusunda değil.

En alçakgönüllü olduğu an, elinden gelenin en iyisini yaptığı zamandır, etki daha da büyük olur. Bütün hayatını düşünmekten hoşlanır ve iyi olmadığı bir anın olmadığını tespit eder. Kendini ölenin yerinde hissetmeden hiçbir cenaze törenine katılamaz ve belki de onu birazcık kıskanır, hakkında herkes iyi konuştuğu için. Ama asıl kendisi öldüğünde hakkında neler söyleyeceklerini düşününce teselli bulur.

Bir keresinde bu tasavvurunu ciddileştirip ölüm haberinin yayılmasını sağlar. Bir gazete bürosuna abone olur ve kendisiyle ilgili ilanların derhal gönderilmesini sağlar. Birkaç günü bu tür

gazete parçalarını bir albüme yapıştırmakla geçirir. Ama dürüsttür ve gözüne fazla kısa görünen ilanları da hasıraltı etmez. O kalın cildi yastık yapar ve üzerinde uyur. Rüyasında ertesi günkü cenaze törenini görür ve herkes işini bitirdikten sonra kendi mezarına bir kürek iyilik atar.

1955

Her yıl, bir öncekinden bir gün daha uzun olmalıydı: Hiçbir şeyin olmadığı, kimsenin ölmediği bir yeni gün.

1956

İnsanın, bir başkasının ölümünü asla keyifle yaşamadığı sürece keyifle ölmesi belki hiç de öyle kötü olmazdı.

1956

O kadın öldüğünden beri adam, her koncaya sırtını dönüyor.

1956

Ölüleri düşünmek, yeniden canlandırma denemeleridir. — İnsanları hayatta *tutmaktansa* onları yeniden canlandırmak daha çok işimize gelir. Yeniden canlandırma tutkusu, her inancın çekirdeğidir. Ölülerden artık korkulmadığından bu yana onlara karşı bir tek sonsuz suçluluk duygusu hissedilir: Onları geri getirmeyi başaramamanın suçluluğu. Bütün en canlı ve en mutlu olduğumuz günlerde en büyük suç budur.

1956

İnsanın yakınlarından oluşan bütün ölülerin sahneye çıktığı bir oyun. Aralarında bazıları tekrar karşılaşmış olur, bazıları da yeni tanışırlar. Aralarında hiç yas yoktur, çünkü sahneye çıkma mutluluğu öylesine güçlüdür ki. (Hele onları sahneye çıkartanın mutluluğuna ne demeli?)

1956

Ölümün gücü, büyünün gücü karşısında yok olur. Bir tek ölüyü hayata döndüren biriyle karşılaştırıldığında en büyük ve en korkunç cani nedir ki?

İktidar sahiplerinin ölümden kurtulma çabaları ne kadar gülünç gelir ve ne muazzamdır ölüleri çağıran Şamanların çabaları! Buna inandıkları ve yalnızca rol yapmadıkları sürece saygı görmeyi hak ederler.

Hor görülmeyi hak edenler ise, bütün dinlerin ölüleri geri getiremeyen rahipleridir. Onlar sadece, artık hiç kimsenin aşamayacağı bir sınırı güçlendirirler. Kaybolmuş olanı öyle kalsın diye hükmederler. Güçsüzlüklerini örtmek için herhangi bir yere gitmeyi vaat ederler. Ölülerin geri gelmemelerinden memnundurlar. Ölüleri öbür tarafta tutarlar.

1956

Başkalarına ait ölü ayinlerinde çoğunlukla bunaltıcı ve tedirgin edici bir yan vardır. Ayinlerde yaşayanların dünyasına bir çeşit sırt çevirme söz konusudur. İnsan kendisi de aynı dünyadan olduğu için, bir ölüye ait ayinin daha geliştirilmişini gördüğünde bu durumu kendi açısından incitici bulur; sanki kendisinin o kişi için hiçbir önemi yoktur, sanki o kişi için yaşayan hiç kimsenin bir önemi olamaz.

En çok dikkat edilmesi gereken şey, insanın kendini ölüyle birlikte bir yere hapsetmemesidir. Onu dışarıda bırakmalı ve başkalarına da onunla bağ kurmasına izin vermelidir. Israr etmeden, ondan insanlara söz etmeli ve onu soyutlayarak uzaklaştırmamalı.

1956

İnsanlardan ve hayvanlardan oluşan bir ölüler yığınının üzerinde oturduğumuzu, kendimize olan güvenimizin aslında arkalarından hayatta kaldıklarımızın toplamından kaynaklandığını gittikçe daha

iyi anlamak ve çevresinde hızla yayılan bu bilgiyle insanı utandırmayacak bir çözüme varabilmek daha da güçleşiyor. Değerini ve beklentilerini hep hissettiğimiz bir hayattan yüz çevirmek imkânsız olmaktadır. Ama değeri ve beklentisi bizimkilerden daha az olmayan öteki yaratıkların ölümünden yararlanarak yaşamak da imkânsızdır.

Bütün bildik dinlerin beslendiği, bir uzakla ilişki kurma mutluluğu, artık bizim mutluluğumuz olamaz.

Öbür dünya, bizim içimizdedir: Ağırlığı fazla bir bilgi ama içimizde saklı. Bu, modern insanın o büyük ve çözümsüz parçalanmışlığıdır. Çünkü modern insanın toplu mezarı da tüm yaratıkların toplu mezarı da bizim içimizdedir.

1956

Ama sen kimsin ki bunu kontrol edeceksin? Kendini ne sanıyorsun? Sadece kaygı duyman, sana kontrol hakkı vermez.

Senin tek gerekçen, ölüme karşı olan o sarsılmaz nefretindir. Her bir ölüm başkadır; öyleyse her birini nasıl kontrol edeceksin?

1956

Bu bütün ay boyunca öldürmenin ya da daha uzun yaşamanın zaferi üzerine düşündüm. Çıkan sonuç şöyle: Sanki ağız dolusu öfkeyle ortaya koyduğum ne varsa hepsinin, başkalarının ölümünden güç aldığı ve bu yüzden hoş karşılandığı söylenebilir. Adeta ölmek zorunda olduğunu çok dert etme, senden önce çok kimsenin öldüğünü göreceksin, der gibiyim.

Sanki kimin başına gelirse gelsin her bir ölüm, her çareye başvurularak engellenebilecek bir cinayet değilmiş gibi!

1957

Çok erken ölmüş olanların hepsinin kalp atışı: Bu, tıpkı ötekilerin hepsinde olduğu gibi, sanki kalbinin uykuda atmasına benziyor.

1957

Bir İtalyan gazetesinde kısa süre önce 100 yaşında ölen bir rahibenin haberini okuyorum.

Rahibe daha önce on yedi yaşında bir kızken ölmüş ve tabutu da çivilenmiş ama kız kardeşi tabutun açılmasında ısrar etmiş. Bunun üzerine kız kendine gelip ayağa kalkmış. Bu mucize onun rahibe olup kendini Tanrı'ya adamasına vesile olmuş. Böylece ilk ölümünden sonra seksen üç yıl daha yaşamış.

1958

Ölüler için yapılan ağıt, hayata döndürmeye yöneliktir, ağıtın amacı *budur*. Ağıt, gerçekleşene kadar uzamalıdır. Ama vaktinden önce kesilir: Yeterince tutku yoktur.

1960

Öldürmeyi kendine yasaklayan insana sonunda her türlü özgür kararın yasaklanmış olması mümkündür. Ama bütünüyle donup kalsa bile: O, öldürmemelidir.

1960

Her hayatta, insanın beslenmek için kullandığı ölüler bulunabilir. Duyarlı, iyi, kaba, kötü insanlar, — her yerde kötüye kullanılmış ölüler vardır. Kendisinin de böyle kullanılabileceğini bilen bir insan hayata nasıl katlanabilir? Ölülerine kendi hayatını ödünç vererek, bu hayatı asla kaybetmeyerek ve onları ebedîleştirerek.

1960

Her yasta insanın kendini hazırlamakta olduğu bir şeyler bulunur, ama bunu kendine itiraf etmek insana bir şey kazandırmaz.

Benim yasımın hiçbir kurtarıcı yanı yok. Çünkü ölüme karşı hiçbir suçum olmadığını her zaman gayet iyi biliyorum.

1960

Herkese gülümsemek zorunda olan, büyük bir karmaşa içinde gülümseyen, yoksulluk içinde gülümsemesine son veremeyen, ölüm döşeğinde gülümseyen ve onu ölmüş görebilenlerin hoşuna gitmek için gülümseyerek ölen bir kadın... Tabutta ve yerin altında da gülümsüyor.

1960

İnsanları birbirine bağlayan şeyin ne olduğunu gerçekten bilen kimsenin onları ölümden kurtarabilmesi gerekirdi. Hayatın bilmecesi, toplumsal bir bilmecedir. Bunun izini kimse bulamadı.

1960

Yalnızca, ölümü bilen ruhlarla dost olabilirim. Ölüm hakkında ağızlarını açmamayı başarırlarsa beni mutlu ederler: Çünkü ben bunu başaramıyorum.

1960

Herkesin suspus olduğu bir lokal. Müşteriler sessiz oturuyorlar, yalnız ya da gruplar halinde, ve içkilerini yudumluyorlar. Garson kız bir şey demeden herkese listeyi uzatıyor, bir yemek işaret ediliyor, başıyla olur deyip isteneni getirerek hiçbirşey demeden masaya bırakıyor. Herkes birbirini suskun seyrediyor. Konuşulmayan mekânın havası boğuyor. Her şey sanki camdan. İnsanlar, eşyalardan daha kırılgan görünüyor. Görülüyor ki sözler, hareketlere özsuyunu veriyor, söz olmayınca her şey kaskatı. Bakışlar tekinsiz ve anlaşılmaz oluyor. Belki de düşünülen tek şey, nefret. Biri, ayağa kalkıyor. Ne yapacak? Hepsi korkuyor. Resim gibi bir çocuk ağzını açıyor, ama hiçbir çığlık tınlamıyor. Annebaba bir şey demiyorlar ve onun ağzını kapıyorlar.

Işık sönüyor, bir tıkırtı duyuluyor. Işık yeniden yanıyor ama kimseye bir şey olmamış. Küçük hayvanlar gibi uysal metal pa-

ralarla hesap ödeniyor. Bir kedi masanın üstüne sıçrıyor ve lokale hâkim oluyor. O hiç dilsizleşmemiştir, çünkü zaten hep susmuştur.

Şimdi mekân ölülerle canlanıyor. *1960*

Her nesilde yalnız bir kimse korkutmak için ölür.

1961

Ölümde öldürenine dönüşen ve onun sesiyle imdat diye bağıran kurban. *Ramayana*

1961

Ölmek üzere olan Napoleon, korkunç, sanki hiç ölümü bilmemiş, sanki ölümü ilk kez yaşıyor.

1962

Orada, bulutlarda yaşıyor ölüler ve yağmur olup kadınları döllüyor.

1962

Orada hayattakiler oruç tutuyor ve ölüleri besliyorlar.

1962

Ona, pratik tavus kuşu. T., diyorum ve bir süre her şeyi *onun* gözüyle görmek istiyorum.

T., bütün mezarlıkları yok etmek istiyor; çok yer kaplıyorlarmış.

T. bütün listeleri silmek istiyor, eskiden kimlerin yaşadığı bilinmesin diye.

T. tarih dersini kaldırıyor.

T. soyadlarını ne yapmalı, karar veremiyor, bunlar babaların, büyük babaların ve benzer ölülerin hatıralarını canlı tutuyor.

T. miraslara karşı değil, bunlar yararlı şeyler, ama eski sahipleriyle ilişkilendirilmemeli.

T., Çinli filozof Mo-çe'den de ileri gidiyor: O, sadece cenaze masraflarına değil, tüm cenaze törenlerine karşı.

T., yeryüzünü yaşayanlar için istiyor, ölüler defolsun, çıplak ay bile ona göre ölüler için fazla, ama bir geçiş dönemi olarak

mezarlık yerine kullanılabilir. Ölü olan her şey zaman zaman Aya postalanır. Ay çöp yığını ve mezarlık yeri. Anıtlar? Ne için? Bunlar meydanları ve caddeleri bozuyor. T. ölülerden, kapladıkları yerlerden nefret ediyor, her yere yayılıyorlar çünkü.

T.'nin sevgilileri hep genç. Ciltleri gevşemeye başladığında def ediyor onları.

T. diyor ki: "Sadakat mı? Sadakat tehlikelidir, ölülerde son bulur."

T. elinden geldiğince her yerde iyi bir örnek olarak başı çekiyor ve hep tüyler ürpertici saygısızlıklar icat ediyor.

T. gazete sansürlüyor: Böyle olmalı gazete. Ölüm ilânı yok. Ölü hakkında yazı yok!

T. çok zengindir, bütün mumyaları satın alıp onları kendi elleriyle açıkça tahrip ediyor.

T. ama öldürmekten yana değil, o yalnızca ölülerin öldürülmesinden yana.

T. İncil'i kendi modern amaçları için değiştirerek yazıyor. Öteki kutsal kitaplarla da ilgileniyor ve hepsini, kendi anlayışına göre sadeleştiriyor.

T. ölüleri asla hatırlatmayacak tarzda giyinir.

T. ölülerden geldiği bilinen eşyalara evinde yer vermez.

T. ölmüş insanların bütün mektuplarını ve resimleri daha o saat yırtar.

T. etkili bir unutma sanatı icat eder.

T. hastaları ancak tekrar iyileşirlerse ziyaret eder. Ölmek üzere olanlar için kimsenin tanımadığı gizli yerler ya da onlarla uğraşmakla görevlendirilmiş kişiler vardır.

T. hayvanlara iyi davranmadığımızı düşünüyor. O, yalnız ölü ev hayvanlarıyla ilgili meselcleri reddeder ve bunlarla mücadele eder.

T. doktorların eğitimlerinin değişmesini ister.

T.'nin kendine özgü duası. Bu duada benimsediği Tanrının özellikleri vardır. İsa'yı bir şarlatan sayar.

T. *farklı* yürüyor, sanki ölüleri hiç tanımıyor.

T., bizlerin bir ölüyü görmekle ebediyen hastalanıp bir daha asla iyileşemeyeceğimizden emindir.

T., ölülere aldırmadığı için asla yaşlanmayacağını iddia eder.

1963

Gölün donduğu yıl, ölümün ondan öç aldığı yıl.

1963

Darbeler yiyen ve yerde kıvranan adam, başka bir şey düşünemez hale geldiğinde, istediği tek şey vardı: Bir ölünün geri gelmesi için tüm yaşayanları feda etmeye hazırdır. Ama işte ancak o zaman anlar ölümün onu tümüyle yok ettiğini ve hiç doğmamış olmanın daha iyi olduğunu.

1963

Hiç tükenmemiş olanlar, bunu nasıl beceriyorlar? Hiç sarsılmayanlar, hangi özelliklerden geliyorlar? Her şey olup bittiği zaman neyi soluyorlar? Sessizlik olduğunda ne işitiyorlar? Kesilmiş şey artık doğrulmadığmda, nasıl gidiyorlar? Nerede bir söz buluyorlar? Kirpiklerinin üzerinden hangi rüzgâr esiyor? Ölü kulağı kim açıyor onlar için? Uçup gitmiş ismi kim fısıldıyor? Gözlerin güneşi söndüğünde nerede buluyorlar ışığı?

1963

İnsan, ölümle yitirdiğini tanır, tüm yaşamakta olanları ise yanlış tanır. *1963*

Onun, ölümle beslenen kara gözleri.

1963

Varlığın düğümleri, insanın bir ölüyü yaşayanların gözlerinden geri aldığı yerdedir. Ama istenir ki bunu *bilsinler*, onlara bedava verilmez. Ölülere karşı son derece cimriyizdir.

1963

Mümkündür ki yalnızca mutsuz kişi mutlu olmayı gerçekten bilir, ve bu neredeyse adalet gibi görünür. Ama bir de ölüler vardır ve onlar buna ses çıkarmıyor gibiler.

1963

İçinde insanların birden kaybolduğu bir toplum, ama onların öldükleri bilinmiyor, ölüm yok, bunun adı yok, onlar mutlu.

1964

Budizm beni tatmin etmiyor, çünkü pek fazla şeyi sonlandırıyor. Ölüme bir cevap veremiyor, onun çevresinde dolanıp duruyor. Hıristiyanlık hiç olmazsa ölmeyi merkeze almıştır: Haç başka nedir? Ölümü gerçekten konu edinen hiçbir Hint öğretisi yok; çünkü ölüme karşı hiçbiri kesin olarak tavır almamıştır: Hayatın değersizliği, ölümün yükünü hafifletmiştir.

Bakalım, ölümün *muazzamlığını* görüp kabul ederek ondaki her türlü olumlu anlamı yok eden nasıl bir inanç oluşacak insanda! Ölüm hakkında böylesine bir görüşü şart koşan bir rüşveti kabul etmeyiş, şimdiye kadar olmadı: İnsan fazla zayıf ve daha bir savaş kararı almadan savaştan vazgeçiyor.

1964

Ölülere karşı kandırmacalı telafi: Hiçbir şey daha iyi yapılamaz, onların hiçbir şeyden haberi yok. Herkes işte böyle sonu belirsiz borçlarla yaşayıp durur ve yükleri arttıkça artar, ta ki boğuluncaya kadar. Belki de ölülere artan borçlar yüzünden ölünür.

Bu tür borçların sıkıntısı içinde karşılaşan iki kişinin ilişkisinden daha güçlü hiçbir ilişki yoktur. Birisi ötekinin borcuna bir süre katlanabilir, onu hafifletebilir, yalnızca kısa bir süre, ama bu yük değişiminin bu kısa anları bile hayatlarını kurtarabilir.

1964

Eti öyle seviyor ki, ölünce yırtıcı kuşlarca parçalanmak istiyor.

1965

En yakınının ölümünü herkesten saklamak zorundaki bir adamın hikâyesi.

O kadının ölümünden utanıyor mu? Bu ölümü herkesten saklamayı nasıl başarıyor? Onun hayatını, bu ölümden hiç haberi olmayanların yanında geri mi alıyor? Bu nasıl bir kadın? Yanında mı? Hangi biçimde? Kadına bakıyor, onu giydiriyor, besliyor. Ama o asla evi terk edemiyor ve adam asla seyahate çıkmıyor, evi asla birkaç saatten fazla terk edemiyor.

Adama misafir gelmiyor. Kadın kimseyi görmek istemiyormuş. Tuhaflaşmış, kimseyi kaldıramıyormuş. Ama adam bazen telefonda onun gibi konuşuyor ve onun bütün mektuplarını yazıyor.

Böylece her ikisi için yaşıyor, özenilecek biri *oluyor*. Kadına her şeyi anlatıyor, ona kitap okuyor. Onunla eskisi gibi konuşuyor. Ne yapması gerektiği hakkında eskisi gibi onunla konuşuyor ve bazen onun suskunluğuna öfkeleniyor. Ama sonunda onun cevap vermesini sağlıyor.

Kadın, hiç kimseyi görmediği için çok üzülüyor, ve adamın onu teselli edip neşelendirmesi gerekiyor.

Adam, böyle bir sırla, dünyanın en tuhaf insanı oluyor; başkaları onu anlamasın diye herkesi anlamak zorunda olan bir insan.

1965

Aiskhilos'un "*Persler*"indeki isyan sürüsünün parçalanması: Öleni geri getirecek kadar güçlü olanlar ve geri kalanlarla birlikte boş yere ağıt yakanlar.

Asıl drama, dul kraliçe Atossa ile başlar: *Onun* rüyası, felâketin ilk habercisidir ve asıl haberci gelinceye kadar bu rüya her şeydir. Sonra haberci, hikâyesinde felâketin hakikî görünüşünü ortaya koyar. Bununla heyecanlanan koro, isyan sürüsü olur ve dul eşin önünde o en yüksek ölüyü çağırır. Suçlama, suçlunun ortaya çıkmasından önce olur ve sanki ölü, yaşayanı, baba oğulu, kurucu yıkıcıyı çağırmış gibidir.

Böylece "*Persler*," birbirini izleyen üç ruh çağırmadan oluşur, rüyada görülen şey, gerçeği çağırır. Atossa'nın rüyası, haberciyi getirir; habercinin sanal haberi, (harekete geçirdiği isyan sürüsüyle) saygı değer ölüyü; ve nihayet onun sözü, yenik oğulu.

1965

İnsan bütün sorularını dürüstçe cevapladığında onu ölümden azad edecek bir makam olmalıydı.

1966

Dile getirilemeyen kurbanlar, hayvanların kanı, azap ve suç ne için, bizim de ölmek zorunda olduğumuz için mi?

Bilen kişi zavallıdır. Her şeyi bilen Tanrının ne kadar zavallı olması gerekirdi!

1966

Goethe bile ölüm mücadelesinden kurtulamadı. Yine de, daha güzel ve alışkanlıklarına daha uygun düşsün diye ona birkaç sakin saat bağışlanır. *1966*

Ölüm için gülümseyerek bir ölüm iç güdüsünü sebep gösteren bu insanlar! Bununla ölüme karşı direncin her halükârda çok düşük oluşundan fazla ne söylediler?

1967

İnsanları daha uzun süre hayatta tutma konusundaki her zaman yasal olan o tutku, birilerinin ekmek kapısı olan bir meslek halinde uzmanlaştırılmıştır. Bu kimseler doktorlardır. Bu insanlar en çok ölü görenlerdir ve buna başkalarından daha alışkındırlar. Hattâ bunların meslek kazaları karşısında tutkuları anlamsızlaşır. Ölüme o dinsel teslimiyete karşı en çok direniş gösteren bu insanlar sonunda onu doğal olarak sineye çekerler. Aslında, işlerinden dolayı yeni bir anlayış oluşturan doktorlarımız olsun demeliydik. Yani bu kadar sık gördükleri ve bu kadar nefret ettikleri ölüme karşı sarsılmaz bir

direnç geliştirmeliydiler. Onların yenilgileri yeni bir inancın besinleri olmalıydı. *1967*

Ölümden yıllar sonrası için, sevmiş ya da nefret etmiş olduklarımıza hitaben mektuplar yazmak.

Ya da: Ölümden sonrası için bir çeşit günah çıkarma hazırlığı, yıllar boyunca yavaş yavaş, dönem dönem bir itiraf.

1967

Goethe'de çoğu zaman sıkıcı etkisi bırakan şey, onun hep *mükemmel* olmasıdır. O, ihtiyarladıkça tutkusal tekyanhlıklara şüpheyle bakar. Ama, başka insanlarınkinden farklı bir dengeye ihtiyaç duyduğu kadar da doğaldır. Üzerinde yürüdüğü şeyler ayaklıklar değildir; düşüncelerin dev bir yerküresi olarak hep çepeçevre kendi üzerinde durur, ve onu anlamak için bir rahip yamağı gibi etrafında dolaşmak gerekir; onur kırıcı bir rol, ama onun durumunda tek uygun rol.

O, insana cesaret etme gücü değil, sürekllilik gücü verir ve ben, yakınında ölümün insana bu kadar uzun süre kendini gizlediği başka büyük bir yazar bilmiyorum.

1967

Hayatın en büyük çabası, ölüme alışmamaktır.

1967

Biri kendisi hakkında şöyle diyor: Benim bütün hayatımda bir tek insan ölmedi.

İşte bu tek kişi, bu biricik kimse, benim herkesten kıskandığım kişidir. *1967*

En önemlisi, tanınmamışlarla konuşmadır. Ama öyle yapmalı ki *onlar* konuşsun ve insanın tek işi bu sırada yalnızca *onların* konuşmasını sağlamak olsun.

Eğer bu becerilemiyorsa ölüm başlamıştır.

1968

İnsanla hayvanın en ortak yanı sevgidir.

Ölüm, insanda başka bir şey olmuştur. İnsan ölümü öylesine hakimiyetine almıştır ki şimdi onu başkaları için de taşımaktadır.

Ölümle sevginin birleşmesi ise estetik bir birleşmedir: Sevginin, ölüme daha çok değer verilmesine yol açmış olması onun günahıdır; en ağır günahlardan biridir, hiçbir şeyle bağışlanamaz.

1968

Öğrenciliğim sırasında okuduğum *Bohemyalı Çiftçi*'yi yeniden okumam gerek. Anlamak istiyorum, acaba oradaki konuşmayı kaplayan ölüm nefreti ve inadı gerçek mi yoksa sırf retorik mi? Şimdiye kadarki edebiyatta ölüme karşı ne kadar az nefret var! Ama bu "az nefret"in bulunup toplanarak yoğunlaştırılması gerek; birçokları ölüme karşı böyle bir kutsal kitaptan tükenmek üzere olduklarında güç alabilirler. İnsanın kendi inadından da kibrinden de bir şeyler alabilirdi böyle bir kitap, çünkü ölümü anlayan tek insan olmak mümkün müydü? Yalnızca dernek arkadaşları aramıyorum, başka tanıklar da arıyorum. Çünkü eğer benim kendimin ölüme karşı o sert, hiçbir şeyle sarsılmaz anlayışım psikolojik olarak giderilebilecek olsa, o zaman sırf özel hayatımın özel şartlarından kaynaklanmış olurdu; işte bu yüzden yalnızca benim için geçerli olsa, korkunç olmaz mıydı? Başka kişilerde nerede bulunursa bulunsun bu, *başka* bir hayata ait olur ve *her* hayata ait olması gerektiği ihtimali daha büyük olur.

1968

Her ölüm haberinden sonra daha çok *tıkanan* biri.

1969

Hiç kimse için ölümün damgasını taşıyor diye yazmamalı. Yazmak bile günah.

1969

Nefes alan diyor ki: Daha soluyacak çok şeyim var. Mutsuz olan diyor ki: Bende başkalarının mutsuzluğu için daha yer var. Ölü diyor ki: Henüz hiçbir şey bilmiyorum, nasıl ölü olabilirim?

1969

Sevgi için daha güçlü bir sözcük bulmalı, rüzgâr gibi, ama yerin altında olsun, dağlara değil, ama içine yerleşeceği dev mağaralara ihtiyaç duyan bir sözcük, oradan vadilere ve ovalara akacak bir sözcük, akar sular gibi, ama su değil, ateş gibi, ama yakmasın, içten içe parlasın, kristal gibi, ama kesmesin, saydam olsun ve sırf şekil olsun, hayvanların sesleri gibi bir sözcük, ama hayvanlar anlaşır, ölüler gibi bir sözcük, ama ölülerin hepsi geri dönmüş.

1969

Terslikler

Cenaze sırasında tabut kayboldu. Yas tutanları aceleyle mezara gömdüler. Ölü ansızın arka tarafta belirdi ve her birinin mezarına bir avuç toprak attı.

1970

Bizlerin yani gelecekten sürekli pişmanlık duyanların gelmiş geçmiş en iyi zamanlarda yaşamış olduğumuz anlaşılacak olursa!

Bizlere açlıktan ölen milyonlarca Bengladeşliden dolayı *özenilecek* olursa.

Memnuniyetsizliğimiz ve zavallı vicdanımıza hoş burjuva bahancleri diye gülüp geçilecek olursa!

Bu kadar özgürlüğe, bu kadar havaya, bu kadar fikre sahip olmayı nasıl becerdiğimiz tekrar tekrar ve bin kez araştırılacak olursa!

Gafletimiz, insanlığın doruğu olarak açıklanacak ve ölüme karşı o iğrenmemizde *sıradan* bir öldürme hevesi görülecek olursa!

1971

Rus astronotlar dünyaya indiklerinde ölmüşlerdi. Başarılı bir şekilde indiler ve inişlerinde görünür hiçbir yara almadan öldüler. Üçünün kalbi de aynı anda durdu. Uzayda bir kayboluştan daha sarsıcı bir son. Ölümleri için hiçbir neden bulunmasaydı daha iyi olurdu.

Yine de Rusların bu üç ölüleri için ortak matemleri, ciddî ciddî düşünülecek bir şey. Bu tür görevler ölümcül tehlikeli bir girişime ortak bir katılım olarak savaşların işlevini üstlenebilse, uzay yolculuklarının her şeye rağmen bir anlamı olurdu.

1971

Eskilerin tanrılarıyla birlikte öyle çok şey kaybolmuştur ki bizim kendimizin daha sade Tanrımızla da bir şeylerin kaybolacağından korkulabilir.

Ama ölümü dünyaya getirene asla yeniden dönemem. Hayatın Tanrısı olarak bir Tanrıyı hiçbir yerde görmüyorum, yalnızca kötü işlerini Tanrıyla perdeleyen körler var.

1971

İnsana ölümü sanki başından beri insanın içinde varmış gibi *yakıştıran* filozoflar.

Onu ancak sonunda görmeyi kaldıramıyorlar, onu başlangıca kadar geriye götürerek uzatmayı daha çok istiyorlar, onu bütün hayatın en mahrem yoldaşı olarak belirliyorlar ve böylece ölüm bu sulandırılmışlıkta ve tanıdıklıkta katlanılır oluyor.

Akılları almıyor ki ölüme böylece hak ettiğinden daha çok güç vermiş oluyorlar. Sanki şöyle diyorlar: "Ölmenle bir şey olmaz. Sen zaten hep ölmüşsün." Adî ve korkak bir hileyle suç işledikleri-ni savunabilecek olanların gücünü felç ediyorlar. Savaşmaya değecek tek savaşı engelliyorlar. Teslimiyeti bilgelik diye gösteriyorlar. Herkesi kendilerinin korkaklığına katılmaya inandırıyorlar.

İçlerinde kendilerini Hıristiyan sayanlar böylece ölümü aşmaktan güç alan inançlarının asıl çekirdeğini zehirliyorlar. İsa'nın İncillerde başardığı her çeşit yeniden canlandırma, onlara kalsa anlamsızdır.

"Ey ölüm, senin dikenlerin nerede?" Diken yoktu, diyorlar, çünkü o hep vardı, hayatın içinde büyümüştü, onun ikizidir.

İnsanı ölüme teslim ediyorlar, durmadan damarlarında akan görünmez bir kana teslim edercesine; buna teslimiyet kanı mı demeli, yaşamak için durmaksızın kendini yenileyen gerçek kanın gizli gölgesini mi?

1971

Freud'un ölüm içgüdüsü eski ve daha karanlık felsefi öğretilerin çocuğudur, ama bunlardan daha tehlikelidir, çünkü modern zamanların saygınlığına sahip biyolojik terimlere bürünür.

Bu, felsefe olmayan psikoloji, felsefenin en kötü mirasından beslenir.

1971

Ölümü, sanki metafizik bir şeymiş gibi dışarıda bırakan dil filozofları. Ama ölümün metafiziğe düşmesi, onun en eski, her dilden daha eski ve daha keskin bir olgu olduğunu değiştirmez.

1971

Stoacılar ölümü ölümle aşarlar. İnsanın kendine özdeş kıldığı ölümden artık bir kötülük gelmezmiş, yani ondan korkmaya gerek yokmuş.

Kendi kafasını kesmiş olan kimse acı duymaz.

1971

Acaba yaşlılıkta bilinçli olarak kendini toparlamak suç mu? Çünkü insan hatırlananların baskısı altında kendini dışa kapatıyor, artık hiçbir şey almak istemiyor ve hiçbir şey almıyor olamaz mı?

Belki de geç elde edilen şeylerin değeri kuşkulu olur. Çünkü geç alınanlar her yere nüfuz etmez, yüzeyde sızıntı halinde kalarak buharlaşır, sanki insanın sırtında yeni şeylere karşı su geçirmeyen bir örtü vardır.

Buna karşın *içe yönelik* açıklık öylesine artar ki, getirdikleri onu yarı yarıya haklı kılsa bile, insan gene de ona boyun eğmek zorundadır. İşin güç tarafı, eskiye ait ne varsa, sırf eskiye ait olmasından dolayı bir parıltıya bürünmesidir; bu özellikle ölülerden kaynaklanan bir parıltıdır. Bu parıltıya kuşkuyla bakma hakkı insana verilmemiştir, çünkü söz konusu parıltı yaşanmış olan için şükran duygusudur. Bu, yalnızca insanın kendi yaşadığı, kendisine ait olan olabilir, ve bütün bunların geri kalan herkesin yaşadıkları olmamasından yani onları dışlamasından kaynaklanabilecek suçluluk duygusu, aslında haddini bilmez bir duygudur, zira insan herkesin yaşamını topluca nasıl yaşayabilir?

1971

O, bütün ölülerin elini sıktı ve sonuncu olarak aralarına karıştı.

1972

Kendinden nefret eden kendini *daha çok* sever. Ölümün karşısında kekeleyerek şöyle der: "Ölüm, sahip olduklarımızın en iyisidir."

1972

Bir insanın en son noktada ne planladığı çok önemlidir. Bu, onun ölümünün haksızlığının ölçüsüdür.

1972

Ne yalnızlık, ne suçlar, ne eskilerin yakarışları döndürebilir seni. Senin inancın bir kaplan gibi sessiz ve inatçı. Bu, kendinden memnun oluş mu? Hikâyenin ufacık bir parçasına evet diyebilir misin? Ama sona ermemeli.

Bu hikâyeden sonrası nasıl farklı olabilir? Olup bitenler saklanabilir, inkâr edilebilir, değiştirilebilir mi? Bunun için bir reçeten var mı?

Ama *sahte* bir hikâye görüyor olabiliriz. Belki de doğrusu ancak ölüm yenilgiye uğratıldıktan sonra ortaya çıkacak.

1972

Bireyin, ölümü kendinden uzaklaştırma çabasından, gücün o muazzam yapısı oluşmuştur.

Sayısız ölümler, bir tek kişinin hayatta kalması için talep edilmiştir. Buradan çıkan karmaşanın adı tarihtir.

Her bireyin yaşama hakkına dayanan gerçek aydınlanmanın burada başlaması gerekirdi.

1972

Notlar
1973-1985

ÖLÜMÜN, yaşamakta olanların içinde mevcut olduğu tasarımına karşı neden direniyorsun? O zaten senin içinde değil mi?

Onunla savaşmam gerektiği için içimde o. Sırf bu amaçla ona ihtiyacım var, bunun için onu içime aldım.

1973

Son anların koleksiyoncusu: Ölüme teslim olarak yaşayan ve yaşayacak bütün herkesten nasıl şikâyetçiyim!

1973

Schopenhauer'ı üç şeyle baştan çıkarmıştır ölüm: Babasının emeklilik maaşıyla, annesine olan nefretiyle ve Hintlilerin felsefesiyle.

Profesör olmadığı için kendisinin baştan çıkarılmasının imkânsız olduğuna inanır. Kabul etmez ki en ağır suç, en düzeltilmesi imkânsız rüşvet, ölüm aracılığıyla olandır.

Bu konuda yararlı bir muhalif değildir. Kendisine karşı söylenecek şeylerin daha iyisi Hintlilere karşı söylenebilir.

1973

Abartıyı *kurtarmak*. Aklı başındayken ölmemek.

1973

Ölümle kafayı bozanlar, onun yüzünden suçlu olur.

1973

Tanrı'nın ölüp ölmediği: Bu kadar uzun zaman var olan hakkında susmak imkânsızdır.

1973

Sen şüphelendin, ama kendine ün arzulamış olmalısın. Ama ötekini, bir ölünün geri dönmesini bir kat fazla arzulamadın mı?

Yalnızca zavallı, gereksiz, utanmaz arzular gerçekleşiyor ve büyükleri, insana yakışanları gerçekleşmeden kalıyor.

Hiçbiri gelmeyecek, asla biri geri dönmeyecek, senin nefret ettiğin kimseler çürümüştür, sevdiklerin çürümüştür.

Daha çok sevmek mümkün olsa? Bir ölüyü daha çok sevgiyle hayata döndürmek? Şimdiye kadar hiç kimse yeterince sevmedi mi?

Ya da Yaradılış kadar büyük bir yalan yeter miydi?

1973

Gözlerinde taşıdığın ölülerin hayalleri ne olur? Onları nasıl arkanda bırakırsın? *1973*

Ölümden sakınmayı Goethe başarmıştır. Onun bunu başarmış olması insanın içini donduruyor: Hayatına dair belgelerin herbirinin önemli olması ise içimizi hayranlıkla dolduruyor.

1973

Ölmüşlerimin hepsini saymayı artık beceremem. Deneseydim, onların yarısını unutacaktım. Bu kadar çoklar, her yerdeler, dünyanın her yerine dağıttım onları. Böylece bütün dünya benim vatanım. Sahip olmam gereken başka ülke yok gibi, ölmüşlerim benim için yaptı o işi. *1973*

"Solon, oğlunun ölümüne ağlarken biri ona 'Bununla eline bir şey geçmez' dediğinde, cevabı şu olmuş: 'Asıl buna, elime bir şey geçmeyeceğine ağlıyorum.'"

1973

Belki ölülerin hâlâ var olduğunu sezeriz, ama pek az sözcükle, ve bu sözcükleri bilen olsa, ölüleri işitmeyi başarırdı.

1973

Ne çok şeyden kaçmadın sen, ölümün öfkesini azaltmamak için!

1974

Sen Kafka'dan daha az inanmaya değer birisin, çünkü bu kadar zamandır yaşıyorsun.

Ama mümkündür ki "gençler" edebiyattaki ölüm salgınına karşı senden yardım istiyorlar.

Ölümü her geçen yıl daha çok hor gören biri olarak sen işe yararsın. *1975*

Artık hayatta olmayan babanın resmi, Viyana'da Josef-Gall-Gasse Sokağı'ndaki yatakların üzerinde asla bir şey ifade etmeyen soluk bir resim.

İçimdeydi onun gülümsemesi ve sözleri.

Ben babamın anlamsız bulmadığım hiçbir resmini görmedim, inanacağım hiçbir yazılı sözünü de.

İçimde o, hep ölümünden dolayı daha fazlaydı. Eğer yaşamış olsaydı benim için ne ifade ederdi diye düşününce titriyorum.

Böylece ölümü kendi karşında tutuyorsun, sanki o bir anlam, mükemmellik ve onurmuş gibi.

Ama böyle olması gerektiği için böyle. Ölmüşleri ona karşı yücelttiğim için böyle.

Kabul edilmiş bir ölümün onurlu yanı yoktur.

1975

Gerçekten nefret ettiğim yerde hiçbir ölüm benim nefretimi gidermemiştir. Belki bu da ölümü kabullenmemenin bir şeklidir.

1975

Önemli bir belge:

"Bir adam bana, beyazlar bir beyaz adam öldüğünde Buşmanların kendilerinden biri öldüğünde yaptıkları gibi öyle heyecan-

lanıp dertlenmiyorlar sanırım dedi. Çünkü beyaz adamlardan çok var ama Buşmanların sayıları çok az."

Lorna Marshall

1975

Ne herhangi bir ölümle, ne herhangi bir çaresizlik duygusuyla, ne de başkaları, daha iyiler (Kafka, Walser) için duyulan tutkuyla azalabilen şu yıkılmaz sürekli lik duygusu; bununla başedemiyorum. Elimden gelen tek şey istemeyerek de olsa onu kâğıda geçirmek.

Ama asıl gerçek şu ki, ben yalnızca burada, masamın başında, ağaçların yirmi yıldan beri beni heyecanlandıran yapraklarının karşısında ben olabiliyorum: Olağanüstü korkunç, o güvenlikte olma korkusu yalnızca burada ayakta kalabiliyor, belki de ölümün karşısında silahlarımı bırakmamak için ona sahip olmak *zorundayım.*

1975

Olsa olsa ölüme karşı başka bir tutuma kaçabilirsin. Asla kaçamazsın. *1975*

Ölümü intiharla dizginleme iddiasındaki B.! En iyinin ölüm olduğuna herkesi inandırmadan canına kıydı.

1976

Her insanın tamamiyle yeniden ölümle hesaplaşması gerekir.

Devralınabilecek düzenlemeler yok bu işte.

1976

Çok fazlalar. Ölülerin ağırlığı yüzünden ölünüyor.

1976

Bir hayvanın ölümünü yaşamak, ama hayvan olarak.

1977

Ölümü zorlayacak bir kaçış yolu bulmak.

1977

"İnsan uyur" dedi çocuğa "ama bir daha uyanmaz." "Ben hep uyanırım" dedi çocuk neşeyle.

1977

Hiçbir insanın unutamayacağı sözler bulmak istiyor. Bunlar herkesin ölüm karşısında savurduklarından olmalı.

1977

Hesaplaşma noktasına ulaşmışsan şunu da düşünmelisin:

Ölümün yaklaşmasıyla olan değişim, isterse farz edilen olsun, yoğunluk, ciddiyet, yalnızca en önemli şeyin yani ne isek onun söz konusu olduğu duygusu. Hiçbir şeyin yarım söylenemeyeceği, çünkü düzeltmek için artık imkânımızın olmadığı duygusu.

Ölümü, yaklaştığını artık hissetmeyecek kadar ertelemek gerçekten mümkün olsa, — o zaman nerede kalır bu *ciddiyet*? O zaman en önemli şey ne olur, ve bu önemliye yaklaşan, ona eşit olan ne olabilir?

1977

Benim borcumdur bu hesaplaşma. Onsuz kaybolamam.

O, *benim* asla işime yarayamayacak tek şeydir.

Bu hesaplaşma ölüme karşı duruşun gücüne hiçbir şey katamaz. Onu bir savunma olarak yalnızca zayıflatabilir. Bir savunmayla acımasız bir saldırının yaratabileceği etkiyi elde edebilmek olanaksızdır.

Bu hesaplaşmada, yalnızca bunda ben, hayatım boyunca ne olmaya çalıştıysam oyum: Yani hedefsiz, faydadan uzak, niyetsiz, sakatlanmadan, bir insan ne kadar olabilirse o kadar özgür.

1977

Ölüm deneyimini çok erken aşmış olanlar, bir daha ona kapalı kalamazlar; âdetâ insanın nefes almasına yarayan bir ciğere dönüşmüş bir yara gibidir. *1977*

Ölüm üzerine konuşmamak. — Buna ne kadar dayanırsın?

1977

Eşsiz olmak kadar korkunç hiçbir şey yoktur; ah şu hayatta kalanlar, hepsi nasıl da aldanıyorlar!

1978

O parasının son isteği hatırına öldü.

1978

O, şimdi bir zamanlar nefret ettiği hemen her şey. Eksik olan yalnızca ölümü çağırması.

1978

Onun okuduğu son kitap: Hayal bile edilemez.

1978

Ölüme açık olmanın tehlikesi: İnsan kendine asla ona karşı korunmuş olma iznini vermiyor. Çünkü insan ona asla, hiçbir durumda önem vermediğinde, onu *düşünmeyi* günah saydığında, başkalarına da kendine olduğu kadar yasakladığında, o zaman ölümden gelen her tehdide sanki bu tehdit ilk ve son kez geliyormuş gibi hedef olur.

İnsan kendi kendine şöyle diyemez: öyle ya da böyle, nasıl gelirse gelsin kabulümüz; nasıl geldiği bana bağlı değil, buna herhangi birinin karar verdiğini bilmiyorum, olup biten her şey benim dışımda, ölümü ben çağırmadım, gelirse, bunun sebebi, ona engel olamamamdır, iradem eksik değil, hattâ ona karşı irademgüçlü ama gelen şey benden daha güçlü, onunla başa çıkabilecek güç yok.

Bu tür konuşmana izin yok. Ruhunun eti açık ve çiğdir ve hayatta kalmak senin için bir şey ifade ediyorsa böyle olacak ve sana her zaman bir şey ifade edecek.

Bu durumda sana kalan silah ne? Yakınlarının ve kendinin önüne geçirebileceğin bir kalkan var mı? Senin içinde hepsine karşı işlenen haksızlık için soylu bir söylev, cesur bir feragat, yüce bir özür dileme var mı, onu aşan bir düşünce, biraz olsun kesin gözüyle bakılabilecek bir geri dönüş, bir müjde ya da güven var mı, çürümekte veya yanmakta olan bedenden bir bağımsızlık, kabarmış burun delikleriyle koku alabilecek bir ruh, sürekli bir rüya, uykuda bir el, tehditle orantılı bir itiraf var mı — hayır, hiçbir şey yok, ve *hiçbir şey* söylememek de seni rahat ettirmiyor, çünkü yanılabileceğin umudunu boğabilmek imkânsız.

1978

Yetmiş beşinde başlayan yeni hayatta babasının ölümünü unuttu.

1978

Anlaşılıyor. Nedir anlaşılan? Hep düşünmekten ürktüğü şey. Ölüme bir aşk ilanıyla mı bitsin bu? Israrla direndiği korkaklığı mı kabulleniyor? Ölümün kutsal sözlerine mi katılıyor? Zayıflıklarından ürperdiği herkesten daha mı zayıf oluyor? Karnını dolduran ve bundan ruhunun yasasını yapan çürümeyi mi kutsayacak? Hayatının anlamı ve gururu olan bütün sözleri reddederek kendini ölümün tek mutlu kılan kilisesine mi verecek?

Mümkündür, her şey mümkündür, insanın kendine yönelttiği ve günün birinde gerçekleşmemiş hiçbir ihanet yoktur; o halde sözlerin tarihi yerine sözlerin *kendileri* geçerli olmalı, daha sonra ya da daha önce var olan her şeyden bağımsız olarak.

1978

Onurlu bir ölüm yoktur. Kendini unutturan başkaları için ölümler vardır. Onlar da onursuzdur.

1978

Dudaklarında şu sözlerle öldü o: "Sonunda hiçbir şey bilmiyorum."

1979

İnsan artık ölüyken bile yalnız değil.

1979

Benim meselem onun imkânsız olan yok edilişi değil. Benim meselem ölümün uzaklaştırılarak *cezalandırılması.*

1980

İnsanın kendi ölümünü *tasavvur etmesi* imkânsızdır. Gerçekdışı görünür bu. En gerçekdışı olandır. Buna ne diye hep direnme adını koydun? Bu sadece bir deneyim eksikliği.

1980

İnsanın ölümü kabullendiği noktayı işaretlemek.

1980

Kendi ölümüyle tehdit etmek; insanlar arasında en önemli yaşama araçlarından biri.

Ölümü çok düşünen biri bunu hep saklayamaz. Bununla tehdit etmesi nasıl oluyor? Ölümsüzlüğe inanmadan kendi ölümsüzlüğünü mü *oynasın*? Yaşlılığın kırılganlığında sağlık ve güç numarası mı yapsın? Sağlıklı rolü nasıl oynanır? Güç nasıl aldatma aracı olur?

1980

Ölüm hakkında sanki çoktandır gelip geçmiş bir şey gibi yazan insanlar.

1980

Kudretlilerden biri olmak acıdır, hattâ sadece istikbalde, öldükten sonra da onlardan biri olmak acıdır.

1980

En eski hayatında da o daha sonraki hayatı için duyarlı oldu.

Haksız da değil, çünkü o zaman büyük bir güçle her şeyi buna adadı.

Ölüm her biçimde mevcuttu: Tehdit olarak, kurtarma olarak, olay ve yakarış olarak, yıllar boyunca durmadan değişen suç olarak. Böylece o adam ölümü kendinden uzaklaştırma gücü kazandı. Böylece onu bugüne kadar kendinden uzaklaştırıyor.

1980

İnsan, hayatta kalma alçaklığından ebediyen sakındıysa kaç ölüye katlanabilir?

1980

"Ve varlıklar topluluğundan kaçar ölüm."

Hyperion
1980

Başkaları ölürken üzerinde insanın, havaya kaldırıldığını sandığı bulut.

1980

Ölümün ne olduğunu açıkça anlamadığım sürece yaşamamışım demektir.

El attığım başka her şey, ister tamamlanmış olsun ister başlangıçta kalsın, bunun yanında hiç kalır. Bunu gerçekten bir tür yarım yamalak sözlerde mi bırakmak istiyorum? Birazcık daha *kesin* bir şeyler hissetmedim mi? Bunu anlaşılır şekilde ifade etmek için kararlı değil miyim?

Ölümün savunucuları olarak görünenlerin o uğursuz haykırışı beni yanılttı. Gençlikle ölümün var olduğunu ve bu sanki bir buluşmuş gibi düşünüyorum. Ölüm elbette var, hep vardı. Ama ben yalnızca bu sebepten dolayı ötekilere sırt çevirmek ve kendi olayımı ölüm yokmuş gibi değerlendirmek zorundayım.

Bütün ölmüşlerin ağırlığı muazzam; bunu dengeleyecek ne büyük bir güç gerekli! Ve bu, sonunda olmazsa belki yakında her saat artan ölülerin ağırlığını düşünmek, artık hiç mümkün olmayacak.

1980

Ölüleri ziyaret etmek, onları yerlerine yerleştirmek gerekir; aksi halde korkunç bir hızla kaybolurlar.

Ölüler, yasal yerlerine, yani yaşarken *var olan* yerlerine dokunulur dokunulmaz, büyük bir hızla hayatlarına kavuşurlar. Onlar hakkında unuttuğumuzu sandığımız her şeyi yeniden hatırlarız, onların konuşmalarını işitir, saçlarına dokunur, gözlerinin ışıltısında neşeleniriz. Belki vaktiyle bu gözlerin rengini bile tam bilmediğiniz halde, şimdi bir renk bile düşünmeden tanırız o gözleri. Belki şimdi hayal ettiklerimiz öncekilerden daha yoğundur; bu anî canlanmada tam kendileri olmuşlardır. Belki her ölü, arkada bıraktığı birinin ona sunduğu bu yeniden canlanışında mükemmel olmayı beklemektedir. Bu konuda kesin bir şey söylenemez, yalnızca arzular dile getirilir. Ama bunlar, bir insanın sahip olduğu en kutsal şeydir ve bunları kendi tarzında koruyup kollamayan tek bir zavallı var mıdır?

1980

Ölümün kafandan çıkmaması yüzünden neden bu kadar gurur duyuyorsun?

Kendini daha dürüst ya da daha mı cesur hissediyorsun? Bu, senin asker olma tarzın mı? Emirler almaksızın, ama herkesin sahip olduğu ama şimdiye kadar hiç kimsenin üzerinden atamadığı o üniformaya bürünmek mi?

Ölümden kaçabilmiş bir tek insan olsaydı bile, sen yine de ölümü düşünmek zorunda kalır mıydın?

1980

Ben hiçbir şeye alışamadım, hiçbir şeye, ve en az alıştığım da ölüm oldu.

1981

Ölümle akıllanmak için insanın kaç kere yaşaması gerekir acaba?

1981

Ve ölüm olmasaydı eğer, kaybetmenin acısını ne karşılardı? Ölümü haklı kılan tek şey bu mu? Yani bizim bu en büyük acıya ihtiyacımız olduğu, o olmasa insan olmaya değmediğimiz mi?

1981

Küçüklük: Ölüme teslim olmak yerine ihtiyarlıkta kusur buluyor.

1981

Ölümü kendine düşman yapmayı başardı.

1981

Yalan dolu mektuplar. Ölüyü eziyor.

1981

Artık hayatta olmayan bazıları sevinmiş olurdu, ama sevinçten hayata dönecek kadar değil.

1982

Bir insanın sona ermesi mesele edilemez. Ama birkaçının, bunun, şunun, hepsinin sona ermesi uzun zamandır mesele edilmiştir.

1982

Doğanın asıl körlüğü olan şu dert edilmeyen çoğalması, anlamsızlığı, çılgınlığı, edepsizliği ve kendini beğenmişliği ve ölüme karşı olan nefretiyle yasal hale gelir. Çoğalmanın kendisi kör olmaktan çıktığında, tek tek her şeyi önemsediğinde, artık anlamlı bir duruma geliyor sayılır. "Yok etme uğruna daha çok, daha çok" korkunç görüşünden "Tek tek her şey kutsanabilsin diye daha çok!" görüşü ortaya çıkar.

1982

Çözülmeye geçmeden önce ölüm yüzleşmedir: Onun karşısına çıkma cesareti, her tür boşunalığa karşı direnmektir. Ölümün yüzüne tükürme cesaretidir.

1982

Eskiden beri söylenen: Ölümü aşağılamalar arttıkça ölüm onun bir yakınını alıp götürüyor.

Ne olacağını seziyor mu, yoksa bu bir ceza mı? Kim ceza veriyor?

1982

Kaybolmak, ama büsbütün değil, haberdar olunacak kadar.

1982

Ölüme karşı daha bir savunmasız oldu. Ait olduğu inanç, bir koruma değildi. Ona kendini koruma izni verilmedi.

Ama şimdi onunla birlikte başkaları da vardı. Onları da mı korumadı? Nasıl oluyor da neredeyse hepsi öldü ve o hâlâ hayatta? Burada bilmediği, gizli, rezil bir bağlantı mı var?

1982

Zamanımızın tehlikeleri üzerine yakınmalarda *temiz olmayan* bir yan var, sanki kişisel başarısızlığımızı affettirmeye yarayabilirlermiş gibi.

Bu temiz olmayan öz bütün ağıtların başından beri mevcuttur.

1982

Hiç kimsesi ölmemiş olsa kaç yaşında olurdu, bunu tasavvur ediyor.

1982

İktidarın korkunçluğunu kavrayanların ölüme nasıl hizmet ettiklerini bilmemeleri! Ölüm olmasa iktidar önemsiz kalırdı. Ölüm üzerine konuşurken ona karşı hücum ettiklerini kastediyorlar ve ölümü bir yanda bırakıyorlar. Onların doğal saydıkları şey, onları ilgilendirmiyor. Onların doğası çok uzak değil. Ben kendimi doğada kötü hissettim, doğa kendini değişmez gösterdiğinde ve ben onu öyle saydığımda. Şimdi, her yerde, her yanda, her yönde onun değişebilirlikleri görüldüğü için, kendimi daha kötü hissediyorum, çünkü o değiştirenlerden hiç kimse bilmiyor, neyin asla ve hiçbir şartta değiştirilemeyeceğini.

1982

Juan Rulfo: "Bir ölü ölmez. Ölüler Günü'nde onunla konuşulur ve ona yiyecek verilir: Aldatılmış dul kadın, kocasının mezarına gider ve zinalarından şikâyet eder, ona küfreder, intikamla tehdit eder. Meksika'da ölüm ne kutsaldır ne de yabancı. Orada ölüm mevcut şeylerin en sıradanıdır."

...

"Bay Rulfo siz ne hissediyorsunuz yazarken?"

"Vicdan azabı."

1982

Her şey yıkıldığında bile *söylenmesi* gerekir. Artık hiçbir şey kalmadığında — hiç olmazsa biz uslu uslu çekilmeyelim.

Hâlâ niçin hayatta olduğumu düşündüğüm sürece zayıflık hissetmiyorum. Bunu düşünmedim mi zayıflık hissediyorum.

1982

İnsan zaman zaman kendine ihanet etmeli mi, yani bir başlangıcın imkânsızlığını kabul edip bundan sonuç çıkarmalı mı? Bunu yapamayan, kendine ölesiye inanan insanlardan neden çok daha hoşlanırız?

1982

Orada insanlar ölürken en canlılar.

1983

Budizm, bizim hayat inkârcılarımızdan ne güzel çeker kendini!
Hayattan iğrenmek, ama binlerce yeniden doğuş hikâyesi.

1983

Hep hissettiğin şu başkalarından çok yaşamak *suçu*.

1984

Hakaret olarak ölüm — Ama bu nasıl işlenir?

1984

Katlanamadığı ölüm taşıyor onu.

1984

Ölümün önünde yavaşlamak yok: daha hızlı daha hızlı.

1984

Pişman olmak için bir ölüler yedeği.

1984

Dünyadan kaçmış tek başına.

1985

Ölüm bilincini güçlendirmek için her şeyi yapıyorsun. Zaten büyük olan tehlikeyi, bu tehlikenin hayalini asla kaybetmemek için

büyütüyorsun. Sen, uyuşturucu alan bir insanın tersisin; o korkunç şey hakkındaki bilgin asla yatışamıyor. Ama ölüm konusundaki bu bilincin uyanıklığıyla ne kazanıyorsun?

Böylece daha güçlü mü oluyorsun? Tehlikede olanları bununla koruyabiliyor musun? Hep bunu düşündüğün için *herhangi birine* cesaret mi veriyorsun?

Kendine kurduğun bu koca düzenek hiçbir işe yaramıyor. Hiç kimseyi kurtarmıyor. Güç hakkında sahte bir görüntü veriyor, sırf övünmek ve baştan sona herkes gibi çaresiz.

1985

Ama ben ölüme lanet okuyorum. Elimden başka türlüsü gelmiyor. Ve bunun ardından kör de olsam, başka bir şey yapamam, ölümü bir tekmeyle geri itiyorum. Onu kabullenmiş olsam bir cani olurdum. *1985*

Son hazırlıklarını yapmıyor. Ölüme saygı göstermiyor.

1985

Bütün o duyurularının ardından, ölüme karşı yazacağın kitabın hazırlıklarında ne kadar ilerledin?

Aksini dene bakalım: Ölümü yücelt! O zaman çabucak kendine ve gerçek meselene ulaşacaksın.

1985

Stendhal'ın özenilecek çok yanı var. En çok da ölümüne o samimi hazırlığı. *1985*

Son korkusunu bıraktı ve öldü.

1985

Burada durmuş, ölüme bakıyor. Ölüm onun üstüne yürüyor, ama o ölümü geriye itiyor. Ona kendisiyle hesaplaşma onurunu vermiyor.

Kargaşanın sonunda yine de üstüne geliyor, ama ölümün önünde eğilmiyor. Ölüme bir ad taktı, ondan nefret etti ve onu geriye itti. Ancak bu kadarını başarabildi, yine de hiç yoktan iyidir.

1985

Dr. Haşiya'nın Hiroşima Güncesi

HİROŞİMA'NIN erimiş insan yüzleri, körlerin susuzluğu. Kaybolmuş bir yüzde beyaz, öne çıkık dişler. Caddelerin kenarlarında cesetler. Bisiklet üzerinde bir ölü. Havuzlar ölülerle dolu. Kırk yerinde yarası olan bir doktor "Hayatta mısınız? Hayatta mısınız?" Bu sözleri nasıl sık sık duyuyor. Sonra önemli bir ziyaret: İmparator geliyor. Ona saygıdan yatağında doğruluyor ve şimdi daha iyi olduğunu düşünüyor.

Gecelerin tek ışığı, şehirde yanan cesetlerin alevleri. Yanık sardalye kokusu gibi bir koku.

Felâket anında, doktorun kendinde birden fark ettiği şey, tamamen çıplak olduğuydu.

Sessizlik! Bütün canlılar ses çıkarmadan hareket ediyor, bir sessiz filmdeymiş gibi.

Hastanede hasta ziyaretleri: Olup biten hakkında ilk haberler: Hiroşima'nın yerle bir edilmesi.

47 Ronin'in(*) şehri olan Hiroşima, bu yüzden mi seçildi?

Doktor Mişihiko Haşiya'nın Güncesi, Atom bombasının atıldığı 6 Ağustos'tan 30 Eylül 1945 tarihine dek, Hiroşima'nın 56 gününü kapsıyor.

Japon edebiyatının bir eseri gibi yazılmış: Titizlik, incelik ve sorumluluk onun özellikleri.

(*)Ronin: Derebeylik döneminde Japonya'da çeşitli nedenlerden efendisiz kalan samuraylara (savaşçılar) verilen ad. 18. yüzyıl başlarında efendilerinin ölümünün öcünü alan 47 *ronin*'in öyküsü çok sevilen Japon tiyatro, sinema ve edebiyat yapıtlarına konu olmuştur. —ed.

İmparator Japonya'nın teslim olduğunu ilan ettiğinde bile sarsılmadan ona inanacak kadar tam Japon olan çağdaş bir doktor.

Bu güncede hemen hemen her sayfada durulmalı. Burada sonraki kaynaklarda okuduklarımızdan daha çok şey öğreniliyor, çünkü olayın çarpıcılığı başından beri birlikte yaşanıyor: Olanların açıklanabilmesi imkânsız. Kendi durumunun acısı içinde ölüler ve yaralılar arasında yazar önce parça parça olguları birleştiriyor; öğrendikleri arttıkça tahminleri değişiyor ve deneyler gerektiren teorilere dönüşüyor.

Bu güncede bir tek yanlış not yok; utanca dayalı kibir de yok.

Bugün hangi edebiyat türünün gerekli, bilen ve gören insan için vazgeçilmez olduğu konusunda düşünmenin bir anlamı olsa, işte bu tür bir edebiyat denebilir.

Her şey bir hastanede olup bittiğinden, gözlem doğrudan doğruya insana yöneliktir; özellikle hastaneye gelenlere ve hastane çalışanlarına. İnsanların adı anılıyor, birkaç gün içinde ölüyorlar. Dışarılardan, başka şehirlerden ziyarete geliyorlar. Ölü sanılan dostları hayatta görmek, müthiş bir şey. Hastane, şehrin en iyisi, başkalarıyla karşılaştırıldığında bir cennet. Herkes girmeye çalışıyor, ve çoğu da bunu başarıyor. Geceleri görülen tek ışık, şehirdeki ateşlerden; yakılan cesetler bu ışığın bağışçıları. Daha sonra bir tek mumun çevresinde "Pikadom"dan, yani patlamadan söz eden üç kişilik bir grup.

Her biri kendininkini bir başkasının haberiyle tamamlamaya çalışıyor, sanki dağınık ve rastgele resimlerden bir film oluşturulmuş gibi, ve orada burada bir parça ekleniyor. Şehre gidiliyor, o yıkımın içersinden bir yol açılmaya çalışılıyor ya da hazineler aranıyor ve ölmekte olanların arasına dönülüp umut aranıyor.

Bu güncedeki kadar bana yaklaşan bir Japon asla olmadı. Daha önceleri Japonlar hakkında ne çok şey okumuştum. Ancak şimdi onları gerçekten tanıdığım duygusuna sahibim. İnsanları yalnızca

en büyük felâketlerinde kendimiz gibi hissettiğimiz doğru mu? İnsanların en çok ortak oldukları şey, felâket mi?

Her türlü idil tarzına karşı derin antipati, bu tarz edebiyatın katlanılmazlığı bununla ilgili olabilir.

Hiroşima olayında, insanların başına gelebilecek en yoğun yıkımla karşı karşıyayız. Dr. Haşiya güncenin bir yerinde Pompei'yi hatırlar. Ama bu da bir karşılaştırma yapabilme olanağı vermez. Hiroşima tam anlamıyla insanlar tarafından plânlanıp uygulanmış bir yok etme örneğidir. "Doğa"nın bir rolü yoktur burada.

Felâketin görünüşü farklı farklıdır: Şehrin içinde yakalanılmışsa, yani sadece görüp hiçbir şey duymadan ("Pika") ya da şehrin dışında onu aynı zamanda görüp duyarak ("Pikadon") yaşandığı yere göre farklıdır. Günce'nin en sonlarına doğru "bulut"un doğrudan etkisinde kalmadan *görmüş* olan bir adam anlatılır. Renkli parıltısı, keskin kenarları ve gökyüzüne saçtığı dümdüz çizgileriyle bulutu gören adam, onu olağanüstü güzel bulmuştur.

Bu boyutta bir felâkette *hayatta kalmak* ne demektir? Bu güncedeki notlar, daha önce belirttiğim gibi, bilimsel düşünmeye alışmış, özellikle dürüst ve çağdaş bir doktora aittir; o bile böylesine yeni bir olgu karşısında başına gelenin ne olduğunu anlayamaz. Ancak yedinci gün uzaklardan gelen bir ziyaretçiden, Hiroşima'nın felâketinin bir atom bombası olduğunu öğrenir. Bir yüzbaşı dost ona bir sepet şeftali getirir: "Sizin hayatta kalışınız bir mucize" der Dr. Haşiya'ya "çünkü bir atom bombasının patlaması korkunç bir şey."

"Bir atom bombası mı?" diye haykırdım ve yatakta doğruldum, "ama bu, on gramı bile geçmeyen hidrojenle Formoza'yı havaya uçurabileceğini duyduğum o bomba!"

Dr. Haşiya'yı hayatta kaldığı için geçmiş olsun demeye ziyaretçiler gelir. O, saygın ve sevilen bir adamdır, ona teşekkür borçlu olan hastaları, okul ve üniversite arkadaşları, akrabaları vardır. Bütün bu insanların Dr. Haşiya'nın hayatta kalmasından dolayı duydukları sevinç, sonsuzdur; şaşkınlık içinde kalarak mut-

luluk duyarlar, çünkü mutluluğun bundan daha katıksızı bulunmaz. Doktoru sevmekle birlikte, onları asıl hayrete düşüren bir mucize karşısında kalmış olmalarıdır.

Güncede sık sık tekrarlanan durumlardan biri bu. Dostları ve tanıdıkları onu hayatta gördüklerine nasıl seviniyorlarsa, o da aynı şekilde, hayatta kaldıklarını öğrendiği başkaları için seviniyor. Bu yaşantının birçok çeşitlemesi var: Meselâ doktor, kendisinin ve karısının öldüğünü ilan ettiklerini öğrenir. Yanan evinden karısını kurtaramadan kaçan bir başkası, karısının öldüğüne inanır. Yıkılmış evine hemen geri dönmüş ve karısından kalanları aramış. Onu son kez imdat diye haykırırken gördüğü yerde kemikler bulur ve bunları hastaneye getirerek sunağın önüne koyar. Bundan on gün kadar sonra, karısının kemiklerini şehirdışında yaşayan ailesine götürdüğünde, karısını orada capcanlı bulur. Kadın yanan evden her nasılsa kaçabilmiş ve o sırada oradan geçen bir askeri kamyona binerek kurtulmuştur.

Burada, hayatta kalmaktan fazla bir şey, ölülerin geri dönüşü söz konusu, insanların yaşayabileceği en güçlü ve en harika olay!

Eskiden Dr. Haşiya'nın yönetiminde olan ve şimdi hem doktor hem de hasta olarak içinde bulunduğu bu hastanedeki en ilginç olgulardan biri, ölümün kuralsızlığıdır. Yanmış ve ölmek üzereyken hastaneye gelen insanlardan, ölmeleri ya da iyileşmeleri beklenir. Durumlarının gittikçe kötüleştiğini görmek acıdır. Ama bazıları bunu atlatacağa benzer ve kendini yavaş yavaş daha iyi hisseder. Kurtarıldılar gözüyle bakılırken hiç beklenmedik şekilde yeniden hastalanırlar ve asıl şimdi tam tehlikede olurlar. Ama aralarında başlangıçta etkilenmemiş görünen bakıcılar ve doktorlar da vardır. Bunlar gece gündüz var güçleriyle çalışırlar, ansızın aynı hastalığın belirtilerini gösterirler, gittikçe kötüleşip ölürler.

Herhangi bir kimsenin tehlikeyi atlattığından asla emin olunmaz, çünkü bombanın etkilerindeki gecikmeler normal bütün tıbbi teşhisleri bir yana atar. Doktorlar, kısa süre sonra el yordamıyla

çalıştıklarını anlıyorlar. Her çareye başvursalar da ne tür bir felâketin söz konusu olduğu bilinmediği sürece kendini âdetâ tıp öncesi çağda yaşıyor gibi hissetmekte ve tedavi etmek yerine teselli etmekle yetinmek zorunda kalıyorlar.

Dr. Haşiya, başkalarının hastalık belirtilerini çözmeye çalışıp dururken kendisi de hastadır. Başkalarında keşfettiği her belirti şimdi kendisi için de huzur kaçırıcı olur ve gizlice kendi bedeninde de bu belirtileri araştırmaya başlar. — *Hayatta kalmış olmak* çok zordur ve hiç de güvenceli değildir.

O, ölülere saygısını asla kaybetmez ve bu saygının başkalarında kayboluşuna karşı dehşet duyar. Dışardan gelen bir meslektaşının otopsi yaptığı ahşap kulübeye girdiğinde cenazenin önünde eğilmeyi ihmal etmez.

Hastane odasının pencerelerinin önünde her akşam cenazeler yakılmaktadır. Bunun yapıldığı yerin hemen yanında yıkanmak için bir küvet bulunmaktadır. Aşağıda bir yakma işleminde bulunduğu ilk defa, birinin banyo küvetinden şöyle seslendiğini duyar: "Bugün kaç kişi yaktın?" Buradaki durumun saygısızlığı: Az önce yaşamakta olan ve şimdi yakılan bir insan, öbür tarafta küvette çıplak bir başkası onu derinden isyan ettirir.

Ama birkaç hafta sonra böyle bir yakma işlemi sırasında o, yukardaki hastane odasında bir dostuyla birlikte akşam yemeğini yer. O "yanmış sardalye" kokusunu andıran kokuyu duyar ve yemeğe devam eder.

Bu güncenin dürüstlüğü ve samimiyeti şüphe götürmez. Yazan kişi yüksek ahlâkî kültürü olan biri. O, herkes gibi içinden çıktığı toplumun geleneklerine bağlıdır ve bu konuda hiç kuşku duymaz. Soruları ve kuşkuları tıp alanına ilişkindir, yani bunların geçerli ve gerekli olduğu alanda. Savaşa inanmıştır, ülkesinin askerî politikasını kabullenmiştir; her ne kadar subay sınıfında hoşlanmadığı davranışlar gözlemlemiş olsa da, bu konuda susmayı yurtseverlik

gerçği saymıştır. Ama işte bu konu onun güncesini çok daha ilginç kılmaktadır. Çünkü yalnızca Hiroşima'nın atom bombasıyla yıkımı yaşanmıyor, Japonya'nın yenilgisinin onun üzerindeki etkisine de tanık olunuyor.

Bu, iyiden iyiye tahrip edilmiş şehirde hayatta kalmış olmak, düşmanın ölümünü değil, ailenin, meslektaşların, vatandaşların ölümünü dile getirir. Henüz savaş sürmektedir ve ölmeleri istenen düşmanlar başka yerlerdedir. Onların tehdidi hissedilmektedir. Bomba atıldığında ölüm yukardan gelir, bu saldırıdan ancak bombanın çok uzağında olmakla korunulabilir ve insanın buna nasıl karşı gelebileceğini *öğrenmesi* gerekir.

Bunu gerçekleştirme arzusu çok güçlüdür, bu nedenle herhalde yerine gelmiştir. Birkaç gün sonra başka bir yerden bir adam gelir ve çok güvenilir diye bir haber verir, kendisi emin bir kaynaktan öğrenmiştir ki Japonlar aynı silahla karşılık vermişler ve Amerika'nın bir değil, birçok büyük şehrini aynı tarzda yıkıp yakmışlardır.

Hastanedeki hava daha o anda tersine döner, bir coşku, ağır yaralıları bile sarar. Yeniden kitleye dönüşürler ve ölümün bu yön değiştirmesi sayesinde ondan kurtulunduğuna inanılır. Muhtemeldir ki birçokları bu coşku devam ettiği sürece artık ölmeyeceklerine inanmıştır.

Bombanın atılışından on gün sonra gelen teslimiyet haberinin etkisi bir o kadar ağır olmuştur. İmparator radyodan henüz hiç konuşmamıştır. Gerçi şimdi de konuşması anlaşılmaz kalmıştır, çünkü eski saray dilinde yapılmıştır. Ama bilmeleri gereken kişilerce sesin ona ait olduğu söylenmiş, bildirinin içeriği tercüme edilmiştir. İmparator'un adı geçtikçe, hastanede toplananlar eğilerek selâm verirler. O zamana kadar İmparatorun sesi hiç işitilmemiştir, savaş emrini o vermemiştir. Ama bunu geri alan şimdi o sestir. Başkasından duysalar şüphelenecekleri yenilgi haberine şimdi inanırlar.

Yenilgi haberi hastanedekilere şehirlerinin yıkılışından, hayatlarının yavaş yavaş sönmekte oluşundan ve çoğunu bekleyen acılar içersindeki ölümden daha ağır gelmiştir. Artık avunabilme imkânı da kalmamıştır; yaralanmış olmanın ve ölümün ağırlığı, hiç azaltılmadan taşınacaktır. Çokları pasif bir nitelik taşıyan bu umutsuzluğa karşı çıkarlar ve bu duruma katlanmak yerine, savaşı sürdürmek isterler. İki grup ortaya çıkar, biri savaştan yana, öteki savaşa karşıttır. Yenik düşenlerin kitlesi, tamamiyle dağılmadan önce iki kitleye bölünür. Ama savaşın devamını isteyenlerin işi çok zordur: Bu kitle İmparator'un emrine karşı gelmektedir.

Bunu izleyen günlerde, Dr. Haşiya'nın savaş sırasında gözünde en yüksek şey olan iktidarın şimdi bilincinde ikiye bölünmüş olması ilginçtir: Biri ülkeyi felâkete götüren ve askerlerin temsil ettiği kötü iktidar, öteki de ülkenin iyiliğini isteyen İmparator'un temsil ettiği iyi iktidar olmak üzere ikiye ayrılır. Böylece Haşiya için bir iktidar varlığını sürdürür ve hayatının yapısı bozulmaz. Düşünceleri şimdi durmadan İmparator'un çevresinde dolaşır. O da ülkede askerlerin kurbanı olmuştur. İmparator en çok üzülünecek kimsedir; onun hayatı daha kıymetli olmuştur. Aslında hiç istemediği bir şey için aşağılanmıştır. Bu durum, sadık her bireye kendi içinde de savaşı istemeyen bir şeyler aramasına izin vermektedir. O güne kadar askerlerle ilgili olarak yapılmış ama söylenilmesinden korkulmuş olan askerlerin saldırgan oluşu, akılsızlıkları, kendilerinin dışında kalan herkesi küçümseyişleri gibi gözlemler artık dikkat çekmeye başlamıştır. Bundan böyle savaşılması gereken düşmanın yerine artık *askerler* düşman haline gelmiştir.

Ama imparator hep vardır, hayatın devamlılığı onunkine bağlıdır: Şehrin başına gelen felâket sırasında bile onun resmi kurtarılmıştır.

Güncenin sonuna doğru —39. günde kaydedilmiş, çünkü Dr. Haşiya bunu ancak sonra öğrenmiş— İmparator'un resminin kurtarılma hikâyesi gerçekleşir. Kurtarma işi en ince ayrıntılarına kadar anlatılır. Atom bombasının patlayışından birkaç saat sonra,

İmparator'un resmi şehirde can çekişenlerle ağır yaralıların arasından nehre taşınır. Can çekişenler yer açar: "İmparator'un resmi! İmparator'un resmi!" Resim bir motora yerleştirilip kurtarıldıktan *sonra da* daha binlerce kişi yanarak can vermiştir.

Dr. Haşiya bu kurtarma hakkındaki ilk hikâyeyle tatmin olmamıştır. Rahat edemez, başka tanıklar arar, özellikle de o büyük eyleme katılmış birilerini. Başka bir anlatıyı güncesine aktarır. Bugünlerde Hiroşima'da övülecek çok şeyler olmuştur. Ama abartılı bir hayranlıkla İmparator resminin kurtarılışından söz eder. Dinleyenler, bu kurtarılışın doktor için bütün olanların en umut vericisi olduğunu anlar: Bu olay adeta İmparator'un *hayatta kalması* kadar önemlidir.

Hâlâ doktorun hayatta olduğuna şaşan insanlar gelip tebrik ederler. Bunların sevinçleri onun notlarında sezilmektedir ve okura iletilir. Hastanenin pencereleri önünde hâlâ yenik düşen hastalar, yakılanlar, ölümler devam etmektedir. Adetâ yeni, bilinmeyen bir salgın vardır. Tam nedeni, ilerleyişi henüz araştırılmamıştır. Ancak otopsiler sayesinde yavaş yavaş anlaşılmaya başlanır neyle yüz yüze oldukları. Bu yeni hastalığın araştırılmasına karşı duyduğu tutku Haşiya'yı bir an bile terk etmeyecektir. Ülkenin İmparator'da zirveye ulaşan geleneksel yapısı onun ruhunda ne kadar sağlam kalırsa o da o kadar çağdaş bir tıpçı olarak bozulmadan kalır. Her ikisinin nasıl doğal olarak birlikte yürüdüğünü, birinin öbürü tarafından ne kadar az taciz edildiğini ilk olarak bu günceyi okuyunca anladım.

Bu adamın en dokunulmaz yanı ise ölülere karşı saygısıdır. İnsanların ölüme alışmalarına ne kadar zor dayandığından daha önce söz etmiştim. Ölüm onun için hep ciddiyetini korur. Ölenlerin, hiçbirinin artık birey olmadığı ve bir yığına dönüştüğü gibi bir duyguya kapılmazsınız. O, ölenleri tek tek kişiler olarak hatırlar. Kendisinin bir doktor olduğu, ölüme karşı hissizleşmenin mesleğin gereği olduğu unutulmamalı. Ama ne olursa

olsun, bir insan olarak Dr. Haşiya bir zamanlar yaşamış olan herkese, onlar yaşarken nasılsalar anılarında öyle yer vermektedir.

Felâketten 49 gün sonra, ölenler için bir anma günü yapılır. O, bisikletle şehrin yolunu tutar ve ölülerle kutsallaşmış her yeri ziyaret eder, hem kendi yakınlarını hem de ölümünden haberdar olduklarının yerlerini.

Ölen bir komşu kadını görmek için gözlerini yumar ve kadın gözlerinin önüne gelir. Gözlerini açar açmaz görüntü kaybolur, tekrar yumar ve kadın tekrar görünür. Şehrin geride kalan kısmından geçer ve yanlış yolda olduğu söylenemez, çünkü ne aradığını bilir ve onu bulur: Ölülerin yerlerini. Hiçbir şey yapmaz. Her şeyi hayal eder. Herbiri için dua ettiğini söyler. Kendi kendime soruyorum, acaba Avrupa şehirlerinde ölenlerin yerlerini ziyaret eden ve ölenlerin açık seçik görüntülerini gözlerinde canlandırarak onlar için dua eden, yalnızca en yakınları için değil, komşuları, dostları, tanıdıkları için, dahası hiç görmedikleri, ölümlerini başkalarından dinledikleri kişiler için dua eden insanlar olmuş mudur? "Dua etmek" sözünü Haşiya'nın o günkü yaptıklarıyla ilişkili olarak kullanmaktan ürküntü duydum, ama o kendisi bu sözü kullanıp kendini yalnızca bu yaptıklarıyla Budist sayıyor.

1971

Notlar

ÖLÜMÜNDEN sonra *gelmeyecek* her şeyden korkuyorsun sen.

Daha yakın olmak — böyle konuşuyorsun, sanki elçi gibisin. Üstünlüğün izlerini at, geçmiş üç bin yılın tantanalı küheylanından in aşağı, yaşadığın kadar yaşa, zaten hiç olmadığın bir zamana geçmeye çalışma, planlarını uyut, ismini unut, kendini unut, ölümü unut!

Ölüme onur atfetmeyenlerin, yalnızca onların bilginliğine katlanılabilir.

Ölüm hiçbir konuda susmaz.

Kahramanların, ölümü yok etmekteki çaresizliği.

Ölürken bile kelime öğrenen biri.

Her bir insanın canı istediği kadar sık, ama yalnızca sınırlı bir süre için ölebildiği bir dünya.

Nietzsche'nin bana asla zararı dokunmaz: Çünkü ahlâkın ötesinde benim içimde her, ama her hayatın müthiş güçlü, her şeye kadir bir kutsallığı var. En çiğ, ama en kurnazca hücum bile burada püskürtülür. Bir başkasının hayatını, prensipte bile olsa bitirmektense kendi hayatımdan tamamiyle vazgeçerim. İçimdeki hiçbir duygu buna yoğunluk ve sarsılmazlık bakımından yaklaşamaz. Ben *hiçbir* ölümü kabul etmem. Bu nedenle bence ölmüş olan herkes,

yasal olarak henüz hayattadır, benden istekleri olduğu için değil, onlardan korktuğum için değil, onlardan bir şeylerin henüz gerçekten yaşadığını düşündüğüm için de değil, ama asla ölmemeleri gerektiği için. Şimdiye kadarki her ölüm, binlerce kat hukuk cinayetiydi ki bunları ben yasallaştıramam. Bir sürü emsaller ilgilendirmiyor beni, bir tek insanın bile hâlâ yaşamadığından bana ne! Nietzsche'nin saldırıları, zehirli bir hava gibi, ama beni etkilemeyen bir hava. Ben o nefesi gururla ve iğrenerek geri veriyorum ve Nietzsche'ye onu beklcyen ölümsüzlükten dolayı acıyorum.

Hatırladığıma göre şimdiye kadar hiç kimseye "Bey!" demedim. Ne kolaydır Bey demek ve ne büyüktür bu günah. Yüzlerce tanrıya yaklaştım ve apaçık bir nefretle her birinin yüzüne baktım, insanların ölümü sebebiyle.

Belki de her kişinin *fazla geç* öldüğü ve bizim ölümümüzün yalnızca onların ötelemesi yüzünden tam bir ölüm olduğu düşüncesi sıkıyor onu; herkesin yaşamaya devam etme imkânı olmuş olurdu, eğer *vaktinde* ölse, ama kimse bilmez ne zaman.

Ölümün bütün sevdalıları, onu inkâr etmekle son bulur.

Ölümü *geciktiren* bir gülümseme.

Bana öyle geliyor ki ölüm karşısında yeni bir tavır olmadan hayat hakkında söylenecek tam bir şey yok.

Varlık her yerde olmak ister, aksi halde varlık değildir.

Ben ölüm diye, tek bir şey tanımıyorum. Sivrisineklerin de pirelerin de ölmesi, benim için ölümü insanlığın şu ilk günah hikâyesinden daha iyi açıklamıyor.

Bizden bir şeylerin herhangi bir yerde olmaya devam edip etmeyişi fark etmez. Biz burada yeterince yaşamıyoruz. Burada

kendimizi kanıtlayacak zamanımız yok. Ve ölümü kabul ettiğimiz için de onu kullanıyoruz.

Ölüm insana *uygun* olduğu sürece, insan bundan utanmadığı sürece, ölümü sanki en emin, en iyi ve en anlamlı temeliymiş gibi *kurumlarına soktuğu* sürece, caniler niçin olmasın? —

N., birinin öldüğünü öğrenir öğrenmez her türlü teması geçersiz kılmak istiyor. Ölümün sonradan bulaşacağından korkuyor. Ölüleri etkili bir biçimde, ruhunda da etkili olduğunu inkâr ederse hayatta kalabileceğine inanıyor. Ölümden kaçmak için ölmüşlerini tamamen öldürüyor.

Sophokles'in *Elektra*'sında ölüm her biçimde vardır.

Elektra, cinayetin gölgesindedir ve iki cinayete de karışır. Bunlar, yoğunlaştırılmış biçimde cinayetlerdir, ilki kocası Agamemnon'a, ikincisi annesi Klyteimnestra'ya karşı işlenmiş. Ancak üçüncüsü, sonuncusu yakın akraba olmayan sevgilisine karşı işlenir. Elektra hep babasını öldürme düşüncesiyle doludur. Öç alması için seçtiği kardeşi Orestes, başka bir şehirde yaşar; o, Elektra'yla hep ilişki içindedir. Şimdi, nihayet ulaştığında, kendi ölüm haberinin yayılmasını sağlar. Bu haberin Klyteimnestra ve Elektra'daki etkisine tanık olunur. Haberci, Orestes'in bir araba yarışında düşüşünü çok inandırıcı bir tarzda tasvir eder. Ondan öç alıcı diye korkan anne için bu en çok *arzulanan* ölümdür; bütün ümidini Orestes'e bağlayan kız kardeş için bu, en çok *korktuğu* ölümdür. O kendisi; anne Elektra'yı terk ettikten sonra, kendi küllerini teslim eden biri olarak görünür. Böylece kendi ölümü üzerine kız kardeşinin acısını, ölümlülere ender nasibolan bir şey olarak yaşar; çünkü böyle bir haberle asla karşılaşmamışlardır. Elektra'nın acısı öyle büyüktür ki Orestes gerçek kimliğini açıklar: Elektra için hayata geri döner. Yeniden buluşmaları yanlış haber dolayısıyla daha yoğundur.

Bir önceki sahnede Elektra, öç alma işini kendi üstlenmiştir, kardeşini öldü bildiği için. Yardım etmeye ikna etmek istediği kız kardeşi bu işi reddeder. Orestes hayatta oldukça o yine öç alıcıdır. Haberci ve kendi küllerini getiren kimse olarak saraya girer, annesine ulaşır ve onu öldürür. Dışarıda Elektra, korkunç cümlesiyle cinayete katılır.

Sonuç, Aigisthos'un öldürülmesi, ölümün yeni bir değişimi olarak gösterilir. Üstü örtülü bir cenaze ile bir sedye Aigisthos'un önüne getirilir: O, örtü altında Orestes'in cesedinin bulunduğunu zanneder; örtüyü kaldırır ve önünde Klyteimnestra'yı kanlar içinde görür.

Böylece bu eserde ölmenin ve ölümün *bütün* unsurları mevcuttur. Klyteimnestra'yı canlandıran ölmüş kızını *hatırlama* —o, Agamemnon'dan İphigenia'nın öcünü almıştır—, ölmüş babayı hatırlama: Elektra'da ve Orestes'deki intikam isteği, kız kardeşi Krisothemis'de ölüme teslimiyet; suçlularda, Klyteimnestra'da ve vurulmadan önceki anları bilinçli olarak yaşayan Aigisthos'da ölüm *korkusu* başka şekilde. Elektra'da ölümden *korkmama* ve bunun başkaları üzerinde hayranlık uyandırıcı etkisi. Kendini ölü olarak gizleyen ve kendi külleriyle çıkagelen cani. Sedye, kül kabı, ölü kurban. Ölüm haberi ve çok çeşitli etkileri. Arzulanan bir ölümden (Klyteimnestra'da) kendi ölümüne geçiş, aynı geçiş daha yavaş, arzulanan bir ölümden, korkulan ve nihayet kendi ölümüne (Aigisthos'da: Orestes-Klyteimnestra-O kendisi) geçiş. Bütün bu ölüm biçimleri, elementleri, değişimleri koro tarafından da yaşanır. Koronun işlevi, olayları daha büyük bir dinleyiciler grubuna iletmek olan bir kitle kristalinin işlevidir. Orestes, hiç konuşmayan, ikizi ya da gölgesi etkisi bırakan bir dostla birlikte görünür. Çok yaşlı biri olan haberci âdetâ hilekâr bir ölüm meleğidir, sahte bir ölüm haberiyle gerçek bir ölümü hazırlar.

1951

Ölüm olduğu sürece alçakgönüllülük imkânsızdır.

Değişikliğe izin vermeyen Yunan tragedyası. Tek kişinin ölümünün henüz tam ağırlığı vardır. Cinayet, intihar, defin ve mezar, bütün hepsi tam olarak mevcuttur, çıplak ve güzelleştirilmeden; ağıt da (ki bizde budanmıştır), suçluların acısı da öyle.

Bizim zamanımızda hakikaten değişen, ölümün çevresindeki dünyadır. Kitlesellik artık istisna değil, her şey onda son buluyor. Ona doğru hızlanmada tek kişinin ölümü ağırlığından çok şey kaybediyor. Artık insanlar öyle çok ki — hâlâ tek tek mi ölsünler? Artık buna izin yoksa, dönüşü olmayan noktaya gelinmiştir.

Senin ölüme karşı söyleyeceklerin, dinlerin ruh ölümsüzlüğünden daha gerçekdışı değil. Hattâ daha gerçekdışı, çünkü sen bir tek ruhu değil her *şeyi* korumak istiyorsun.

Neredeyse akıl almaz bir oburluk!

Ölüme karşı *düşünceler.*

Mümkün olan tek şey: Bunlar yarım kalmak zorunda. Bunları kendin yayımlayamazsın. Bunları düzeltemezsin. Bunları *birleştiremezsin.*

Mısırlıların *tarzı* seninki, başkası değil. *Hayvanlar, yazı* gibi kutsal. Mahkeme ve terazi. Parçalara bölünmüş ölüler hayata geri katılmış. Ağıt.

Ölüyü hiç suçlamayan ağıt.

Ölenin bir insanda sevdiği şeye dönmesi. Nefret edilenden ölünün hatrına vazgeçmek. Ölü için temizlenmek. Öz niteliğiyle ölü. Ondan gizli kalmaz hiçbir şey.

Geçmişten, ölünün zamanı olarak yararlanmak.

Bu, ölümü yorumluyor.

Demektir ki: "Bir kişi ansızın daha önceki dünyaya gelişini hatırlar ve bunu söylerse, anlamı kesinlikle ölümdür" Ve bunu ya söylemezse? *Somadeva*

Ölüler söz konusu olduğunda, yani onlara ne olduğu söz konusu olduğunda ben öfkeden bitiyorum.

Ama kendi ölülerim olmalı bunlar. Ötekilerde, acıyarak ya da korkarak seyrediyorum.

Ölümü sonuna kadar konuşturmayan kişi en dindar olandır.

İktidar aracı olarak ölüm, *bir anda* yok olamaz. Ama ona götüren bir süreç düşünülebilir. Bir yıl önce, bu yolda yüründüğü düşünülebilirdi. Ama bu yıl, bu harika yıl bitti ve biz yine eskiden olduğumuz yerdeyiz.

Bu, kalmak arzusu, bir çeşit defter tutma.

Bir hayattan geriye hiçbir şey kalmasa daha mı doğru olurdu? Ölüm demek, insanın kendisini tanıyan her şeyde sönmesi demek olsa? Gelenler için daha kibarca olmaz mıydı? Çünkü bize kalan her şey onlara yük olan bir hak iddiasıdır. İnsan belki de bu yüzden özgür değil, çünkü ölülerden çok şey kalıyor içinde ve bu çok şey, sönmekten hep kaçınıyor.

İnsanın hiç özlemediği ölüler vardır. Bunların arasında çok değerlileri de vardır.

Eğer o, değişimden başka hiçbir şeye inanmadığını söylüyorsa, bunun anlamı: Ölümden kaçamayacağını gayet iyi bilerek durmadan yeni değişimlere doğru kaçma temrinleri yapıyor demektir.

Notlar
1954-1971

İYİ TANIDIĞIMIZ insanları hep biraz suçlarız. Ama ölülere karşı teşekkür borçluyuz, hatırlamamızı yasaklamadıkları için.

1954/56

Görünürde tehdit eden bir ölümden sık sık yeterince kaçan insana büyük gözüyle bakılır. Tehlikeyi nasıl yendiği ise onun işi.

1957/59

Pavese'nin güncesi: Beni uğraştıran bütün şeyler başka bir tarzda kristalleştirilmiş. Ne mutluluk! Ne kurtuluş!

Ölümü hazırlanmış: Ama hiçbir şey kötüye kullanılmamış, ona karşı hiçbir duygu beslenmemiş. Sanki doğalmış gibi gelir. Ama hiçbir ölüm doğal değildir. O, ölümünü de özel sayar. Bunu öğreniriz; ama örnek olmaz. O bunu yaptı diye kimse kendini öldürmek istemez.

Yine de, dün gece ben en berbat küçümsenişimde ölmek istediğimde onun güncesine el attım *ve o benim yerime öldü.* İnanması zordur. Bu esrarengiz olay incelenmeli: Ama bunu yapmak istemiyorum. Hiçbir şeye dokunmak istemiyorum. Bunu susarak saklamak istiyorum.

1960

Ölümden onun hakkında hiçbir şey duymadığı için kurtulan bir adam. *1960*

Sonu hep önceden görür: Hiçbir şeye başlamamak için.

1960

Konuşmayı yeniden öğrenmek, 55 yaşında, yeni bir dili değil, konuşmayı. Önyargıları atmak! İsterse geriye hiçbir şey kalmasın. Büyük kitapları yeniden okumak! Eskiden gerçekten okunmuş olsun olmasın. İnsanları, onlara ders vermeden dinlemek, özellikle de öğretecek şeyi olmayanları. Korkuyu artık gerçekleşme aracı olarak kabul etmemek. Ölümle mücadele etmek! Onu durmadan diline dolamaksızın. Tek kelimeyle: Cesaret ve doğruluk.

1961

En kıymetli kimse için bile silinir ölmüşler, sonunda kendilerini onun yanına davet etmeyi unuturlar.

Böylesi daha iyi! Öyle güçlü yaşanıyor ki hiç kimse ölmüyor.

1962

Öldürmenin ihtişamına beni kimse inandıramaz, kendim hiç öldürmediğim halde o sırada ne hissedildiğini biliyorum, hissedilen şey öldürülenin ya da öldürenin bir tek nefesinden bile daha az değerlidir.

Bir tek harf yazan el, öldüren elden daha büyüktür; ve bir ölüme katkıda bulunan parmak, bükülmeye zaman bulamadan kurumalı! İnsanların ölmesi yetmiyormuş gibi, bir de birbirlerinin ölümüne yardımcı oluyorlar.

1962

Geri dönmek, kaybolmaktan daha üzücü olmaz mıydı?

1962

Artık hiçbir şey için yeter demiyorum. Birazcık istiyorum ama bu yönde ilk adımı atar atmaz, hiç istemiyorum.

Bir fırsat yakalamaktan utanıyorum. Fırsatın ortaya çıkması öyle güzel ki bir de ona nasıl el atılır? Ondan emin olan onu yakalamaz. El atan onu kaybeder. Ama el atmayan da onu kaybetmiş olabilir; ve ben bunu asla düşünmem.

Fazla yaşlıyım. Hemen hemen hiçbir şeyden nefret etmiyorum. Varken her şeyin sevildiği konuma geldim. İlk olarak anlamaya başlıyorum ki var olan her şeyi kabul eden filozoflar var. Gerçekten, ölümün yandaşları beni kendilerinden hâlâ nefret ettiriyorlar. Ama ben çözüm bulamadım. Her zamanki aynı şüpheyi duyuyorum. Ölümün kötü olduğunu biliyorum. Onun yerine neyin geçirilebileceğini bilmiyorum.

1962

Her şeyin *başkalaştığını* biliyorum ve işte yeninin karşı konmaz biçimde geldiğini hissettiğim için yakaladığım her yerde eskiye yöneliyorum. Geçmişe katlanamadığım için eskiyi kurtarıp öte tarafa geçirmek istediğimden olabilir bu. Ama aynı şekilde henüz alt edilmeyen ölüme karşı kullanmayı denemek için de olabilir.

1965

Başkalarını *hatırlamak*. Hatıra beni de çeker. Ama ne var ki her türlü ölüm varken hatırayı ciddiye almak bana zor geliyor.

Belki de hatıraların kaynaklarını sezmekle hayat anlayışımın ciddiyetini ve sorumluluğunu zayıflatmaktan korkuyorum. Beni olduğu gibi herkesi ilgilendiren bir konuya nasıl ulaştığım önemli değil. Öyleyse anlayışımın bu sayede bütün gözlerde güçleneceği şekilde hatırlamalıyım. Ama bu kadar yeni bir anlayışın o eleyici kumazlığına henüz güvenmiyorum. Bu nedenle de bir zamanlar benim olan bir sanatın yenileştirilmesi hakkındaki tartışmaları da yeterince ciddiye almıyorum. Bunlar bana oyunculuk gibi geliyor. Gerçi oyunculuğu severim, ama kendi meselelerimden hiçbirini ona feda edemem. Şöyle demeyi deneyebilirim: Ölümü bir yıllığına bir yana bırak ve bu yılı onun uğruna ihmal ettiklerin için kullan! Ama bunu yapabilir miyim? Gerçekten yapabilir miyim?

1965

Kurnazların doğal özelliği olan paranoyaya düşmemek için insanın ne çok hileye ve gayrete ihtiyacı olduğundan haberleri var mı? Başkalarının parçalamasına karşı savaşmak zorunda olduğu *bütünlüğüne* karşı insan nasıl bir inatla mücadele etmek zorunda; nasıl maharetle ve yorulmadan zekâsını delilik ve kötülüğe yoğunlaşmaması için dağıtmak zorunda! Dünyayı içine çekmekte ihtiyaç duyduğu nefesi kendisine kalsın diye kendini nasıl bin parçaya bölüyor; çok daha şiddetle sevdiği için sevdiklerine nasıl acı çektiriyor; her şeyin fazlaca farkına varmaktan kendini nasıl koruması gerekiyor; düşmanı olan ölümün yakasını nasıl bırakamıyor? Çünkü yalnızca ölümün, tehdit ettiği herkesi kendisi için birleştirme konusunda yeterince genel olma özelliği var.

1965

Öyle çok özlüyorum ki bana ve bu çağın bütün düşünenlerine damgasını vuran şeylerden kurtulmayı ve ölümü sanki geçen yüzyılın insanıymışım gibi yansız değerlendirmeyi!

1966

Tapınağı ve "Şapel"i akşam yemeğinden önce gösterdi Bayan-Megan. Tapınak bir çiftlikte, 14. yüzyıldan kalma bir evin birkaç metre önündeydi. Tapınak basit ve gösterişsiz bir biçimde yapılmıştı ve duvarda Megan'ın burada vaiz olan büyük büyükbabasına ithaf edilmiş bir levha vardı:

Doğumu 1805
Yeniden doğumu 1825
Ölümü 1849

Tapınağın hemen arkasında küçük bir mezarlık vardı, mezar taşlarının hemen hepsi arduvazdandı ve asırlardır uzak yakın akrabaların tümü burada yatıyordu.

Böylece çiftlik hepsini bir arada tutuyor: Yaşayanlar, hayvanlar, ölüler! Ve hep eski dil konuşuluyor.

1966

Uzun zamandır görmediğim insanların öldüklerini unutuyorum.

1966

O, en sevgili ölüsünün önünde durmuş, "Tanrı iyidir" diyordu. Bunu tekrarlayıp durdu, bin kez, yüzbin kez: Ölü dirilmedi.

Tanrı iyidir, diyor hâlâ ve ölü rüyasında bile gelmiyor.

1966

Geride kalmaktan nefret eden birinin sonu: *Kendisinin* geride bırakılmasına çalışıyor.

1966

Mümkündür ki ölümü seven yazarlar, nefretin ölüme karşı ortaya koyduğu sertlikle ölümü asla yaralayamazlar. Ölüme bir itirazları olmadığından ruhları yumuşar. Ölüm onlan rahatsız etmez, bu nedenle ölümü taklit etmeye hiçbir şey zorlamaz onları.

Şimdi, bir de ölümü kabul eder görünen yazarlar da var, sırf ona karşı hileden, Schopenhauer gibi. Onlar ruhlarının derinliklerinde ölüme antipati duymayı sürdürürler, ve bu onların yazma tarzında kendini gösterir.

1966

Ancak asla öldürmemiş ve ölümü arzu etmemiş kimse, insan olabilir.

1966

Kendisini besleyen babasının ölümüyle tehdit edilen parazitin sıkıntısı. O kendisi için neyin daha iyi olduğunu bilmez. Ölmekte olan tarafından kontrol edilmeden kendi yoluna başlayabilmek için yeterince kazandı mı? Ne çabuk, daha çok almamalı mıydı? Bir insanı biraz daha hayatta tutmak için elinden geleni yapmalı mıydı? En azından ölüm sırasında, bu konuda tek kişi olarak haber vermek için orada olmalı mıydı; o tehditten sonra onunla olan ilişki bir

süreliğine kesilirse, o, panikler. Sonunda bir kimseyi "iyiliği için" evin önünde pusuda bekleme cesareti gösterecek mi? Teşekkür nedir bilmez o! Gıdasına kim teşekkür eder ki? Onun çabucak çekilen gıdaya karşı sadece kini vardır.

1967

Ve Tanrı ölümden dolayı duyacağı utancı yüzünden eserinden geri çekilmiş olsa? *1967*

İyi bir adam benden yol sordu. "Sana söyleyemem" dedim. Bana dostça bakıp şaşırdı. Ama bir şey demedi ve bu cevapla yetindi. Şüpheyle yürüdü ve adımlarının tarzından anlaşılıyordu ki artık kimseye sormayacaktı. Üzüntülü üzüntülü arkasından baktım. Ona hakikati söylese miydim? Gösterdiğim her yolda öleceğini biliyordum, onu her yolda ölüm bekliyordu. Bilse dururdu ve yalnızca durarak kurtulurdu.

"Dur!" diye bağırdım arkasından. Beni işitti, ama onu geri çevirdiğim için durmaya cesaret edemedi ve yürümeye devam etti. "Dur!" diye bağırdım daha yüksek sesle, o daha hızlı yürüdü. Sonra kükredim, suçum bana azap veriyordu, ve o koşmaya başladı.

1968

Benim doğamın özü, kendimi aşağılayamayışım ama yine de değişmem gerektiğidir.

Değişime ölüm yoluyla gidemem. Bu nedenle ölümü, hep aynı kalan bir inatla son olarak görürüm.

Ölüm hakkında hâlâ hiçbir şey söylemediğimi biliyorum: En son geçerli olan şeyi ne zamana saklıyorum acaba? Yoksa ona karşı nefretimden dolayı bunu kendime yasaklamam mı gerek?

1969

Ölüm: "Wadim 1843 yılı Şubatında öldü, o gözlerini hayata yumduğunda ben oradaydım ve yakınım olan bir insanın ölümünü ilk kez yaşıyordum, üstelik de bütün, hiçbir şeyle hafifletilmemiş dehşetiyle, bütün o anlamsız raslantısallığıyla, bütün o hızlı, ahlâka aykırı haksızlığıyla."

Herzen I,(*) *180*

1970

Her şeyin ölüm olduğunu söylemek yetmiyor.

Tabii ki her şey ölümdür.

Ama her şeyin ölüm oluşuna insanın, göründüğü gibi çaresizce, şiddetle ve acıyla karşı geldiğini de söylemek gerekir. Ölüm —ucuz bir kandırmaca olmadan— saygınlığını kaybetmelidir. Ölüm yanlıştır. Onu yanlış bulmak bizim fikrimizdir.

Dürüstlükten dolayı, ölümden başka bir şey yoktur diyen kimse ölümü güçlendirir.

1970

Zamanımızın en iyi şairlerinden birkaçı, ölüme karşı duydukları nefretten, aslında farkında olmadan onun övgücüsü kesilmişlerdir: İçlerindeki Hıristiyanlığın bir kalıntısı, anlaşılmaz bir kalıntı.

1970

En az güvendiğim bana egemen olan ahlâkî kurallardır.

Ama N.'nin yaptığı gibi bunları düpedüz atmaktan daha alçakçası yok bana göre.

"Ben"in korkunç bir biçimde büyütülmesi hakkında tabii ki bir şeyler söyleyebilirim.

Ama bunların *bir hiç* olduğunu, hiçbir şeyin karşı koyamayacağı ölüm konusunda bir kandırmaca olduğunu biliyorum.

1971

(*)Herzen, Aleksandr İvanoviç (1812-1870): Rus gazeteci ve siyaset düşünürü. Köylü popülizmi olarak bilinen, Rusya'ya özgü sosyalist yol kuramını geliştirmiştir. —*ed.*

"Bunin, koşmaya başlamış ve boğuk vahşî bir sesle 'ölüm yoktur! Ölüm yoktur!' diye tekrarlayan ihtiyar adama ayak uyduramıyordu." — Tolstoy Hakkında. *1971*

Budizm'in *renkliliği* neye dayanıyor?

Yaygınlığının geniş oluşuna ve girdiği yerlerdeki halkların çeşitliliğine mi?

Hıristiyanlık niçin çok daha az renkli?

Asıl merkezlerinin bizce bu kadar uzun zamandır ve bu kadar net bilinmesinden mi? Yoksa hayvanları yalnızca nadiren ve küçük ölçüde içine aldığı için mi?

Bu sonuncusu neden bence çok önemli. Aziz Franziskus'la ilgili her şey, heyecanlandırıcıdır. Galleria Borghese'de Veronese'in(*) tablosu önünde bir mucizevî eserin önündeymiş gibi durakladım. Hiçbir azize şimdiye kadar benim için bu kadar önemli olmadı.

Haç'a gerilmiş İsa, acısı korkunçsa, bir şey *ifade eder.* Ama o ekseriya hoş, güzel bir adamdır. Onu aşağı indirip konuşmasını duyabilirdiniz, sanki bir şey olmamış gibi. Ölümü olağan olarak göstermekle onu daha kolaylaştırır.

Hıristiyanlığın zayıflatılması, Dağ vaazının büyüklüğü, İsa'nın ölüm acısı düşünüldüğünde, benim için sindirilir gibi değildir.

Budist bir ülkede yaşayarak Budizm'in zayıflatılmasını hisseder miyim?

Düşüş tamamıyla aynı olamaz; Hıristiyanlık temelden itibaren daha güçlü ve daha şiddet yanlısıdır, öldürmeyi içine alır ve haçtaki ıstırap hafif bir şey olamaz, aksi halde anlamı olmaz.

Budizm'de, kurucunun ölümü daha sakindir. Ölüme çok yavaş ulaşılır, dışsal şiddetle değil ruhsal bir süreçle. Bu kurucu figürün

(*)Paolo Veronese (1525-1588): Venedik okulunun 16. yüzyıldaki en önemli ressamlarından biri. Klasik mimarlık yapılarından oluşan bir fon önünde canlı renklerle betimlediği alegorik, dinsel ve tarihsel konulu büyük boyutlu resimleriyle tanınır. —ed.

mükemmelliği benim için hep hayret verici olmuştur. Bu etkiyi bugüne kadar tam anlamış değilim.

Ama varlığı başından beri şiddeti dışladığından, o bizim kendi şiddet yanlılığımızla bozulamazdı.

Oysa konuya girişte sözünü ettiğim Budizmin renkliliği, ona eo ipso (Latince: tam da bu nedenle —*ed.*) evrensellik kazandıran bir koşula dayanmaktadır; yani ruh göçümüne olan inanca.

Buda, her bedende bir kez vardı. Onun doğum hikâyeleri Jatakas'la(*) karşılaştırıldığında bizim kilisenin aziz hikâyelerinde biraz monotonluk vardır.

Bir zamanlar *her şey* olan Buda, bir yaratığa hiç tanınmamış olan en kapsamlı varlığa sahiptir. Bu inancın *çekirdeği*, bizdeki uygulamalarında ne kadar bozulsa ya da solsa da renkli kalmıştır.

1971

Bir ölüm konusunda susmak imkânsızdır. Bir ağıt dayanağı istenir ve bu olmayınca, uzaklara mektup yazılarak toplamaya çalışılır.

Ama ölene duyulan acının şiddeti öyle büyüktür ki yalnızca bu acıyı yaşamış olanlara yazılmaz, insan tanıdığı herkesi onun hatırasıyla görevlendirir. Onlara sonradan, ölen kişi gösterilir, hakkında söylenebilecek en iyi şey onlara ulaştırılır, ve onlara bir çeşit baskı uygulanır: Onlar için de kıymetli değilse yazık! anlamında. Dostluğun devam edip etmeyeceği gizliden gizliye onların bu ölüm haberine tepkisine bağlanır.

Onlar sınanır, eleştirel gözle izlenir, tepkilerinin her bir sözü tartılır ve hafif bulunursa acımasızca itilirler ve bir daha asla dost sayılmazlar.

1971

Dil oyunlarında ölüm yok olur.

1971

(*)**Jatakas**: Hindistan Halk Masalları günümüze iki ana kaynak kitaptan ulaşmaktadır. *Jatakas* ve *Panchatantra*. *Jatakas*, Buda üzerine yazılmış şiir biçimindeki öykülerin toplandığı kaynak kitabın adıdır. *Panchatantra*'da ise Buda'nın Buda olmadan önceki hayatında yaptıkları anlatılmaktadır. —*ed.*

Notlar
1973-1984

Kıyameti atlatan biri olarak bir misyoner.

1973

Bu kitap taşkınlıklarından pişman değilim. Kendimi Kitle ve İktidar patlaması devrinde gibi hissediyorum. O zaman da her şey kitaplı maceralar yüzünden oluyordu. Viyana'da param yokken, elimde avucumda ne varsa kitaba harcardım. Londra'da, o en berbat zamanda ara sıra kitap almayı başarırdım. Başkaları gibi asla sistemli olarak bir şey öğrenmedim, yalnızca ani heyecanlanmalarda. Bunlar hep, daha sonra sahip olmak istediğim bir şeye rastladığımda olurdu. Satın alma jesti, parayı ziyan etme zevki, kitabı eve veya en yakın yere taşımak, seyretmek, okşamak, sayfalarını çevirmek, gelecek yıllar için saklamak, sonra iş ciddileşince yeni keşifler zamanı — bütün bunlar, gizli ayrıntılarını bilmediğim yaratıcı sürecin bölümüdür. Ama bende hiçbir şey farklı olmaz, ve hayatımın son anına kadar kitap satın alacağım, özellikle de onları artık asla okumayacağımdan emin olduğumda.

Sanırım bu da ölüme karşı direnmenin bir parçası. Bu kitaplardan hangilerinin okunmadan kalacağını asla bilmek istemiyorum. Hangileri olduğu sonuna kadar bilinmeyecek. Seçim özgürlüğüm var, etrafımdaki kitaplar arasında her an serbestçe birini seçebilirim ve böylece hayatın gidişatı *benim elimde olmalıdır.*

1973

Ölüm, benim kurşun ağırlığım! Onu kaybetmemek için çaresizce çaba harcıyorum.

1973

Ha.'nın tuhaf tasavvuru: İnsan her şeyi yenebilir, ölüm hariç! Sanki yenilmesi gereken başka bir şey varmış gibi.

1973

Her ölüm, dokunmuş dünya ağını yırtar.

1974

Bir çocuğun büyümesini gören bir kişi için ölümün solgunlaşıp solgunlaşmadığını, o kişinin daha adamsendeci mi olduğunu, yeni insanlar dünyaya getirmenin ölümden kaçmaya yetip yetmediğini, yoksa teselli edilmek isteyen kendini kandırmacanın başka bir biçimi mi olduğunu kontrol etmek özellikle önemlidir.

1974

Ölümünü kabul etmediğimiz sürece bir ölüyü düşünmek, *duygusal değildir.*

1974

Ölülerin mektupları. Tarihleri değiştirilmiş.

1975

Herder boğulmadı. Aksi halde Jean Paul onu sevemezdi.
Goethe'nin boğulmamış olması daha da tuhaftır.

1975

Wagner'in dünyayı duygu bombardımanıyla ölüme ne kadar çok alıştırdığı söylenemez.

1975

Ölmek zorunda olduğuma hâlâ inanmıyorum, ama bunu biliyorum.

1975

"Öldüresiye düşman" oluşmadı, öyleyse ben bir şey yapmadım. O düşünceler için alay edilmeyi herhalde hak ettim. Var olsa, bedenen karşımda olsa, gerçekten olsa, onunla alay etmeye kimsenin gücü yetmezdi.

1975

O, ölmeyi unuttu, kendinden böylesine memnundu. Başkalarının bunu unutmamasına baktı.

1976

Bir kimsenin yalnız başına geriye kalması, ölümcül günahtır.

1976

O, yaşlı değil, ölümden henüz nefret ediyor, asla yaşlı olmayacak, ondan hep nefret edecek.

1976

Çok yaşlı bir adam — bir çeşit hiç öldürmemiş Çaitanya(*) rahibi: Asla öldürmemek, bir insanın hayatının tek hedefi olsa — geriye nasıl bir insan kalır?

Bu soruya dürüst bir cevap istiyorum: Böyle bir insanın tecrübesi. *1976*

Cinayet alışkanlığından kendimi uzak tutmak zorunda oldum. Hiç polisiye roman okumadım. Okusaydım şaşkınlığım geçerdi. Henüz aklım almıyor *hiçbir* cinayeti; çözecek bir bilmecem var, ve çözülemez olduğundan hayattayım.

1976

Ortak bir dostun ölümüyle iki can düşmanın barışması. Onları birbirine düşüren oydu. Nefreti yanında mezarına götürdü.

1976

(*)Çaitanya (1485-1533): Hindu mistiği. Krişna ayinlerine soktuğu vecd şarkıları ve danslarıyla, Bengal'de Vişnuculuk üzerinde etkili olmuştur. —*ed.*

Fillerin, ölülerinin kemikleriyle yaptıkları şey dehşet vericidir ve akıl almaz. *1976*

Mohaveler'de(*) ölenlere özlem duyma ve onların ölümünden sonra çok uzun yaşanması durumunda onlara ulaşma imkânsızlığı, korkunç sayıda intihara götürdü.

— İşte yalnızca, bu *benim* intihar sebebim olurdu.

Verrier Elwin,(**) Maria Murder and Suicide, s. 58.

1977

Bana ne zaman ulaşacağını bilmek istemiyorum, ama kimi tuttuğumu bilmem *gerekir*.

1977

Haksız yere yaşamak — Hayatı seven biri için gerekli temel duygu. Yalnız hayattan öldüresiye nefret eden sanki hayat ona *yakışıyormuş* gibi davranır.

1978

Bir tek insan bile hiç tükenmemiştir. En aşırı indirgenmesinde bile, ölümde bile, yıkılmamıştır insan tüketilmemiştir.

1978

"Bu kadar çok insana ölümlerinden hemen önce bir ölüm ilâhisi söylemeye artık dayanamıyorduk."

1978

(*)Mohaveler: Yuma dili konuşan Kuzey Amerika Yerlileri. Mohaveler'in temel toplumsal birimleri aileydi. Soy çizgileri ataerkildi. —*ed.*

(**)Verrier Elwin (1902-1964): Hindistan kabilelerinin yaşamı üzerine önemli otoritelerden biridir. Gençlik yıllarında kendini Hıristiyanlığa adamış ve bir misyoner olarak çalışmıştır. Hindistanda'ki kabilelere Hıristiyanlığı yaymak ve kabile halklarını boşinanlardan ve efsanelerden arındırmak istemiş, ancak zaman içinde kabile yaşamının "uygar" yaşamdan daha akılcı olduğunu görerek din değiştirmiş, budist olmuş ve bir Hintli ile evlenmiştir. —*ed.*

Pythagoras

"Hermes ölümsüzlük dışında ne dilerse onu seçmesine izin verdi. O da hayatta da ölümde de bütün olayları hafızasında tutabilme yeteneği dilemiş. Yaşadığı her şey aklında kalmış, ama ölümünden sonra da bu hafıza gücü kalmış."

"Ruhunun dolaşmasından, dönüştüğü bütün bitkilerden ve hayvanlardan söz etti, ve de ruhun Hades'de yaşadıklarından, başka ruhların da neler geçirdiğinden."

Bütün hayatlardan üstün *hafıza*, Tanrıların bir hediyesi olarak.

1979

"Ölüleri sanki yaşıyorlarmış gibi ölü olarak görmenin daha tehlikeli olması önemlidir." *Cardano*(*)

1979

Telefonsuz yaşanırken ne kadar güvensizdi. Uzun zaman hiçbir şey bilinmiyordu. Ama yine de insan için tedirginlik azalmadı. Belki de arttı bile, çünkü her boş yere telefona çağırılmakla artırıldı. Ölüm, bir telefon kadar hızlı.

Bağlantının hızı her zaman ölümü hatırlatıyor. İnsanı sakinleştirmesi gereken şey önce korkutuyor.

1979

Bir ruh göçümüne inanmak zordur. İnsanın bir daha geri gelmeyeceğine inanmak çok daha zor olmaz mıydı?

1979

"Les morts eux-mêmes, dit-on, souhaitend d'êntre nombreux."(**)

Madagaskar

1979

(*)Cardano, Gerolamo (1501-1576): İtalyan doktor, matematikçi, düşünür ve filozof. —*ed.*

(**)(Fransızca.) Derler ki, ölülerin en büyük isteklerinden biri, kalabalık olmaktır." —*ed.*

Massaliotların(*) o ünlü konukseverliği: "Dostlar ayrılırken aralarında borç para alıp verirler, öbür dünyada geri ödemek üzere."

"İntihar etmek niyetinde olanın senatörlerden izin istemesi gerekirdi; inandırıcı nedenleri varsa, baldıran otunu bedava alırdı."

Momigliano(**)

1979

Kendini ölmüş saymakla, ün tarafından unutulacaktır.

1980

Acaba ölüye karşı *sürekli* ve *daha saf* bir matem, daha çok kurtarıcı olabilir miydi? *1980*

Bir hayatta çok kereler ölecek şekilde onu düzenleme denemesi. *Gösterişsiz*, gürültüsüz bir geri dönüş.

1980

Nereden başlayacağını bilmediğim için, asıl bunun için ölüm aleyhine kitap yazmak, neredeyse imkânsız. Sanki her şey hakkında her şey yazmak teklifi almışsın gibi.

1980

İyi ilerledi. Ölümsüzleşti. Şimdi tekrar ölümlü olabilir.

1980

Ölüme saldırmam, insanlarda niçin böyle nefret uyandırıyor? Onun savunucusu mu oldular? O katil doğalarını çok mu iyi biliyorlar da ben ölüme saldırınca *kendilerine* saldırılmış hissediyorlar?

1980

(*)Massaliotlar: Şimdi bir Fransız kenti olan Marsilya'nın Romalılar tarafından işgal edildiği dönemde yaşayan Marsilyalılara verilen ad. —*ed.*

(**)Momigliano, Arnaldo (1908-1987): *Antik Yunan'da Biyografinin Kökenleri* adlı kitabın İtalyan yazarı. —*ed.*

Ölümünden bir yıl önce her insan kim olduğunu bütünüyle unutabilir ve tamamen yeni ve beklenmedik bir hayat sürebilir.

1981

"Öküzler çarpık bir boyunduruk altında vaktinden önce ölürler. Eşekler çok büyük semerlerin altında sırtları kanamış olarak yığılıp kalırlar."

1981

Zamana ayak uydurmaktan daha korkunç ne olabilir? Daha öldürücü nedir?

1981

"Araştırmak" diyor ve kazıcıları kastediyor.

1981

G. ölmüş olan hiç kimseyi tanımamaya karar verdi.

1981

Tabutunu parça parça kaldırdı ve yas tutanları ısırarak kaçırdı.

1981

Adını unuttuğu dostu için yaş döktü.

1982

Babanı ve anneni azarlamadığın ya da en azından üstlerini çıkarmadığın için sana kızıyorlar. Sana arkandan saygı duyuyorlar, ölülere saygı, minnet.

Daha sonrakiler neye minnettar olacakmış ki? Kendilerine hiçbir şey vermemiş kime saygı duyacaklar? Onlardan iğrenerek uzaklaşan hangi ölüyü anacaklar?

1982

Ölüme göz kırpan işbirlikçiler.

Birinin "Artık var olmayacak olmam iyi," demesi!

Birbiri ardından kitap yazan ölüm işçileri.

Saldırabilmek için insanın biraz umuda ihtiyacı var. Başkalarının da kendini savunacağı umuduna.

"Ben artık yaşamıyorsam, hiç kimse yaşamasın."

Bencillik ve ölüm sevgisi. Aralarındaki ilişki araştırılmalı.

1982

Ölümü destekleyen tek gerekçe: İnsanların hızla çoğalması. Sanki Malthus(*) haklı çıkmaya devam ediyor gibi görünüyor, Darwin'e etkisinden sonra bile. Ama bugün *her şey* yok edilmek tehdidinde olduğundan, Malthus haklı çıkmaz.

Malthus zamanından beri değişmiş olan şey bu işte. Evrensel bir felâket o zaman hayal bile edilemezdi.

1982

Artık kitleyle aklını bozmuş değilsin. Onun iyi tavrı ve sağlığı için reçeteler düşünmeye çalışmıyorsun.

Ölümle eskisinden daha çok aklını bozdun. Kitle ölümü senin için kitleyi silip süpürdü. Senin kendi ölümün artık olsa olsa önemsiz. Şüphe götürmez açıklıkta olan, yalnızca ölümün söz konusu oluşu.

1982

Dinlerdeki kurbana antipatin, İbrahim'in İshak'ın kurbanından başlayarak, bir *güvensizlik*. Bir ölüm sorgulanır ve kutsanır. Tekrarı âdet olur ve istenir. Böcek kurbanı. Karınca kümelerinin yakılması.

1982

Seni yenmek kolay. Ağır hasta birinin ümitsizliği fark edilir edilmez onun için yapılacak başka her şey hayattakileri zorlayan

(*)Malthus, Thomas Robert (1766-1834): İngiliz iktisatçı ve nüfusbilimci. Nüfus artışının sürekli olarak gıda maddelerindeki artışın üstünde gerçekleşeceği ve bu nedenle üremeye önemli kısıtlamalar konmadan insanların yaşam koşullarının iyileştirilemeyeceği yolundaki kuramın kurucusu. —*ed.*

anlamsız bir israf gibi görünür. Ölüme karşı savaştan söz edildiğinde bu savaş alanı hatırlanır. Ama benim kastettiğim bu değil. Ben yanlış bir *anlayıştan* söz ediyorum, bu da özellikle sağlıklı insanlarda bulunuyor: hayat ve ölüm diye ikiye ayırmak, sanki her ikisi eşit haklara sahipmiş gibi. Ölüme hayat saygınlığı kazandıran işte bu anlayıştır. Onların eşit görülmesi bir sahtecilik-tir. Ölüme gittikçe daha çok hayat veren şey bu inançla besleniyor. İnancın öfkesinden korkulmakla kalınmıyor, onu doğrulamaya çalışılıyor, ölüler yaşıyor gibi hatırlanıp ödüllendiriliyor. "Sizler oradasınız! Bırakın biz de burada olalım!" Orada olmalarına nasıl razı oldukları konusunda onları inandırmak için bundan özel bir şey, hayat dolu bir şey çıkarıyorlar. Onları hayatla donatıyorlar, saygı göstererek.

1982

Kime inanılacağı: Hayatın asıl sorusu. Hayat boyunca değişim. Kendilerine inanılanların tarzındaki değişim. Daha önce inanılmış olanların kullanılışı.

İnanç telkin edenler ne çabuk ve ne için birbirlerini kullanırlar? Bunun nedeni, kısmen onlara hâlâ inanan kimselerin ne kadar çok olduğuyla ilgilidir. Ama inanç bütçesinin o çok kimseye bağlı olmayan değişimleri de var.

Nefesi kesilen (dili tutulan da denebilir) inançlar. İnancın kuru-ması ya da boğulması. Ancak sonradan ve yavaş yavaş boyun eğen inançlar. Birşey, kulak kabartmadan çok uzun zaman işitilir. Sonra ansızın aynı şey işitilir ve bir anlam kazanır. Bu anlam kazanına nasıl oluyor? Yaşama zamanının tekrarlanmasıyla ya da zayıflayan geçişiyle mi? Öğretiler, tecrübeler, aktarılanlar, çok zorlayıcı olmayan akıllılıklar için insanın gözünü açıyor ve insanın üstelik nefret duymadan korkunç olanı, ölümü düşünmesini sağlıyor.

1982

"Kadına Hizmet"in sonunda Ulrich von Liechtenstein, kendisini hapiste ölüme yakın hissettiğinde bir ekmek kırıntısı aradığını anlatır. Ölülerin ruhları bedenden uzaklaşırken bir rüzgâr estirirler. Bu rüzgâr, intihar edende özellikle güçlüdür. Anî bir rüzgâr çıktığında, herhalde ormanda biri kendini astı, denir.

"Penetrare at plures." "Abit at multos."(*)

Plautus(**)

1982

Hayatın kısalığı bile Schopenhauer'de bir gerekçe olarak rol oynar, ölüm de öyle.

Ama hayatın kısalığını ve ölümü öne sürmek hayata yüksek bir değer vermek değil mi?

1982

Ve böylece her şey mümkündür ve hâlâ farklılıklar yapan kişi büyük bir yalancıdır. *Herkes* cani olabilir, cinayete uğrayanlar da, hem bunlar daha çok! Ve adına tarih denilen kitlelerin kan davasına karşı bir tek çare vardır: Ölümü aforoz etmek.

1982

Yoluna ölüler saçıldı, çiçekler gibi.

1983

Toraca'larda(***) hayat ruhu ve ölüm ruhu.

Ölüm ruhu, kaderi olan sona varmaya dikkat eder. Hayat ruhu, onun hayatının özünü ve belli kişiliğini oluşturur. Ölüler, yaşayanların yaptıklarının *tam tersini* yaparlar. Baş aşağı gömülürler. Konuşurlar, ama sözleri *tersine çevirirler*. Başkanın cesedi vahşi

(*)(Latince) Çoğunluğun yanına katıldı (öldü anlamında kullanılır.) —*ed.*

(**)Plautus (İ.Ö. 254-İ.Ö. 184): Romalı komedya yazarı. Yunanca oyunlardan yaptığı serbest uyarlamalarla Latin tiyatrosunun temellerini atmıştır. —*ed.*

(***)Toraca'lar, Endenozya'nın Celebes (Sulavesi) adasında yaşayan bir dağ kabilesinin üyeleri. "Dağ Adamları" anlamında kullanılır. —*ed.*

çığlıklar arasında birkaç kez havaya fırlatılır. Sonra onu özenle ayakları güneye doğru gelecek şekilde gömerler. Ölülerin soylarının tahtadan oyulmuş resimleri (elbiseli, yüzleri tanınacak şekilde), mezarlarının önüne yerleştirilir.

1983

Öleceğini bildiğinden beri artık kimsenin yüzüne bakmıyor.

1983

O erkek, kadının kapısını çaldı, içeri girdi, kadının gülümsediğini gördü ve kadının öleceğine dair korkusu söndü.

1983

Ölülerin sıraya dizilmesi onu iğrendiriyor. Bunu belirleyen kim?

1983

Şimdi anılarımda ve daha ılımlı ortamlarda dolaşıp duruyorum ve kendimi bir çocuğun koruması altında hissediyorum.

Yoksa bir Hıristiyan mı oldum yıkım tehlikesiyle burun buruna gelmiş bir dünyada? Bir de kalkıp, son anda bizi yıkıma sürüklemek peşinde olana mı dua edeceğim?

Wotruba(*) ile beni birlikte, başka kimsenin yapamadığı kadar içinde taşımış olan o kırk yaşındakinin ölümünden çok etkileniyorum. On bir ay süreyle bu ölümden haberim olmadı. D. S., *Vadesi Belli Olanlar*'ın Stuttgart'da oynandığı gün, Ludwigsburg'da öldü, sanki bu oyunda ölmek zorunda olanların tümüne ithafta bulunmak istemişçesine. Benimle üç kez görüştü, görüşme aralarında yüzünü unuttum. Wotruba üzerine bir söyleşi önerisini geri çevirdim. Bunun yerine sözcüklerini tek başına buldu. *1984*

(*)Fritz Wotruba (1907-1975): Canetti'nin yakın arkadaşı, Avusturyalı heykelci. İlk dönemde klasik bir sanat anlayışına bağlı kaldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra heykellerinde soyutlamalara varan insan figürleri yaptı. "Ayakta Duran Figür" gibi tunç heykel çalışmaları da vardır. —*ed.*

Benim yarı yaşımda olan D.S., geçen yıl öldü. Wotruba ile birbirimiz için ne idiysek, onu, o genç yaşında içinde taşıyordu; anlamımızı, *birlikte* ne olduğumuzu kavramıştı ve bunu dile getirebiliyordu.

Sanki Wotruba ile ben de onunla birlikte ölmüşüz gibi onun matemini tutuyorum ve bencillik gibi gözükebilecek bu matemden utanmıyorum. Çünkü bu, kendim için değil, fakat yaşamımın en yoğun dostluğu için tuttuğum bir matem; bu dostluk, geçen yıl bir kaza sonucu ölen kişinin şahsında tamamen ve esrarengiz biçimde son buldu.

1984

Başka bir hayat, daha önceki ve daha sonraki bir hayat düşüncesinden niçin kaçıyorsun, niçin ruh göçümü sözü bile senin için iğrenç bir şey?

Şimdi üzerinde yazdığın bu biricik somut masaya mı tutkunsun? Bu çocuğa, bu kadına? Hiç kimseyi, hiçbir şeyi başka bir hayat için feda edemez misin? Beklenmedik tanışmalar ve karşılaşmalar seni çekmiyor mu? Senin için, asıl senin için ölmüş olanlar tamamen ölü mü?

Hayır, bunun için, yalnızca bunun için, bir ölüyle yeniden karşılaşmak için, her türlü tasavvurun en iğrencine, ruh göçümü tasavvuruna bile hazırım.

1984

Depremlerin temeli... Ölülerin bir araya toplanması.

Pythagoras

1984

Notlar
1992-1993

MÜMKÜNDÜR Kİ senin o ölüm nefretinin sertliği senin belli zaman tecrübelerini kapamıştır. Farkında olmak istemediğin, bu nedenle de hasıraltı ettiğin zamanlar var.

1992

Çaresizlik sebepsiz olunca hayal kırıklığına bürünür. Sözde hiç de hayat olmayan hayata karşı hayal kırıklığı.

Ama o bir hayattan fazla bir şeydi, birçokları için yaşanmıştı. Birçokları için beklenti, ve çok ender olsa da: Başarı! Pırıltı bile tamamen eksik değildi bu hayatta; nefesini kestiğin kişiyle Stockholm'daydın ve övülen kadınların en güzeliydi o. O zamandan beri pırıltı yoksa, bunun böyle olmasını sen istedin ve pırıltıyı kendin uzaklaştırdın ve gururunu ters yöne çevirdin. Sonra da, iki yıl önceki o en güzel şey yani Veza'nın adı kitaplarda, hem de başka dillere de çevrilmiş olarak. Şimdi senin adını taşıyan ve ebediyen seninle birlikte kalacak olan Veza. Ölümünden 27 yıl sonra onun yeniden hayata dönüşü! Ne harika bir şey, değil mi?

1992

Cennetten vazgeçmekten daha güç olanı, şimdi benim için yeraltı dünyasından vazgeçmek. Ah, o gölgeler, hiç olmazsa benim ölmüşlerimin gölgeleri olsaydı!

Daha fazlasını isteyişim, azdan vazgeçmem demek değildir.

1992

Öldürmek ne kadar acıysa, ölümü dışlamak da o kadar acı olmaya devam edecek. *1992*

Eğer olmak *zorundaysa*, o zaman ölürken ikiye bölünen bir sözcüğün ortasmda [olsun].

1992

O, hayatının intiharcılarını arıyor ve onları geri çekiyor. Ne kadar memnuniyetle geliyorlar, kendilerinin içinde buldukları topluma nasıl şaşıyorlar! O, her biriyle konuşuyor, her biri ona cevap veriyor. Hiçbiri kendini anlamıyor, hiçbiri böyle bir şeyi tekrar yapmazmış.

Hep birlikte ona teşekkür ediyor, bu intiharcılar korosu.

1992

Bir ölümün ardından geçen yılların sayısıyla artıyor sadakat. Çok yaşayan birinin sadakat içinde *taşlaşması* gerekirdi.

1992

O, ölmeyecek kadar az şey *biliyor*. Belki asıl bundan sonra en önemli şeyi öğrenirdi.

1992

Öyleyse sen bir ölümü erken, ve bir doğumu geç yaşadın. İşte sen *busun*, ikisi arasındaki ara mekân, altmış yıl.

1992

Duygularıma artık hiç egemen olmayacağım. İçimde çok fazla matem vardı: Ölüler. İçimde çok fazla hayranlık vardı: Aşk.

1992

Ölüler, hatalarından dolayı sevilir. Bu nedenle ölü melek yoktur.

1992

Çinliler'de bile ölüm hakkında kötü şeyler! — ama yine de *törenlerindeki* o ezici önemine tezat olarak.

1992

Senin içinde her zaman küçümsediğin bir hunharlık var. Bu, senin ölüm bilincinin hunharlığı.

1992

En son insanı anlatmaktan daha iğrenç bir şey olmaz. Kime (göre) ölüyor o? *1992*

Soykırım *sözcüğü* yok edilmeli. Bu, tehlikeli bir sözcük oldu. Çok *baştan çıkarıcı* bir sözcük.

Şimdiye kadar öldürmeye hizmet etmiş her şey, her fikir, her inanç geri dönüyor.

Bu, *tek* ebedî geri dönüş.

1992

Sen zaten, tanrıların ölümsüzlüğünü *geri istemekten* başka ne yaptın? *1992*

Biri yüz yaşına geliyor ve ölümün dinine geçiyor.

1992

Annemi ölümünden 55 yıl sonra adıyla anan adam, beni ondan kurtardı.

O adamın kitabını okuduğumdan beri annem ilk olarak *geçip gitti.* *1992*

Yerküre tarihinin milyonlarca yılı: Çağdaş insanın benlik duygusunda ne etkisi oldu bu yılların? İnsan, eskisinin devamından çok bir sonuç. Her şey çok hızlı oluyor, bütün olanlar ne kadar uzun zamanda hazırlandı! İnsanlığın kısa hayat çizgisinin anlatılamaz olan uzun geçmişiyle ilişkisinin çekici, sarhoş edici bir yanı var ve ona daha çok şeyler için güç katıyor. İnsanlar arasında yaşamayı mümkün kılan yasakların daha az önemi var. Bunlar onlar için artık baş sallamanın ötesinde bir anlam ifade etmiyor. Ayrıca geçip giden

zaman sürelerinde son derece çok insan yok oldu. Hayatta kalanlar çok sayıda ölünün arkasından bakıp onları küçümsemeye başlar. Sayıları öyle çoktur ki! Bu arada birçok hayvan nesli de alçakça yok edilmiştir. İnsanlar gibi hayvanların da doğal kurbanlar olduğu açıktır. Sayıları hor görülecek kadar *çoktur*. *Hepsi* de yok olabilirdi. Birçokla hepsi arasındaki mesafe daralıyor. Soğukkanlılıkla genel bir çöküşten söz ediliyor. Bir çöküş düşünülebildiği için insan kendini geri çekiyor — kendini bir istisna olarak görüyor. Başkalarının çöküşünü kabullenmek ve denemek insana oyun ya da şaka gibi geliyor. Gittikçe artan ölü yığınları yalnızca kabul edilmekle kalmıyor, aynı zamanda yaşam süresinin uzatılması *isteğini de doğuruyor*.

1992

Ah bir bilsem, bir tek sözün önemi olduğunu! O tek sözü nasıl tutar, okşar ve severdim.

Sözleri bir kenara atamıyorum. Gerekirse ölmeye çıplak yatardım. Sözsüz yapamam ben.

1993

Hayvanları katletmekle, engellileri katletmek birbiriyle karşılaştırılıyor. Aynı şey mi?

1993

Romantiklerin ölüm sevdası beni tiksindiriyor. Sanki kendi ölümleri özel bir şeymiş gibi davranıyorlar.

1993

Bütün yakınlarının hayatta kaldığı yeri arıyor o.

1993

Kimi öldürmek? Kimin tarafından öldürülmek? Bosna.

1993

Ölülere sınırlandırma var. Ölüler aracılığıyla açılma var.

İlki korkunç bir şekilde, her türlü felâkete götürdü.

İkincisi dünyayı merhametle kurtaracak.

1993

Daha sarsıcı olan nedir: Ölüm mü yoksa ondan sonraki acısız zaman mı? Bir de inanç öğretileri var, bunlar ne diye gelecekteki daha berbat acılar için böylesine hararetle çalışırlar?

Ben hiçbir şey görmüyorum. Buradayım. Daha çok gören kim? Gördüğü şeyle beni sakinleştirmeyi kim becerebilir?

1993

Gittikçe sayınız artarken endişeniz de artsın, diye vaaz veriyor: Bir tek insan değil, hiçbir canlı yok olamaz, herkes yaşamalı, ebedîyen

Bir kişi bile ebedîyen yaşayacak kadar değerli mi?

Buna cevap vermiyor. Bu konuda fikri yok.

1993

Ölümsüzlükleri için en çok dert edinenler, *iktidar sahipleri.*

O zaman insana, kendisi için istediklerinden dolayı utanmak kalıyor. *1993*

İktidar sahiplerinin yanına düştüğü her zaman kendini öldürülmüş gibi hissediyor.

1993

Nihayet bulduğu Büchner'in mezarı eskimiş: "Danton'un Ölümü"ne dayanıyor.

Şimdi, Woyzeck ve Lenz'den sonra bütün Zürichberg Büchner'in mezarına yetmez.

Çok çok erken ölenin tanrılaştırılmasına şaşmamak gerekir. Onlara, çalınan yıllarından dolayı *borçluyuz.*

1993

Gülünç insan! Ölüm, içimizi kemirdi, sense ruhumuzu onun elinden kurtarmak istiyorsun.

Ama önemli olan, bunda ısrar etmek, yüz yaşına gelinse de. Önemli olan, kendini olduğu gibi başkalarını da ölüm konusunda hayal kırıklığına uğratmamak, onun karşısında asla zayıf olmamak ve acılar içinde bile ondan *ahlâken* nefret etmektir.

1993

Ölülerin saygınlığını, onların tırslı ama etkili giysisini kendine çekmeye çalışan çirkin akrabalar.

1993

Bırak gitsin Ö. Artık vaız vermesin.

Artık yalnızca Ö. diye anılmasıyla işe başlıyorum. Kısaltılınca daha az yer kaplıyor. Başka harflerle boşunalığın kof gümbürtüsünü kaybediyor.

1993

Artık şikâyet etmemek için ölüyor.

1993

Bir bankta yaşlı kadın ölüm ilânlarını okuyor.

1993

İnsan hiç sonuna kadar gözlenecek mi? Önceden ortadan kaybolacak mı? Kendini sonuna kadar gözlememek için kaybolması mı gerek? *1993*

Bir süredir konuşmalarda şöyle derken yakalıyor kendini: "Yüz yaşında olunca." Demek ki bunu düşünüyor, olabilir görüyor, tanıdığı, 98, 96, 94 yaşına gelen *saygın* insanları anıyor, üstelik onları son derece canlı görmüş. İnsanı hayatta tutan, sakın ölüme karşı konuşulanlar olmasın?

1993

Mezarlık Duygusu Üzerine

MEZARLIKLARIN güçlü bir çekiciliği vardır; orada yatan bir yakını olmasa bile insan oraları ziyaret eder. Yabancı şehirlerde oralar tavaf edilir; orası için zaman ayrılır; sanki kendisi için de bir yer açılmış gibi duygulanılır. Gurbette de insanı çeken her zaman, saygın bir kişinin mezarı değildir. Ama ziyaret başlangıçta böyle biri için bile olsa, sonradan bu ziyaretler başka bir çehre kazanırlar. Mezarlıklarda çok özel bir ruh haline girilir. Bu ruh halinin doğası hakkında yanılmak, dinsel bir gelenektir. Çünkü insanın hissettiği ve daha çok gösterdiği ciddiyet, gizli bir tatmin oluşu örter.

Bir mezarlıktaki ziyaretçi ne yapar aslında? Nasıl hareket eder ve neyle uğraşır? Mezarlar arasında yavaş yavaş dolaşır, şu ya da bu taşa bakar, isimleri okur ve bazılarınca çekildiğini hisseder. Sonra ismin altında yazılanlarla ilgilenir. Şurada, uzun yıllar birlikte yaşamış ve şimdi de âdet olduğu üzere yan yana yatan bir çift. Şurada çok küçük yaşta ölmüş bir çocuk. Burada 18. yaşgününü yeni görmüş bir genç kız. Ziyaretçiyi çeken, şimdi daha çok zaman süreleridir.

Şurada biri 32 yıl yaşamış, öbür tarafta biri 45 yıl. Ziyaretçi şimdi daha yaşlıdır ve ötekiler deyim yerindeyse koşudan ayrılmıştır. Kendi yaşına gelmemiş birçoklarını bulur, ve pek de genç ölmemişlerse kaderleri için bundan hiç de üzüntü duymaz. Ama onun yaşını geçen birçok kimseler de vardır. Orada yetmiş yıl yaşamış adamlar da vardır, şurada burada 80'i aşmış olanlar da. Bunlara yetişebilir o. Bunlar gibi olmaya özenir. Henüz her şey açıktır onun için. Kendisinin önündeki hayatın belirlenmemişliği, onlardan üstün olma avantajıdır. Kendini onlarla kıyaslamak çok şey vaat eder, çünkü daha şimdiden onlardan üstün bir avantajı var; onlar hedefe varmışlar, artık yaşamıyorlar. İçlerinden hangisiyle

yarışmak istese, bütün güç kendi tarafında. Çünkü o tarafta hiçbir güç yok, yalnızca işaret edilmiş hedef. Düşünceler yenik. Daha şimdiden kimseyle göz göze gelemezler ve insana daima kendilerinden daha güçlü olduğunu fısıldıyorlar. Orada yatan 89 yaşındaki biri, sorar gibidir: İnsanın 90'ına varmasına engel olan nedir?

Ama böyle bir mezarlar yığınında yapılan tek hesap tarzı bu değildir. Bazı insanların ne zamandan beri burada yattıklarına dikkat etmeye başlanır. Bizi onların ölümünden ayıran zamanın teselli edici bir yanı vardır: Bu kadar zamandır biz hayattayız. Taşları çok eski olan 18., 17. yüzyıldan kalma mezarlarda yüceltici bir şeyler vardır. Silik kitabelerin önünde sabırla durulur ve yazıyı sökünceye kadar hiç kıpırdanılmaz. Başka zaman sırf pratik amaçlarla yapılan zaman hesaplamaları birden bire güçlü ve derin bir anlam kazanır. Burada aşağıda yatanın, bu ziyaretçinin onun hayat çizgisini seyrettiğinden haberi yoktur. Zaman hesaplaması onun için ölüm yılıyla son bulmuştur; seyreden kişi için ise kendisine kadar devam etmiştir. Kendisini seyredenin yanında olabilmek için bu eski ölü neler vermezdi ki! Ölümünün üzerinden 200 yıl geçmiş: Demek ki ondan 200 yıl daha yaşlıyız. Bunu o zamandan beri geçen süreye ait pek çok şeyi bize ulaştıran her tür kaynaktan biliyoruz. Bunlar hakkında okumuşuzdur, dinlemişizdir ve bazılarını da kendimiz yaşamışızdır. Burada üstünlük duymamak güçtür; saf insan, bu durumda o üstünlüğü duyar.

Ama burada yalnız başımıza dolaşırken daha fazlasını hissederiz. Ayaklarının dibinde birçok tanımadık insan yatmaktadır, hepsi dipdibe. Sayıları belirsiz, ama çok ve gittikçe artmakta. Birbirlerinden uzaklaşamıyorlar, bir toprak yığını üzerinde gibiler. Ama o, gelip gidiyor, canı nasıl isterse. Çünkü burada yatanların içinde yalnızca o ayakta durabiliyor.

Sonsöz

Ölümü Aşmak Üzerine
Canetti'nin Ölümlülük Eleştirisi

CANETTİ, seksen yaşındayken şöyle yazar: "Ama ben ölüme lanet okuyorum. Elimden başka türlüsü gelmiyor. Bunun dışında kör de olsam, başka bir şey yapamam, ölümü bir tekmeyle geri itiyorum. Onu kabullenmiş olsam, bir cani olurdum." [s. 66] Buradaki espri, genelleştirildiğinde hemen şaşırtır insanı. Ölümü kabullenen insanların hepsi —filozoflar, cenaze işleri yapanlar, mezar hatipleri, taziye kaleme alanlar, hattâ mezarlık ziyaretçileri— gerçekten cani mi? Onların cinayetlerinin kaynağı nedir? Neyi ihmal ettiler? "Cani olurdum." Bu, radikal olduğu kadar çift taraflı inandırıcı gücü olan ölüm eleştirisinin iki kuraldan oluşan temel cümlesidir.

İlk kural, kulağa biraz tanıdık geliyor: Ölümü asla unutmayıp bastırmayacaksın. *Memento mori*![*] Bunu rahipler, filozoflar ya da doktorlar yüzyıllardan beri söyler. Platon, ölümü en iyi öğüt verici sayar, Paulus, her gün öldüğünü itiraf eder ve Montaigne, denemelerinde önemli olanın ölmeyi öğrenmek olduğunun altını çizer. Ölümü kabullenmek, bugün neredeyse her psikoterapistin divanında, TV sohbet programlarında ya da sayısız yayınlarda mutluluk tavsiyesi olarak sunulmaktadır. Neredeyse ölüm korkusu çağdışı bir korku haline gelmiş ya da başarısız bir hayatın düpedüz belirtisi olmuş gibi.

Buna karşılık Canetti'nin ikinci kuralı şunu ister: Ölüme her zaman karşı koyacak ve ölüme asla razı olmayacaksın. Bu iki kural

[*] Memento mori (Latince): "Öleceğini sakın unutma" ya da "bir gün ölmek zorunda olduğunu unutma" anlamında kullanılır. —*ed.*

ön planda bir karşıtlık oluşturur. Ölümü inkâr ve bastırma yöntemleri, ölüme karşı koymanın en başarılı biçimleri değil midir? Aslında —ölüler tarafından işgal edilmiş olan hafızamız— bizleri ölümü kabule zorlamıyor mu? Canetti, ölümle anlaşmayı da yasaklıyor. O, ölümü asla inkâr etmiyor ve aynı zamanda asla savunmuyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra şöyle yazar: "Ölüme karşı olan nefretim, sonsuza kadar onun bilincinde olmamı gerekli kılıyor; böyle nasıl yaşayabildiğime şaşıyorum." [26]

Demek ki, Canetti'nin kışkırtıcı tezi şöyledir: Özellikle sürekli bir ölüm bilinci, bizi ölüm denilen sonu kabullenmeye zorlamaz. Bu tezle birlikte Canetti —önemli ve buna rağmen kuramsal bağlamda anlaşılması güç bir noktada—, yirminci yüzyıldaki en etkili ölüm yorumuna, başka deyişle Heidegger'in "*Varlık ve Zaman*" adlı kitabının 53. paragrafına karşı çıkmaktadır. Heidegger, eserinin bu bölümünde birey biricikliğini, "kendine özgülüğü" içersinde, ölüme yönelik bir "öne geçerek koşma" ile oluşturduğunu iddia etmişti. Buna göre, "ölüm için varlık" özgürlüğü, ancak bireyin kendi ölümünün "olağanüstü olanağına" yönelik bir "koşma"dan kaynaklanmaktadır.

Canetti, bu düşünceyi önemli bir noktada düzeltir. O, "ölüm için varlık" konumunu değil, fakat bir "ölüme karşı varlık" konumunu önerir. Bu "ölüme karşı varlık," bir başka deyimle biçimince karakterize edilir: Bir "öne geçerek koşma"yla değil, hele bir "kaçma" konumuyla hiç değil, fakat bir *geriye itme* konumuyla. Canetti'nin argümanına göre biz ölüme doğru koşmayız, fakat ölüm bize doğru gelir ve geriye itilmelidir. "Burada durmuş, ölüme bakıyor. Ölüm onun üstüne yürüyor, ama o ölümü geriye itiyor. Ona kendisiyle hesaplaşma onurunu vermiyor. Kargaşanın sonunda yine de üstüne geliyor, ama ölümün önünde eğilmiyor. Ölüme bir ad taktı, ondan nefret etti ve onu geriye itti. Ancak bu kadarını başarabildi, yine de hiç yoktan iyidir." [s. 67]

"Gücü bu kadarına yetmiştir." Yazar, ölümü yok etmemiştir, ve hattâ günün birinde ona yenileceğinin bilincindedir. "Elindeki sarı

kurşunkalemiyle ölüme karşı yazdığı tehdit edici bir sözcüğün başında ölmek ister." Ama o az şey "hiç yoktan iyidir:" Canetti hiçbir ölümü kabul etmedi, hayvanların ölümünü bile. Heidegger'in "ölüme önceden koşma"sının karşısında o varoluşsal bir savunma bakış açısını iddia etti ve Rilke'nin ölümü (içimizde bir meyva gibi olgunlaşan) mistikleştirmesine karşı da tesellisi imkânsız bir canlılığın öfkesini. "Ölümün, yaşamakta olanların içinde mevcut olduğu tasarımına karşı neden direniyorsun? O zaten senin içinde değil mi? — Onunla savaşmam gerektiği için içimde o. Sırf bu amaçla ona ihtiyacım var, bunun için onu içime aldım."[s. 53] Ölümle bütün retorik ortaklıklara, ister felsefi ister edebî yolla dile gelsin, itirazı bu tür cümlelerde yansır. "Ölümü sanki ezici bir üstün güce sahip değilmişcesine hoş karşılayan birini düşünelim! En 'derin' düşünürler bile ölüme bir iskambil numarası gibi bakarlar." [s. 22]

Ölüm bir "iskambil numarası"., bir düşünce denemesi değildir; o, bizim yalnızca bir çeşit ilişki içinde olduğumuz düpedüz düşmanımızdır: Bize durmadan saldırır ve bizi tehdit eder, biz saldırıları karşılarız ve onu geri iteriz. Bu "ölüme karşı olmak" motifi yine Heidegger'in analizini düzeltir. "*Varlık ve Zaman*"da zaten yalnızca kendi ölümünü soylu yapar, oysa öbür insanların ölümü —rasgele tecrübe olarak— hemen dışarıda bırakılır. Canetti kendi ölümü ile diğerlerinin ölümü ayırımını eleştirir. Kendi ölümüne "önde koşan ve razı olan" kimse, başkalarınınkini de kabullenmeye çoktan hazırdır. Buna karşılık Canetti, ölümle tehdit edilen bütün canlıların dayanışmasını hayal eder. Çünkü ölüm, biricik düşmandır, ve o "ezici güçte"dir. Yaşayanlar "her insanın ölümünden, kendi ölümlerimizden olduğu gibi nefret etmeli"ydiler, ve "bir kez olsun herkesle barış yapmalı, ama ölümle asla." [s. 20] Ölüme yazgılı olanların, ölmek üzere olanların ve ölmüşlerin adına eleştirilmek zorundadır ölüm, "Artık ölmeyecek olan ilk insana, ölülerin sevinç gözyaşları"na [s. 23] duyulan ütopik bir özlemle.

Canetti için önemli olan bilmek değildir. Çünkü ölüm hakkında ne biliyoruz ki? Bu, daha ziyade şüphe içinde biyografik ilkelerinden çok biyografik zorlamalarla çelişkiye düşen bir tavırdır. Düşüncesi ölüm imkânını reddetmez, ama ölümün gerekliliğe dayanılarak savunulmasını reddeder. Heidegger'den farklı olarak Canetti, bireysellikle ölümün örnek çağdaş birleştirilişini kayıtsız şartsız olarak kabul etmez. Bundan çıkan sonuç: Ölümle —kendisininki gibi başka canlıların ölümüyle de— herhangi bir biçimde barışmaya ve anlaşmaya izin yoktur. Sevgi emri de aynı şekilde değiştirilmektedir: "Hemcinsini kendin gibi sev!" yerine Canetti'de "Hemcinsinin düşmanından kendi düşmanından olduğu gibi nefret et!" Ölümlülük, akıl için, mücadele etmeye değer bir dert olmalıdır, ümitsiz görünse de.

Yaşamımızın ölümün etki alanında bulunması, asla ölüme kendi "olağanüstü olanağı" niteliğiyle atıfta bulunmasını gerektirmez: "Ölüm için varlık," "ölüme karşı varlık" olarak hem ayakta kalabilir, hem de yadsınabilir. Bir "varlığa karşı ölüm," ölümlülüğü kesin biçimde onaylamaktan kaçınır ve bunu yaparken de, bu kaçınma bağlamında ölümsüzlüğe ilişkin metafizik inanca geri dönmez. Ölüme karşı savunma, sonsuz yaşama ilişkin bir umudu gerektirmez. Theodor W. Adorno, bir defasında Ernst Bloch'la söyleşisi sırasında şu tartışmaya yer vermiştir: "Ölümden özgür kılınmış, dizginlerinden boşalmış bir yaşama ilişkin tasarım, ütopyaya ilişkin düşünceyi, doğrudan ütopya düşüncesini düşünülebilir olmaktan çıkartır.(...) Bir bütün olarak ütopyanın derinliğine karşı çelişkili bir yanı vardır; şöyle ki, ütopya bir yandan ölüm ortadan kaldırılmaksızın tasarımlanamaz, fakat öte yandan ütopya düşüncesinin kendisi ölümün ağırlığını ve buna bağlı olan ne varsa tümünü içerir.(...) Ütopyayı şöyle ya da böyle olacak tarzında tanımlamaya yönelik her girişim, ölümün bu karşıtlığını aşma ve ölümün ortadan kaldırılmasından sanki ölüm diye bir şey yokmuşçasına söz etme girişimi olurdu." (1964)

"Ölümün ağırlığı," Canetti'nin çok sayıda cümlelerinde kendini hissettirir. Bu cümlelerde, kolayına kaçan bir düşünce asla dile gelmez; "Ölümlü düşünce" sanatının yaşama sevinci habercisi de yoktur. Canetti'nin hayali daha ziyade yok olmanın mutluluğu, "içindeki insanların birden (ölümün adını anmaksızın) kaybolduğu" bir toplumun mutluluğudur. "Dünyadan kaçmış, tek başına." [s. 66,] O, "Tanrının, yaratmadan önceki haliyle dünyayı özlediğini" [1947] bilir. Eserlerinde tekrar tekrar dünyadan kaçma hevesi dile gelir; şüphesiz, bu hevesi ölüm arzusuna çevirme gayretlerine karşı bir direnç eşliğindedir. "Budizm, bizim hayat inkârcılarımızdan ne güzel çeker kendini! — Hayattan iğrenmek, ama binlerce yeniden doğuş hikâyesi." [s. 66]

Ölüm tehdidi altındaki insanlarla dayanışma, ölümü "sonsöz" olarak kabul etmemek (çünkü bunun tersi daima başka insanların ölümünü içerir) — Canetti'nin ölüm düşüncelerinin neredeyse merkezi, yine de son derece çift zeminlidir. Yani, başkalarının gerçek güçsüzlüğüne, onların yenilgisine, son başarısızlığına, şanssızlığına, çöküşüne nasıl karşı konacak? Yalnızca bu —hep yasal olsa da— ölümle anlaşma, *teslimiyetin* bir işareti mi yoksa ölmenin kendisi mi? Hemcinslerin yaşama haklarına saygı, onlar hayata sıkı sıkı bağlanamadıkları anda hor görmeye mi dönüşüyor? "Ölüler yargılarla, yaşayanlar sevgiyle beslenir." [s. 19] Siegfried Kracauer'i anma yazısında Bazon Brock, her ölümün büyük bir rezalet olduğunu söyler. Bundan çıkan sonuca göre, teselli sözü eden kişi, "bütün insanların ölüme karşı dayanışmasının hainidir." Demek oluyor ki Brock'un isteği şuydu: "Ölüler için kötü konuşun, onlara küfredin, bu yetersizlik haline öfkelenin, o zaman, kendinizi determinizmin egemenliğini tanımaya devam etmekten uzak tutmaya daha çabuk hazır olursunuz."

Canetti, böyle bir sonuç çıkarmaktan kaçınmıştır; o bununla birlikte başlıca boyutlarını inceden inceye düşünmüş ve analiz etmiştir, hem de hayatta kalanların bakış açısından. Bizler hepimiz

şu anda kesinlikle, hayatta kalanlarız. "Bizim ölü insan ve hayvan yığını üzerinde yaşamakta olduğumuzu gittikçe daha iyi anlayarak, utanç duymayacağımız bir çözüme ulaşmak, gittikçe daha güçleşmektedir. Değerini ve beklentilerini her zaman hissettiğimiz bir dünyaya sırtımızı dönmek imkânsızdır. Ama değeri ve beklentileri bizimkilerden daha az olmayan öteki yaratıkların ölümünden yararlanarak yaşamak da imkânsızdır." [s. 36] Canetti'nin "*Kitle ve İktidar*" kitabının 6. bölümünde şöyle denir: Hayatta kalan kimse kendinden sorumlu olduğu gibi ötekilerden de sorumlu olur. "Hep hissettiğin şu başkalarından çok yaşamak suçu." [s. 65] Bu suç aynı şekilde "onun dünyaya getirdiği yeni bağıntılar için kefalet ister."[1975] Hayatta kalan her insan bir ölünün yerini almıyor mu?

Bu hayatta kalış suçu farklı biçimlerde dizginlenebilir. Meselâ hazza dönüşüyle. Canetti, hayatta kalış hazzını "ölüme karşı oluş"un karanlık yanı, gücün düpedüz temel figürü olarak tasvir etmiştir. İnsan varlığının "biricikliği"ni kendi ölümüne "koşma" yeterliliğinde bulan Heidegger'i bir kez daha hatırlayalım. Başkalarının ölmesi bu arada felsefi soru alanının dışında tutulur. Canetti tamamiyle farklıdır. "Eşsiz olmak kadar korkunç hiçbir şey yoktur; ah şu hayatta kalanlar, hepsi nasıl da aldanıyorlar!" [s. 57] Hayatta kalan, Canetti'nin çok kez karakterize ettiği gibi, yerde yatan ölülerin ortasında dimdik ve yalnız başına durur. Aynı zamanda başkalarının ölümüne koşarken, kendi varlığının "biricikliği"nden emin olur. "Hayatta kalan, çok sayıda ölünün arkasından bakar. Onları küçümsemeye başlar. Sayıları öyle çoktur ki! Bu arada pek çok hayvan nesli de alçakça katledilmiştir. İnsanlar gibi hayvanların da doğal kurbanlar olduğu açıktır. Sayıları hor görülecek kadar *çoktur*. *Hepsi* de ölebilirdi. Çokla hepsi arasındaki mesafe daralıyor. Soğukkanlılıkla genel bir çöküşten söz ediliyor. Bu çöküş düşünülebildiği için insan kendini geri çekiyor — O bir istisna oluyor. — Başkalarının çöküşünü benimseme ve denemek insana oyun ya da şaka gibi geliyor. — Gittikçe artan ölü yığınları

yalnızca kabul edilmekle kalmıyor, aynı zamanda yaşam süresinin uzatılması *isteğini de doğuruyor.*" [s. 110] Hayatta kalan tam da, ölüme karşı dirençte onun en güvenilir mücadele arkadaşına dönüşür. Canetti'nin bir zamanlar despot örneğinde gösterdiği gibi, hayatta kalma zevki tutkuya yükseltilebilir, hattâ tam bir katliam zevkine. "İktidar sahiplerinin yanına düştüğü her zaman kendini öldürülmüş gibi hissediyor." [s. 111]

Hayatta kalma tutkusu, cinayet tutkusuyla akrabadır, Canetti'nin örneğin *"Kitle ve İktidar"* çalışmasında gittikçe daha net algıladığına inandığı gibi. "Bu bütün ay boyunca öldürmenin ya da daha uzun yaşamanın zaferi üzerine düşündüm" diye not düşer 1957'de. "Sanki ağız dolusu öfkeyle ortaya koyduğum ne varsa hepsinin, başkalarının ölümünden güç aldığı ve bu yüzden hoş karşılandığı söylenebilir. Adeta, ölmek zorunda olduğunu çok dert etme, senden önce çok kimsenin öldüğünü görecceksin, der gibiyim. — Sanki kimin başına gelirse gelsin her bir ölüm, her çareye başvurularak engellenebilecek bir cinayet değilmiş gibi!" [s. 37] Hayatta kalma tutkusu, diye devam eder Canetti, son derece genelleştirilmek ve öldürme yasağıyla sınırlandırılmak zorundadır. "Ölüme karşı olmak" demek, zorunlu olarak, yalnız kendi ölümüne değil, her ölüme yöneliktir. "Öldürmenin ihtişamına beni kimse inandıramaz; kendim hiç öldürmediğim halde o sırada ne hissedildiğini biliyorum; hissedilen şey, öldürülenin ya da öldürenin bir tek nefesinden bile daha az değerlidir. — Bir tek harf yazan el, öldüren elden daha büyüktür; ve bir ölüme katkıda bulunan parmak, bükülmeye zaman bulamadan kurumalı. İnsanların ölmesi yetmiyormuş gibi, bir de birbirlerinin ölümüne yardımcı oluyorlar!" [s. 86]

Öldürme yasağı, "Ölüme karşı oluş"un kayıtsız şartsız koşuludur, aynı zamanda da onun en berbat sınanışı. Canetti, daha sonraki yazılarında öldürme yasağını açıkça hayvanlara kadar genişletmiştir. "Öldürmek, kesmektir; şimdi hayvanlara olan, daha sonra, ama çok sonra değil, bize olur, bu süre ancak tamamiyle

unutulmaya yetmeyecek kadar geçtir. Uzun süren bir söylenti gibi kesmek öldürmek, kesmek öldürmek." (1992) Canetti bu bakımdan Cainizme(*) sempati duyar: "Ben ölüm diye, tek bir şey tanımıyorum. Sivrisineklerin de pirelerin de ölmesi, benim için ölümü insanlığın şu ilk günah hikâyesinden daha iyi açıklamıyor." [s. 80] Canetti "ibadetimsi bir perhizcilik uygulayıp cinayetten ve canilerden uzak durmakla yetinmeyip aşçıların ve avcıların yanına da asla yanaşmayan" Pythagoras'a hayrandır. [1984] İncil Tanrısını sorgular buna karşı: "Tıkınmak üzere yaratılmış kullar — nasıl olur bu?" [1978] Canetti, "İnsanların yemek yerine güldükleri" [1964] bir dünya hayal eder, ya da "insanların yerken ağladıkları" [1953] bir dünya. En uç noktada ise ümit eder ki eğer yemeden hayatta kalınabilse ölüm nihai olarak alt edilebilir. "Yemek zorunda olmayıp yine de büyüyen, asla yemediği halde zekâ ve duygu bakımından insan gibi davranan bir insan! Bu, akla gelebilen en yüksek ahlâk deneyi olurdu ve bu deney ancak olumlu sonuçlandığında, ölümün yenildiği ciddi olarak düşünülebilir." [s. 28]

Bu arada kendini bırakma gibi, hayatta kalmaktan kesin vazgeçiş (ve bununla da ölüme direnmekten vazgeçiş) asla tartışılmaz. Hayatta kalan kişi "uzun ömrü" — "Çinlilerin ölümsüzlüğü" gibi yüce bir değer olarak sayar; ama bu hedefe ulaşmada iki görev vardır: Bütün canlılara karşı sorumluluk, onları asla öldürmeme ve bütün ölmüşlere karşı bir görev: Onları sözlerle ve hatıralarla yeniden hayata döndürmek. Canetti, Dr. Haşiya'nın "Hiroşima Güncesi"ni böyle okur: "Bu adamın en dokunulmaz yanı ise ölülere karşı saygısıdır. [...] Ölenlerin hiçbirinin artık birey olmadığı ve bir yığına dönüştüğü gibi bir duyguya kapılmazsınız. O, ölenleri tek tek kişiler olarak hatırlar." [s. 76]

Bir mezarlık ziyaretçisi 89 yaşındaki birinin mezarı başında öteki bireyleri de düşünür, kendini gayrete getirmek için. Kendi

(*)Cainizm: Jainizm ya da Caynizm de denir. Geleneksel anlamda Jain Dharma olarak bilinen Güney Asya kökenli bir din ve felsefe. Ruhsal özgürlük ve kurtuluş kavramı temelinde kurulmuş olan Cainizm tüm canlıların eşit olduğunu özellikle şiddet karşıtlığını savunur. —*ed.*

hayat çizgisinin tuhaf bir muhasebesi içinde şöyle sorar Canetti: "İnsanın 90'ına varmasına engel olan nedir?" [s. 114] Şüphesiz, insan mezarlıklara gidip gizli bir tatmin hissedebilir, ama mezarları yeni bir dirilme özlemiyle de ziyaret edebilir. "Ölüleri ziyaret etmek, onları yerlerine yerleştirmek gerekir; aksi halde korkunç bir hızla kaybolurlar. — Ölüler, yasal yerlerine, yani yaşarken *var olan* yerlerine dokunulur dokunulmaz, büyük bir hızla hayatlarına kavuşurlar. Onlar hakkında unuttuğumuzu sandığımız her şeyi yeniden hatırlarız, onların konuşmalarını işitir, saçlarına dokunur, gözlerinin ışıltısında neşeleniriz. Belki vaktiyle bu gözlerin rengini bile tam bilmediğiniz halde, şimdi bir renk bile düşünmeden tanırız o gözleri. Belki şimdi hayal ettiklerimiz öncekilerden daha yoğundur; bu ani canlanmada tam kendileri olmuşlardır. Belki, her ölü arkada bıraktığı birinin ona sunduğu bu yeniden canlanışında mükemmel olmayı beklemektedir." [s. 62] Bunun doğru sonucu olarak Muhammed Peygamber hakkında, "bütün peygamberlerin gerçekleşmesi" konusunda denir ki o, ölülerle yalnızca "yeniden canlanma objeleri" (1949) olarak ilgilenmiştir.

Ölüme karşı bir direnci ele vermediği gibi hayatta kalanların oh olsunlarına ya da öldürme hevesine de dayanmayan olası bir ölü anlayışını Canetti, hayatının sonuna doğru yaşlarına üzerine tekrarlanan düşüncelerde çizmiştir. Yaşlanmak demek, gittikçe daha çok insanın, tanıdığımız, nefret ettiğimiz, sevdiğimiz ya da saydığımız birçok insanın "ölüler partisi"ne geçtiğini görmektir. Eski Roma'da ölmek, "ad plures ire," (çoğunluğun arasına karışmak) demekti. Metafizik kavramların, pozitivist ayıklaştırmalarının ve postmodern hayal kırıklıkların çabalarından geriye kalanlar, sadece, hiçbir şiirsel ya da felsefi spekülasyonun söz etmeye cesaret edemediği o vedalardır. Bunlar, dramatize edilemeyen, mümkünse çok sıradan ölüm anlarıdır, kahramanca, doğal, özgürce ya da acımasız erken ölüm değildir, olsa olsa önceden görülebilen bir sondur ki hâlâ bütün kültür tabakalarına inat — her tür cevaba direnen o açık sorular ufkunu görünür kılar. Hayatta kalan kişi "kendini, ortak olduğu şimdinin kaybını görecek ve katlanacak bir arkada kalan

olarak" hisseder. O artık annesinin haykırışını duyan o yedi yaşındaki çocuktur: "Oğlum, sen oynayıp duruyorsun, babansa öldü! Sen oynayıp duruyorsun, babansa öldü! Baban öldü! Baban öldü! Baban öldü! Sen oynuyorsun, baban öldü!" [s. 13] Canetti'nin bu haykırışı asla unutmadığı, hattâ kendisinin otuz yıl sonra, savaşın ortasında 15 Şubat 1942'de ortaya çıkardığı bir vasiyetin dikeni olarak algıladığının kanıtı çoktur. O günün şimdiye kadar yayımlanmamış notları, haklı olarak elinizdeki kitabın epigrafını(*) oluşturdu: Ölüme karşı düzensiz düşüncelerin bir hayat boyunca yürütülmüş bir planının özdeyişi, "İnsanın Ölüme Karşı Savunulması Üzerine." [s. 9]

Canetti'nin babası genç yaşta öldü, otuz birinde. Oğul, yetmiş dört yaşında şunları not eder: "Ben, hayatta kalan kimse yaşına girdim. Bundan ürkmemeyi kendim yendim. Yavaş yavaş, hayatta kalanlardan olmadan, başkalarından yaşlı olmak mümkün değil; daha yaşlı olmayı becersek bile, bu ancak başkalarını *aynı yaşa çekmekle* olur. — Harika hayal." [1979] Ama ölüler hayatta kalanların yanına nasıl çekilir? Peter Noll'un mezarı başında yaptığı konuşmada tiyatro yazarı Max Frisch şöyle der: "Ölüler arasındaki dost çevremiz büyüyor." Canetti ise, ömürlerin hakça dağıtıldığı ütopik bir dostluk ilkesini eleştirir. "Sineğin Acısı"nda şöyle der: "Dost denebilecek kimseler, yalnızca, önlerinde kaç yıl kaldığını araştırıp sonra birbiriyle dengeleyenlerdir. İnsan yaşlandıkça bu dengeleme ümidi daha sık utandırıyor. Hayatta kalmak arzusuyla kayıp deneyimi (anne-babanın, kadınların, dostların, düşmanların kayıpları) arasındaki çelişki, sonunda yalnızca edebiyat sayesinde, hayatta kalanı ölülerin —yandaşı değil— arkadaşı olarak gösteren bütün edebî işleyiş araçlarıyla ve anılarla giderilebilir.

"Uzun bir hayatın en zararlı yanına, insanı kimi zaman sırf bu yüzden o hayata son vermeye kışkırtacak kadar korkunç görünen

(*)Epigraf: Bir kitabın ya da kitaptaki bir bölümün başına konan bir alıntı. Mısralar halinde veya düzyazı şeklinde olabilir. Epigrafı yerleştiren yazarın, epigrafı izleyen yazıyla ya da yapıtla ilgili genel görüşünden doğar. —*ed.*

yanına gelince — insanın onca kişinin ardından hayatta kalmış olduğu gerçeği, düşünüldüğü kadar umutsuz değildir" diye yazar Canetti "Sineğin Acısı"nda: "Çünkü insan, kendisinden önce ölmüş olanları onları betimleme yoluyla yeniden hayata döndürebilir. Ama bu, özgür seçime bağlı olan bir şey değil, fakat en yüksek düzeydeki bir borçluluktur; ancak ölüleri bir zamanlar gerçekte oldukları gibi, bir şeylerin üstünü çizmeden ve bir şeyleri bulandırmadan betimleyen kişi kendilerinden önce ölenleri *sömürenlerin* yazgısından korunmuş olur. — Yaşlılık, sadece onu hak etmeyenler için bir azalıştır. İnsan, yaşlılığı kendini geri çekmemekle veya bunu sadece edimin daha disiplinli ve iddialı bir çaba uğruna yapmakla hak eder. Böyle bir çaba, yenik düşenlerin tümü için, hem de insanın belki de yenik düşmeyeceklerini hissettikleri için bir yaşamı koşul kılar. Ben, bunu yaşlılığın çifte yüzü veya İanus yüzü(*) diye adlandırmak istiyorum: Bu yüzlerden biri yenik düşmüş olanlara, ötekisi ise henüz yenik düşmemiş, belki de asla yenilemeyecek olanlara dönüktür."

Thomas Macho

(*)İanus: Roma dininde kapı ve geçişlerin ya da tüm başlangıçların tanrısı. İanus'un başı iki yüzlü olarak canlandırılır. —*ed.*

EĞER GÜNÜN BİRİNDE OLACAKSA —demek ki olacak—, kesinlikle olacaksa, o zaman elimde sarı kurşunkalemle ölüme karşı yazdığım tehditkâr bir sözcüğün başında ölmek isterim.

1985

ELİAS CANETTİ

"BUGÜN KARAR VERDİM: Ölüme karşı düşüncelerimi yazacağım, rasgele akluma geldiği gibi, herhangi bir bağ kurmadan ve sıkı bir plana boyun eğmeden. Kalbimde ölümü zorlayan silahı bilemeden bu savaşın geçip gitmesine izin veremem. Bu silah acı verecek ve sinsi olacak, savaşa uygun olacak. Onu daha geniş bir zamanda, şakalarla ve cüretli tehditlerle atlatmak isterdim; ölümün yenilgisini bir maskeli balo gibi tasavvur ederdim: ve elli çeşit kıyafetle, bir sürü suikastçıyla ona yanaşmak isterdim. Günün peşpeşe zaferleriyle yetinmeyip o, sağdan soldan girişti bana. Havayı ve denizi görüyor, en küçük şey gibi en büyük şey de onun için tanıdık ve geçerli, her şeyin birden üstüne yürüyor, hiçbir şey için kendine zaman tanımıyor. Böylece, bana da zaman kalmıyor. Ben de elimden geldiği gibi yakalamalıyım onu ve nerde olursa olsun rasgele bir yere çivilemeliyim. Ona şimdi tabutlar hazırlayamam, bunları hiç de süsleyemem, en azından süslü olanları sert, parmaklıklı mezarlara koyabilirim.

Pascal otuz dokuzuna kadar yaşadı, ben yakında otuz yedi yim. Onun kaderiyle hesaplarsak benim temiz iki yılım daha var. Ne acele! O, Hıristiyanlığın savunması için düzensiz fikirler bırakıp arkasında. Bense, insanın ölüme karşı savunulması üzerine düşüncelerimi toparlamak istiyorum. Eğer günün birinde olacaksa -demek ki olacak- kesinlikle olacaksa, o zaman elimde sarı kurşunkalemle ölüme karşı yazdığım tehditkâr bir sözcüğün başında ölmek isterim."

Elias Canetti